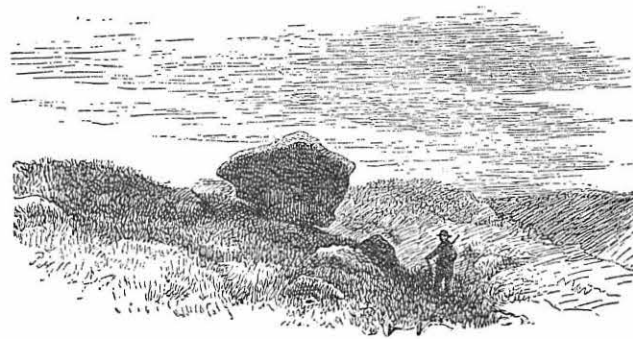

JUL PAA BORNHOLM

JUL PAA BORNHOLM

1950

COLBERGS BOGHANDEL — EDM. ANDERSEN, RØNNE

Scannet 2016 af Jesper Vang Hansen

OMSLAG
EFTER AKVAREL AF
HELGE NIELSEN:
FORÅR I LISTED

*

REDAKTION:
TH. LIND

TRYK:
COLBERGS EFTF. BOGTRYKKERI
RØNNE

VED LØSEBÆK STRAND

Af Christian Stub-Jørgensen

*Jeg gemmer et billed af barndom og sommer,
et dirrende lys over mindernes kyst.
Se, drukken af sol er hver bølge, der kommer
og slynger sin arm omkring klippernes bryst.
Hvert solstrejf er blankt som en nyslået skilling,
der ødselt slår smut over blæstkruset vand,
og dønningen leger så kåd som en killing
om riftede tangskær ved Løsebæk strand.*

*Men nu er det vinter, og søerne drager
i hærtog mod klipperne, grønne som is.
Og skærenes toppe af brændingen rager
så sorte som spanterne fra et forlis.
Nu stormer mod stranden det evige følge.
Hver kløft står i kog og i rygende brand.
Min kyst, du blev formet af bølge på bølge,
der stormed i tusindår Løsebæk strand.*

*Uendeligt vælter de skumklædte kamme
sig ind imod stranden med bulder og gny.
De synes at være bestandig de samme.
Men bølgerne dør for at fødes påny.
De søer, som nu imod klipperne splintres,
blir genfødt som skvulp i det solgule sand,
og dønningen opstår i stormfulde vintres
afsindige havgang mod Løsebæk strand.*

*Det kalder derude i stormredne nætter,
hvor søerne dundrer i havstokkens tang.
En stemme fra stormhavets bølgende sletter
vil mumlende nynne sig ind i min sang.
Min sang er som søen, der stiger og falder.
Den løfter sin stemme, når mindet slår an.
Så lad den omsider, når glemselen kalder,
blot dø som en skvulpen ved Løsebæk strand.*

P. Hauberg og Bornholm

AF CHRISTIAN STUB-JØRGENSEN ✕ MED TEGNINGER AF P. HAUBERG

Foran mig ligger en lille tynd bog, lidet imponerende af omfang, men i den bornholmske litteraturs historie er det en betydningsfuld bog. Det er nemlig den første rigtig moderne bog om Bornholm — P. Haubergs »Bornholm i Billeder og Text« fra 1879.

Der er større og mere stoffyldte værker om Bornholm fra ældre tid, men de virker nu gammeldags, kuriøse ved deres ophoben af megen tilfældig viden af ikke altid lige pålidelig karakter. Og vi må selvfølgelig heller ikke glemme, at en systematisk topografi fuld af tørre og nøjagtige fakta forelå i de to første udgaver af Traps uundværlige danmarksbeskrivelse, som man dog ikke læser, men slår op i, når man vil vide noget. Men Haubergs lille bog, en beskeden mellemting mellem en beskrivelse og en turistvejviser, har holdt sig ejendommeligt frisk. Man læser den endnu med fornøjelse.

Turistvejviser, ja — for selv om Bornholm ikke var blevet

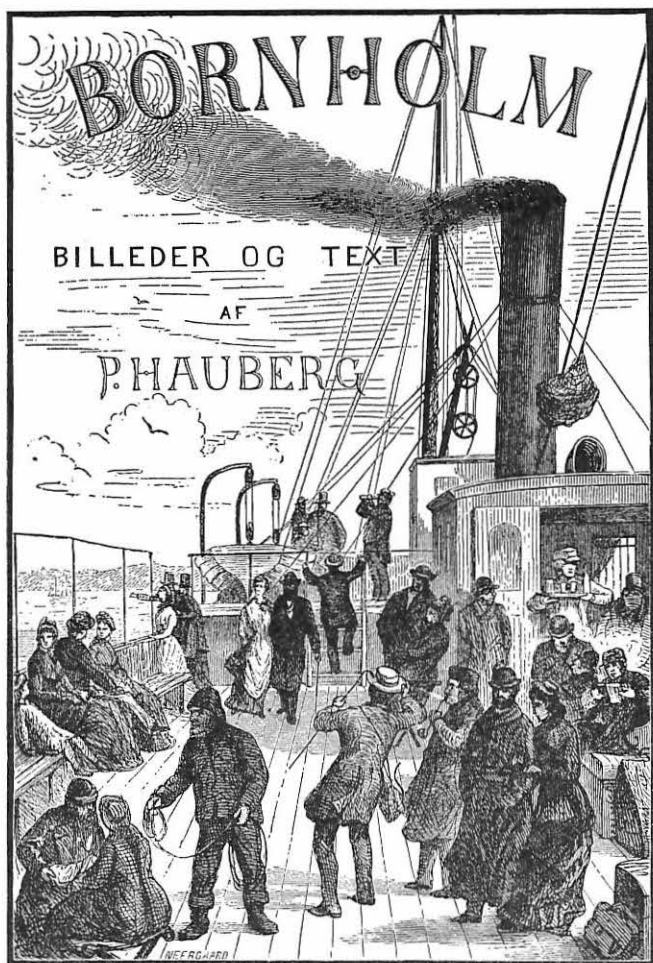
præget af turiststrømmens sommerinvasion, så var de fremmede dog begyndt at indfinde sig. Allerede i 1869 var der i Rønne udkommet en nødtørftig »Veileder for Reisende paa Bornholm,« og to år før Hauberg havde T. Stromer i Berlin udsendt en temmelig fyldig rejsefører.

Haubergs bog giver besked om den turist-service, for at bruge et moderne udtryk, som Bornholm dengang kunne yde sine gæster. Der var 4 gange ugentlig forbindelse mellem København og Rønne med 66-bådene »Heimdal« og »Skandia«, og to gange om ugen anløb damperen fra København også Ystad, hvilket kunne være en lille lettelse for de mindre søstærke. Og mellem hovedstaden og de østbornholmske havne gik »Erna« 1—2 gange ugentlig. Prisen var rimelig: 13 kr. for en returbillet på første klasse over Rønne, 25 øre billigere med østbornholmeren, og betydelig moderation for familier og sluttede selskaber. Sørejsen varede på begge ruter ca. 9 timer, hvis vejret ikke voldte forsinkelser. På Bornholm kunne man komme omkring med postvognene, der kl. 6 morgen kørte fra Rønne ud over øen, taksten var 60 øre pr. mil. Og for 10—12 kr. om dagen kunne man leje en vogn hos en vognmand, naturligvis en jagtvogn eller en landauer. Hoteller var der adskilligt færre af end nu, men der var dog et eller to gæstgiverier i hver af købstæderne, indbefattet Gudhjem, samt gæstgiveriet ved Hammershus, Almindings gæstgiveri og Helligdomsgården. På Dams Hotel måtte man give 1 kr. 35 for et værelse og 1 kr. 66 for middag, mens værelse med kaffe kunne fås for en krone og middag for samme pris hos Madam Koch i Gudhjem og i gæstgiveriet »Erna« ved havnen i Hasle. Men pengene var jo noget mere værd dengang, og det var ikke så mange, der kunne tillade sig at rejse i sommerferien. Dog fremhæves det, at man om sommeren gør bedst i forud at sikre sig køjeplads.

Dette er baggrunden for fremkomsten af Haubergs bornholmsbog.

Nu vil man måske undre sig over, at denne kyndige bog er skrevet af en ikke-bornholmer, hvilket frister til en nærmere undersøgelse af Haubergs forhold til Bornholm. Da han skrev »Bornholm«, var hans kendskab til vor ø så grundigt og detaljeret, at man må betegne ham som en autoritet. Der ligger mange års fortrolighed og mange vandringer i det bornholmske landskab og mellem vore fortidsminder bag den.

Ja, denne københavnner (Hauberg er født i København den 29. september 1844) har virkelig gjort Bornholm til sin anden hjemstavn i en grad, så man har lov at regne ham for en god bornholmer. Men dette er dog langt fra nogen ren tilfældighed. Thi ganske vist var hans fædreneslæggt sjællandsk, men hans mor (som var født i København) havde døbenavnet Arboe,

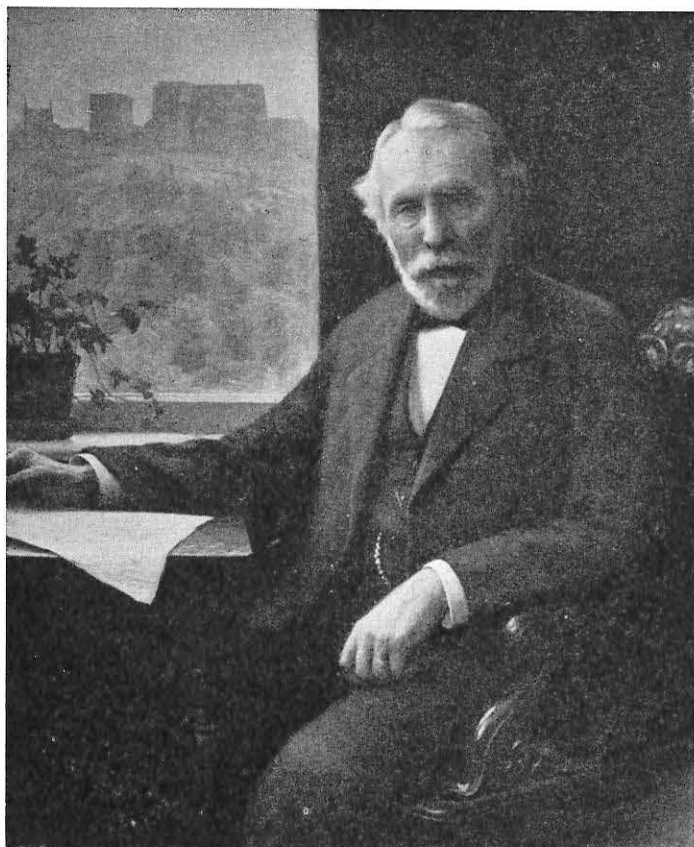
Titelbillede til alle tre udgaver (1879, 1887, 1894).

og begge hendes forældre var bornholmsk fødte. Haubergs morfar hed Thomas Arboe og var en af de bornholmske søfolk, der har vundet mest ry for resolut mod; samtidens blade har en udførlig beretning om, hvordan han som ung matros ved en stranding på tyskekysten sprang overbord, svømmede i land og fik fat i en båd, hvormed han roede ud og reddede en del af den øvrige besætning. Hans mor var født Gummeløs, hendes mor hed Bohn og hendes mor igen Rasch. Ingen er i tvivl om, at Haubergs åndelige mødrearv er en dyb sammenhæng med de gamle bornholmerslægter og en forankring i Bornholms fortid, der fuldtud forklarer hans forkærlighed for vor ø. Til dette lille slægts-tilbageblik kan føjes, at da han i 1874 giftede sig, havde han til livsledsagerinde valgt en bornholmerpige, Michelle Stender, født på Store Gadegård i Vestermarie.

Af Haubergs livsbane skal jeg indskrænke mig til et kort rids. Efter at han var blevet student, var det ham svært at vælge mellem kunsten og videnskaben. Han begyndte et polyteknisk studium, men søgte snart over til Kunstakademiet, hvor han uddannede sig til landskabsmaler under P. C. Skovgaard. I 70'erne udstillede han gennem en årrække regelmæssigt på Charlottenborg. Hans kunstneriske sans gav sig desuden udtryk i samlerglæde; han interesserede sig for bøger, billeder og især mønter; hans møntstudier gik så dybt, at han opnåede ansættelse ved den kongelige mønt- og medaljesamling, hvor han tilsidst blev administrerende direktør, og de satte sig frugt i en række mønthistoriske værker om Danmarks middelaldermønter, sikkert hans videnskabelige hovedværk. Foruden til møntsamlingen var han knyttet til andre musæer, først og fremmest Nationalmusæets historiske afdeling, for hvilken han ledede vigtige udgravninger og restaureringer på Bornholm, som vi senere skal vende tilbage til. Af fagfæller betegnes han først og fremmest som numismatiker (møntkyndig). Skønt hans arbejde på dette felt ikke har direkte tilknytning til Bornholm, er hans kyndighed her kommet ham til gode ved møntfund under udgravninger. — Til dette kortfattede levnedstrids skal kun føjes, at Hauberg døde den 11. november 1928.

Det var som maler, Hauberg først kom Bornholm ind på livet. Som nævnt var landskabsmaleriet hans felt, og som adskillige andre samtidige malere søgte han motiver på Bornholm. Hvor omfattende hans produktion har været, har jeg ikke haft mulighed for at fastslå, og jeg har kun kunnet danne mig et indtryk af hans malerkunst gennem reproduktioner. Men så meget synes sikkert, at han har været en udpræget efterromantiker, i hvis dygtigt udførte billeder det jævnt idylliske har haft overvægt over det teatraliske, som så mange af de samtidige Bornholms-malere ikke kunne stå for. Alt tyder på, at han har haft det samme farvesyn som hovedparten af jævnaldrende landskabsmalere, hvilket medfører, at en stor del af den virkning, han har villet opnå i sine malerier, meget vel kan genopleves gennem reproduktioner i sort og hvidt. Som tegner havde han i sine bedste ting en fin og følsom streg, der nu og da kun anes bag tidens lidt brutale træsnitsgengivelser.

Om motiverne for hans bornholmske malerier fortæller Charlottenborg-katalogerne fra de år, han var udstiller. Her er den fuldstændige liste over de få Bornholms-billeder, han udstillede:

P. Hauberg. Efter maleri af Bertel Hansen-Svaneke.

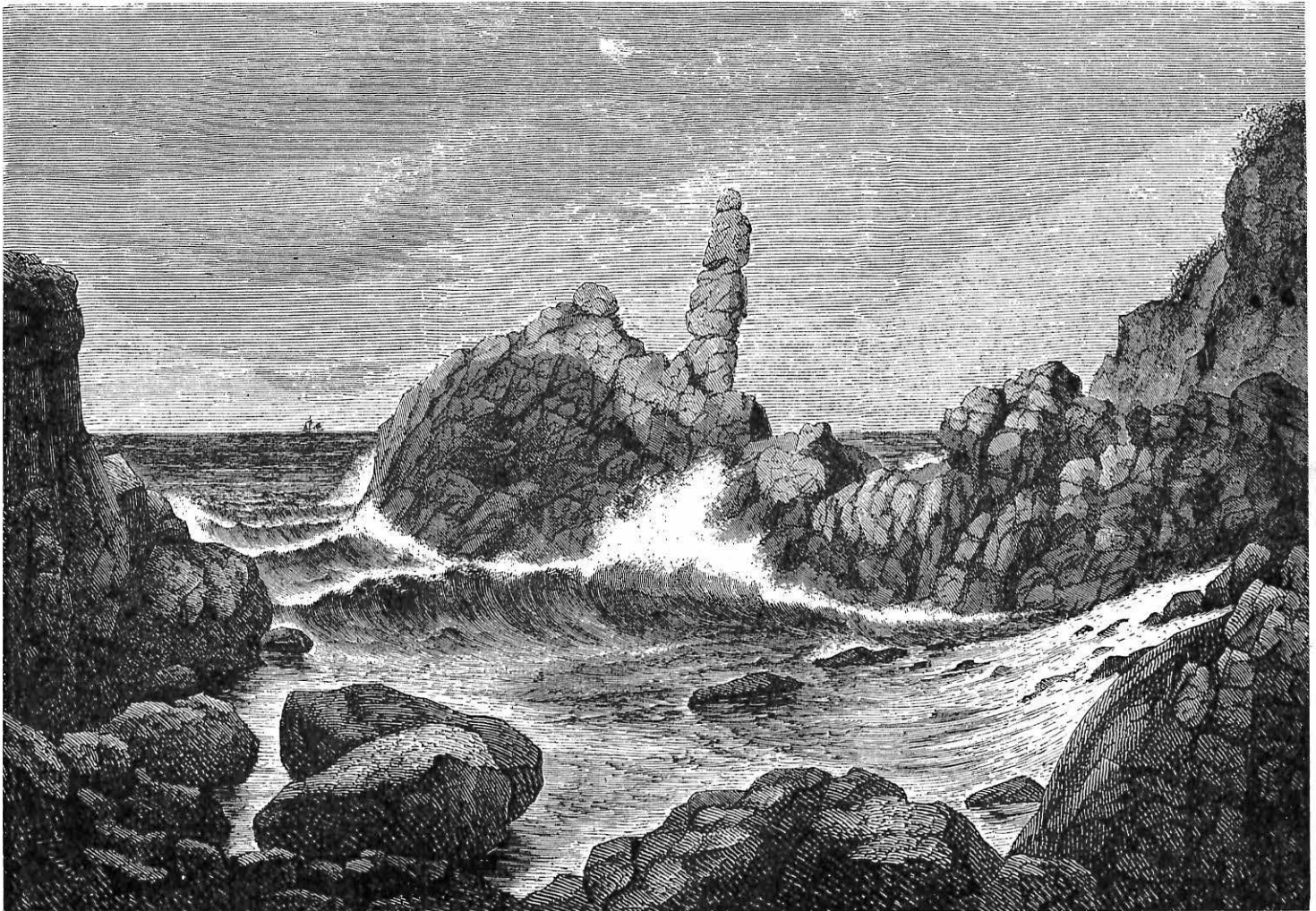
- 1873. Udsigt ved Helligdomsklipperne paa Bornholm.
- 1874. Det engelske Dampskib »Saida« grundstødt ved Vang paa Bornholm. Kold Decemberdag.
- 1875. Klippeparti ved Helligdommen paa Bornholm. — Udsigt fra Slotslyngen til Hammershuus Ruiner og Hammeren med Fyret. Eftermiddagsbelysning.
- 1876 udstiller Hauberg ingen Bornholms-motiver, derimod to billeder fra Østjylland.
- 1877. Parti fra Echodalen paa Bornholm. — Kystparti ved Helligdommen paa Bornholm.

Men længe forinden han var begyndt at udstille, havde han skabt sig et navn som landskabstegner, og i årene omkring 1870 finder man i »Illustreret Tidende«, datidens fornemste familieblad, en række af hans karakteristiske halvsider fra Bornholm. Såvidt jeg har kunnet konstatere er hans første Bidrag et billede af Lyseklippen; få numre senere følger billedet af Helligdomsklippen med de morsomme staffagefigurer. Til billederne slutter sig ganske kortfattede artikler med fællestitlen »Fra Bornholm«, vistnok Haubergs litterære debut.

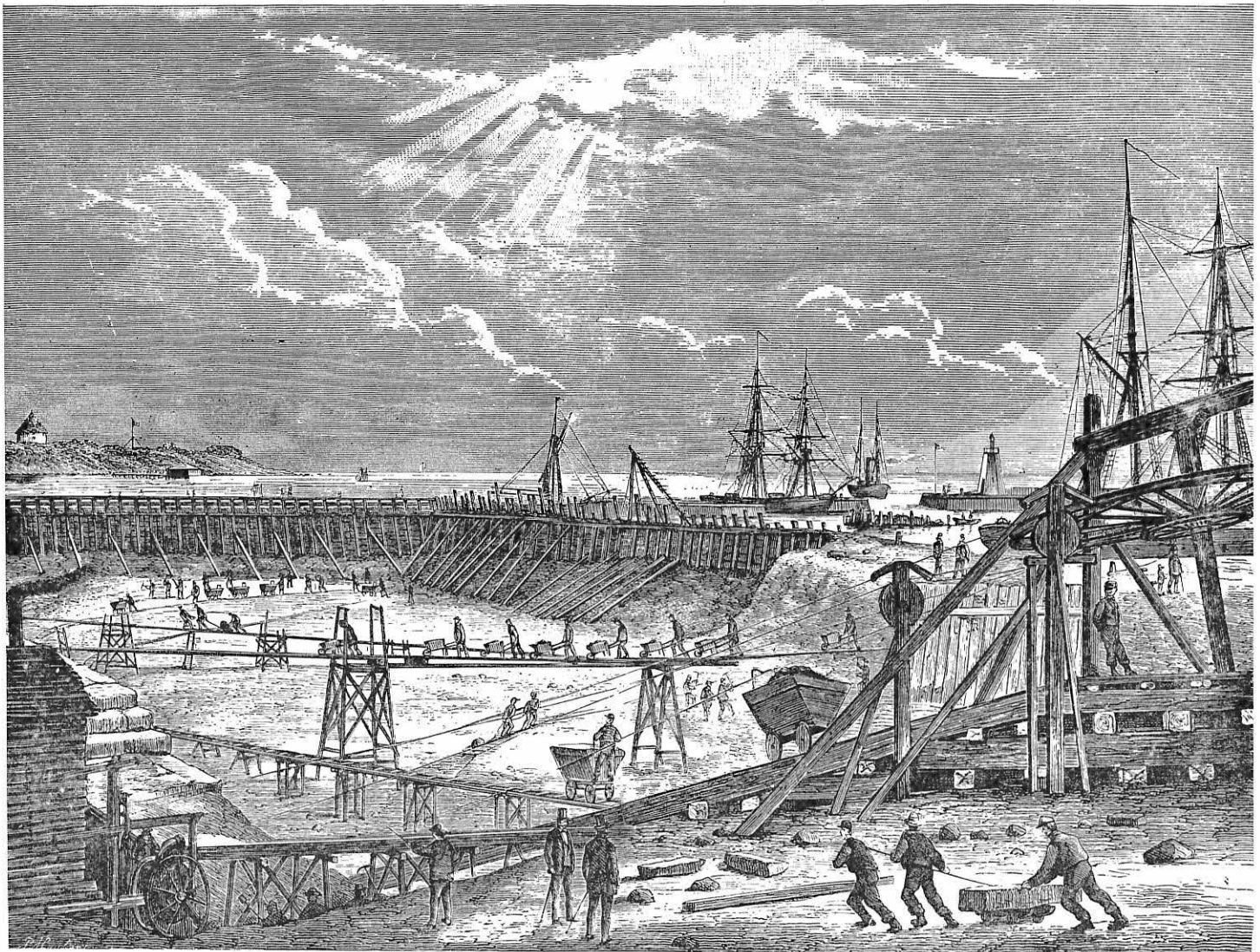
I de følgende år offentliggør han i »Illustreret Tidende« tegninger med tekst om Jons Kapel og Salomons Kapel, og gennem en lang årrække fortsætter han sit medarbejderskab. Af særlig interesse er nogle billeder af aktuelle begivenheder på Bornholm, som kongebesøget i 1876 og arbejdet på udvidelsen af Rønne havn samme år.

Af andre illustrationsarbejder, Hauberg har udført, kan nævnes hans illustrationer til bornholmsafsnittet i anden udgave af Traps »Danmark«, udkommet i 1872.

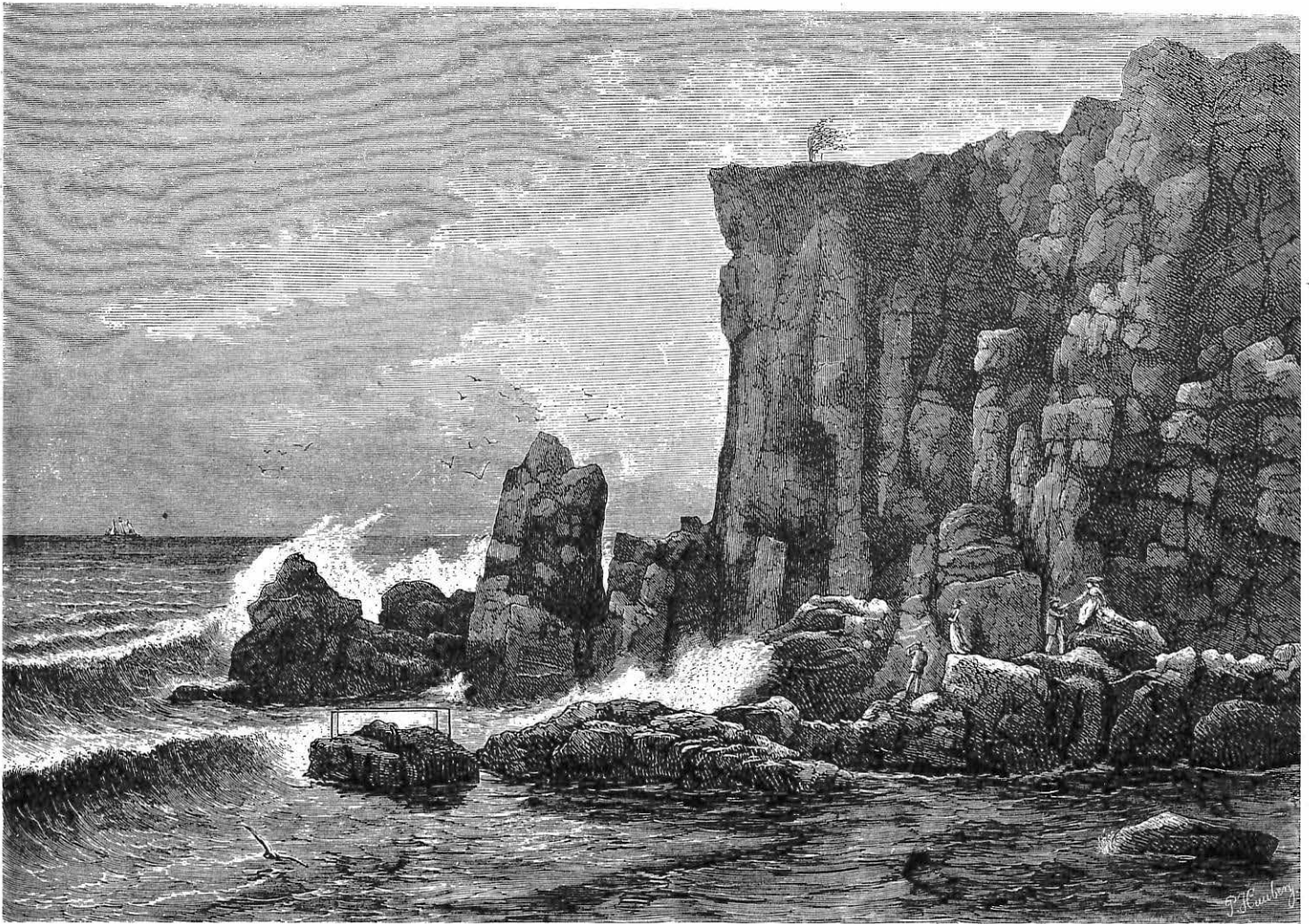
I denne forbindelse skal det tillige understreges, hvilken rolle billederne spiller i bornholmsbogen. Første udgave havde

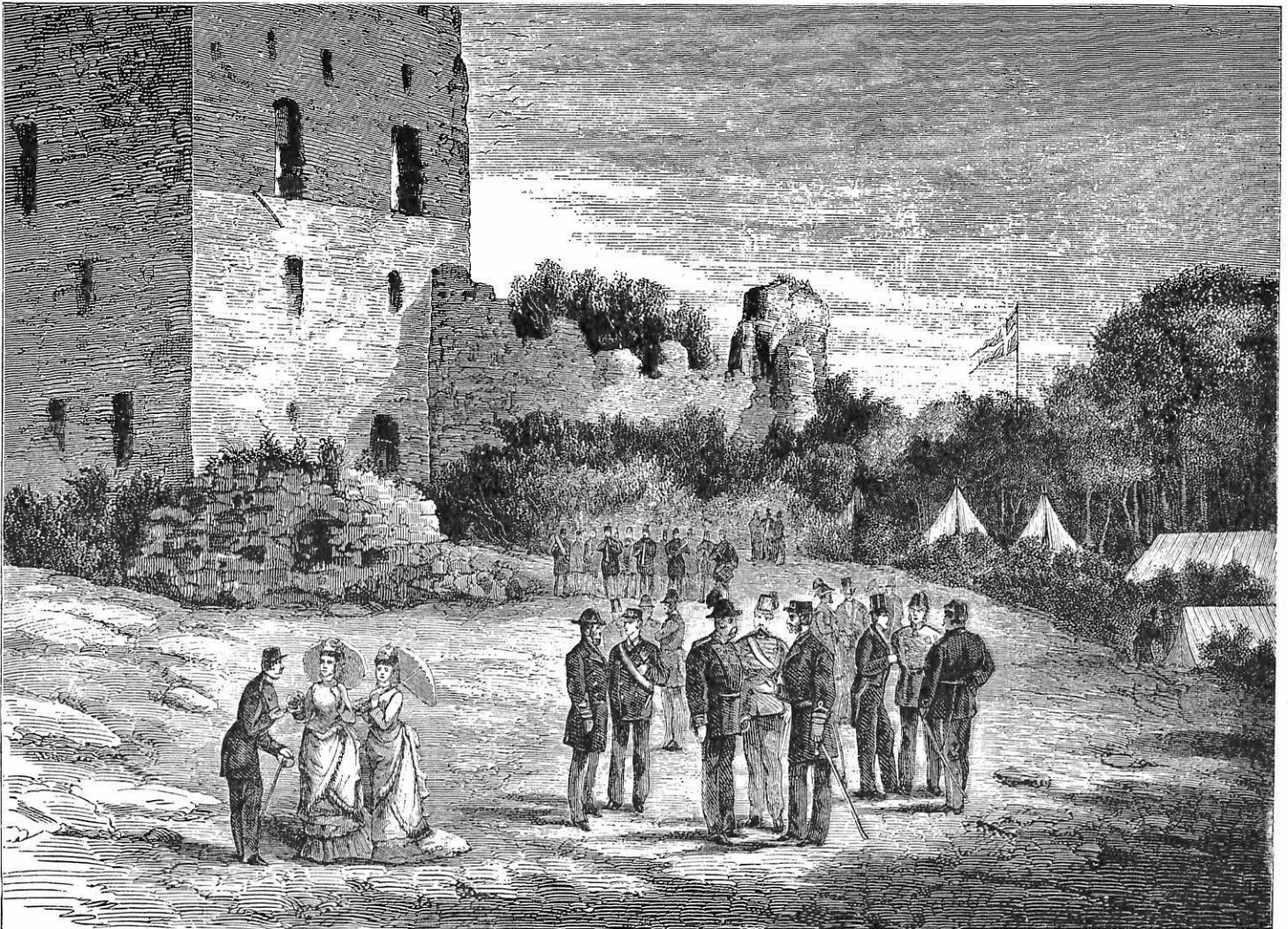
Lyseklippen. (Illustreret Tidende. 1868—69).

Det nye havneanlæg i Rønne. (Illustreret Tidende. 1876—77).

Helligdomsklippen. (Illustreret Tidende. 1868—69).

Kongefamiliens besøg på Hammershus 1876. (Illustr. Tidende. 1875—76). Personerne er: kommandanten oberst Fallesen, dronning Louise og en hof-dame, amtsforvalter Jensen, prins Valdemar, amtmand Holten, kong Christian IX, provst Hansen. I baggrunden Bornholms væbnings musikkorps.

Dyndalen. I forgrunden Amtmandsstenen. (Galschiöts Danmark. II. 1893).

jo netop titlen »Bornholm i *Billeder* og *Text*« og ikke: Bornholmsbeskrivelse med Illustrationer. Mange af bogens træsnit er overordentlig fine og bevarer meget af originaltegningens lækre Valører (f. eks. det på dette heftes titelblad gengivne billede af rokkestenen). Billedvalget bærer umiskendeligt præg af hans smag for idyllen. Allerede i fortegnelsen over hans udstillede malerier kan man se, hvor Rø-kysten står hans hjerte nær; typiske for »Bornholm« er billederne fra Dyndalen, hvor Skovgaard-eleven ikke er til at tage fejl af.

Da jeg første gang, for mere end 35 år siden, fik Haubergs »Bornholm« i hænde, må jeg indrømme, at jeg ganske uretfærdigt fandt billederne banale. Det var jo netop de samme motiver, som man så på alle datidens stereotype postkort. Først senere har jeg forstået grunden: det er postkortfotografene, der har plagieret Hauberg, ligesom de har lånt motiver fra andre samtidige malere. Malerne har opdaget Bornholms natur, og så har fotografiapparaterne efterbet dem. De gamle malere gjorde deres arbejde så grundigt, at en af dem, G. Emil Libert, endog har fået en klippe opkaldt efter sig. Før han kom og malede, var den kun en klippe som så mange andre klipper ved kysten, men efter at han har fået øje på den, er dens karakteristiske profil i den grad gået ind i bevidstheden, at den er blevet en travet i postkortindustrien. Ja, da en eller anden dilettantisk maler fandt på at anbringe et træ ved ind-

gangen til den tørre ovn ved Hammershus, gik ovnen med dette træ og det hele over på postkortene, og det har ikke siden være muligt at få det udryddet.

En lignende betydning fik en hel række af Haubergs tegninger. Han har fastlagt, hvordan de bornholmske seværdigheder ser ud, og hvordan de skal ses, for et langt tidsrum; han har fundet det sted, hvorfra en udsigt eller en enkelthed i landskabet virker karakteristisk. Han har opdaget, at trappen ved Jons Kapel skal ses nede fra Talerstolen, at Randkleveskår og Lyseklippen kommer helt til deres ret netop under den bestemte synsvinkel, at Hammershus og Slotsbanken ser storartet ud enten fra den ligeoverfor liggende Slotslyng eller fra nordsiden af Sænebugten — og ih, hvor har postkortfotografene benyttet sig af hans opdagelse. I mange år anede man faktisk ikke, at Ekkodalen kunne ses i anden retning end fra nordøst, i den grad var Haubergs billede groet fast; først mange år senere var der fotografer, der var så dristige at tage billeder af Ekkodalen med klippemuren i billedets venstre side.

»Bornholm« udkom som nævnt i 1879 — forlaget var P. Hauberg & co. Hermed hænger det sådan sammen, at Hauberg fra 1877 til 1884 var først medejer, senere enejer af en bog- og kunsthandel, der udgav en række arbejder præget af Haubergs gediegne smag. »Bornholm«s udstyr er også overordentlig tiltalende. Præget af billedbog udviser indtrykket

af turistbrochure, og billederne er smukt arrangeret, i linjeindramning, som det var karakteristisk for tiden. Nogle af dem er komponeret sammen med initialer; det virker måske lidt overlæsset efter vor tids smag, men sådan skulle det være dengang.

At bogen har gjort nytte, ser man af, at den måtte optrykkes to gange, anden udgave kom i 1887 og tredje i 1894. Dette tyder jo også på, at turisterne var begyndt at interessere sig for Bornholm; en anden fortrinlig turistvejviser var iøvrigt udsendt i Rønne i 1886; også til denne havde man fundet en såre kyndig forfatter, nemlig lærer J. A. Jørgensen fra Ibsker; desværre svarer hans bogs mere end tarvelige ydre langtfra til tekstens kvaliteter.

De to senere udgaver af »Bornholm« er begge omarbejdede og udvidede, hvorved de tre oplag tilsammen giver et interessant billede af udviklingen på Bornholm navnlig for turistvæsnets og lokaltrafikkens vedkommende. Også i skildringerne af vore fortidsminder kan man fra udgave til udgave følge de undersøgelser og opdagelser, der blev gjort i disse forforskningen af Bornholms historie så frodige år.

Hauberg var historiker, og det præger hans bog. Den har en ret fyldig historisk indledning, men også ved beskrivelsen af de enkelte lokaliteter er der grundigt og pålideligt gjort rede for kirker, runestene og andre fortidsminder. Alene afsnittet om Hammershus med grundplanen gør bogen værdifuld.

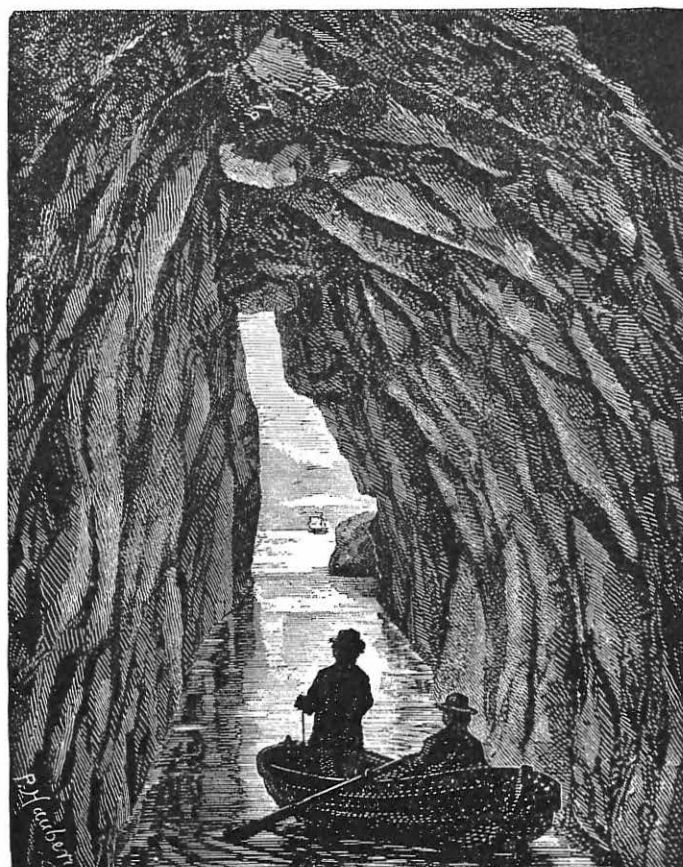
At Hauberg har et rent praktisk formål med sin bog, ser man let af dispositionen. Man føres rundt fra sted til sted efter en fastlagt rute, og man får at vide, hvad der er at lægge mærke til undervejs. Ikke noget med at jasje igennem Bornholm — en udflugt til Bornholm tager mindst 7 dage, siger Hauberg, og den korteste tid, i hvilken turen tilvogns kan gøres til de smukkeste hovedpunkter, er 3 dage: første dag til Jons Kapel og Hammershus, anden dag til Rø og Gudhjem og tredje dag til Østerlars, Randkleve og Almindingen. Men skulle man følge Haubergs rute og for alvor fordybe sig i det, han fortæller om, slog de syv dage nok ikke til.

Turen går fra Rønne over Hasle til Hammershus og Hammeren, derfra langs østkysten til Svaneke, en afstikker til Christiansø, og så til Nexø, Dueodde og sydkysten, Aakirkeby og Almindingen og tilbage til Rønne. Men senere lægger han rejseruten om og fører læseren den modsatte vej, hvorved han opnår »at de seværdige Punkter komme til deres fulde Ret, og at det ene ikke bringer det andet til at tabe i Interesse. Det er derfor ikke saa heldigt først at lægge Reisen nordpaa til den mest imponerende Natur, til Johns Kapel og Hammershus, da derved de følgende Punkter, Rø og Almindingen, ville forekomme mindre betydelige.«

Er Haubergs historiske oplysninger fyldige og grundige, gør han til gengæld mindre af Bornholms naturforhold; dog er den korte indledning om de geologiske formationer, klima, plante- og dyreliv præcis og instruktiv og i overensstemmelse med hvad videnskaben dengang vidste. Beskrivelsen af de naturskønne steder er på ægte bornholmsk maner saglige og fåmælte — ikke noget med »Østersøens perle« eller andre turistklicheer. Men her og der røber maleren sig dog, ikke mindst i beskrivelsen af Dyndalen, der synes at være et af de steder på Bornholm, der drager naturelskeren Hauberg mest. Han har foreviget dette sted på det maleri, som senere blev gengivet

som et fint helbillede i Galschiöts »Danmark«, hvor også andre af Haubergs billeder er gengivet. Maleriet er nøjagtigt og udpenslet, forelskelsen i landskabet mærkes på en lidt sky og tilbageholden måde — og netop ligesådan ytrer den sig i hans beskrivelse:

»Dyndalen er et for sin Naturskønhed bekjendt Punkt, som stedse vækker Beundring, og som det derfor er Bornholmerne en Stolthed at føre den Reisende hen til. Dalen ligger kun en Snes Minutters Gang fra Helligdomsgaarden, hvorfra man følger en Fodsti mod Nord over Markerne og igjennem Skoven. Med en Baad til Raadighed har man lettest ved at lade sig ro fra Klipperne til Stranden ved Dyndalebækkens Udløb, hvor man over Stenene kan gaae iland. Her møder man den lille Sti fra Gaarden, man følger dens stedse opadgående Bugtninger gjennem Skoven langs den nordlige Rand af Dalstrøget og dens Bøining ned gjennem en lille Indhegning og overraskes da ved pludselig at befinde sig på en høi Klippe, *Amtmandsstenen*, hvorunder den skjønnne Skovdal ligger udstrakt med sit bløde grønne Tæppe. Gjennem en Uendelighed af fine Trætoppe suser den friske Vind og stryger udover den blå Sø, som bærer Christiansø i Horizonten. Den smukkeste Belysning hviler over Dyndalen om Eftermiddagen, når de mørke Skygger have lagt sig over Dalens Dybde og den nedgaaende Sol endnu beskinner dens modsatte Skraaning. — Flere Smaastier føre ned til Dalbunden, hvor *Dyndalebækken* har sit Løb. Krattet her er ofte næsten uigjennemtrængeligt; store Rosenbuske udstrække de lette blomsterfyldte Grene og holde godt fast på den Uforsigtige, som kommer dem for nær; friske tykstammede Vedbend snoe sig som Slinger op om de gamle Birketræer og mægtige Elme. Følger man Bækkens Løb op-

Den våde oven ved Hammershus. (Traps Danmark, 2. udg. 1872).

Hammershus set fra Sænebugten. (P. Hauberg: Bornholm. 1879).

Ekkodalen i Almindingen. (P. Hauberg: Bornholm. 1879).

efter, hvor det ene skønne Billede afløser det andet, hvor de lette Smaabølger risle afsted mellem Træer, Sten og sivkransede Smaasøer, da naaer man til et i regnfulde Somre nydeligt Vandfald, hvor Bækken styrter i smaa Cascader ned ad Skrænten.«

Men det er overordentlig sjælden, at Hauberg tør bruge saa mange ord, når han beskriver naturen.

Haubergs øvrige bidrag til Bornholms-litteraturen står i forbindelse med hans arkæologiske arbejde på Bornholm. Skønt han havde sin bopæl og sit arbejde i København, var han som en rigtig bornholmer trofast mod sin ø og deltog i de sider af dens ve og vel, der berørte hvad der særligt lå ham på hjerte. Det kan nævnes, at han var medstifter af Nationalforeningen »Bornholm«. Og af interesse er det også at se hans reaktion mod Martin Borchs plan om at genopføre Hammershus til repræsentativ officiel brug. Fra Haubergs hånd foreligger en Pjece, »Kgl. Bygningsinspektør M. Borchs Plan om Gjenopførelse af Hammershus. En Imødegaaelse«, som nationalforeningen udgav i 1915. Pjecens indhold var først offentliggjort som en række artikler i tidsskriftet »Architekten«, hvor planerne havde set lyset.

Haubergs indsats som arkæolog samler sig om udgravningerne af Lilleborg og restaureringen af Hammershus. Om disse to fortidsminder, Bornholms betydeligste middelalderruiner, har han i »Bornholmske Samlinger« skrevet et par afhandlinger (Lilleborg 1911, Hammershus 1912), hvor han kortfattet gør rede for bygningerne og de budskaber fra fortiden de

bringer videre til os. Disse almenfattelige oversigter er hvad der fra hans hånd foreligger på tryk om disse arbejder.

Arkæologien er en videnskab, der i de senere år har haft en rig udvikling, og som navnlig har skærpet sin metode og gjort sit arbejde i marken mere og mere effektivt. Der er næppe tvivl om, at hvis moderne arkæologer havde forefundet materialet som det lå for Hauberg, ville de have kunnet bearbejde det med bedre teknik og muligvis være kommet til afvigende resultater. Der er ikke noget, der kan ærgre en arkæolog så meget, som når mindre kyndige har foretaget en udgravning, som de selv ville kunne få mere ud af. Og næppe alle moderne arkæologer er lige tilfreds med Haubergs rekonstruktioner.

Men hvad Hauberg end kan have misforstået, må man dog være ham taknemlig, fordi han ved sine restaureringsarbejder har reddet Hammershus fra fuldstændigt forfald og standset ældre, helt misforståede forsøg på at udbedre ruinen.

Det er ikke min sag at dømme Hauberg og hans efterfølgere imellem; det bliver fagvidenskabens sag. Her skal kun som et supplement til bedømmelsen af hans indsats i Bornholms-litteraturen gives nogle træk vedrørende hans virksomhed som arkæolog i marken. Og vi er her så heldige, at hans nære ven og medarbejder i bestræbelserne for at kaste lys over Bornholms fortid, M. K. Zahrtmann, har efterladt en levende og sympatisk skildring af denne side af hans virksomhed (Bornholms Social-Demokrats julenummer 1937).

Siden 1868 tilbragte Hauberg hver sommer på Bornholm. De første somre var maleriet hans hovedbeskæftigelse herovre, men samtidig med at han malede ved Hammershus, malede han op og foretog undersøgelser. Fra midten af firserne begyndte han for alvor sine udgravnings- og restaureringsarbejder, der fortsattes til kort før hans død. Han havde sin faste sommerbopæl i slotsmajorens hus, senere Hotel Hammershus, hvor et bestemt værelse altid stod parat til ham; fra dette værelse havde han udsigt til sit kære Hammershus, og hver morgen kl. 6 skyndte han sig op til ruinerne.

For Hauberg gjaldt det om gennem restaureringer at føre slottet så nær tilbage til det oprindelige som muligt og at fjerne alt, hvad der hørte senere tider til. Zahrtmann fremfører som eksempel, at han af den grund gik lovlig hårdt frem mod slotsbankens bevoksning. Set ud fra denne forudsætning forstår man, at Martin Borchs plan i særlig grad må have bragt ham i harnisk. Alle forsøg på at bringe nyt ind på slottets grund satte han sig imod med hænder og fødder; han forhindrede, at flagstangen blev rejst i selve slotsgården, som det oprindeligt var hensigten, og da »Frihedsstøtten« blev rejst til minde om opstanden i 1658, havde man først tænkt sig, at den skulle stå på slottets grund, men det fik Hauberg forpurret.

Som bekendt blev Hammershus Slot ruin gennem forfald, og forfaldet fremskyndedes ved, at Bornholmerne hentede bygningssten fra slottet. Denne trafik blev først standset, da ruinen fredlystes i 1822. Men blev der omsider sat en stopper for menneskers ødelæggelsesværk, så fortsatte naturen sit. Regn og frost gjorde murene faldefærdige, og først da stormen for trekvart århundrede siden havde lavet dybe flænger i Manteltårnets murrand, så store murmasser truede med nedstyrtning, foretog man et nødtørftigt lappearbejde med gule mursten, hvilket selvfølgelig ikke så særlig godt ud.

Manteltårnets øverste del, som det ser ud idag, er et godt

eksempel på Haubergs restaureringsarbejde. Om hvordan han gik frem, fortæller Zahrtmann:

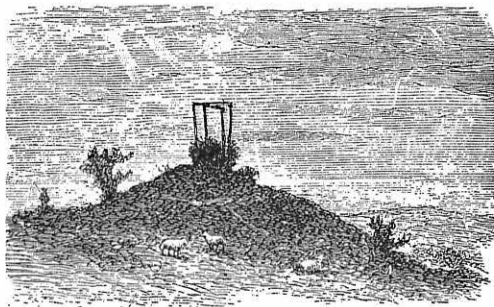
»Her i Taarnets forvitrede Vestmur havde Hauberg indlagt over 25000 af de til Slottet særligt brændte store Mursten, hentede fra Næstved og dyre, vel til en 33 Øre Stykket her paa Stedet. Haardere brændte Sten med et svagt grønligt Skær brød den røde Murflades Ensformighed, gav Muren et spillende Liv, og den syntes noget nær vejrbidt og mosgroet som sine ældgamle Nabomure. Ikke eet Stenskitte var fæstet i Kalk, uden at Hauberg først havde synet det lagt til Rette. Alle Enkeltheder i Muren var omhyggeligt gjengivne; de to Lag Skydeskaar og Tinder, de ældste smalle forneden, de yngre brede under Tagmønningen, tegnede sig i Murfladen, Lugeaabninger, Vinduer og Dørkarme havde faaet sine gamle Forhold tilbage. Fæstningens gamle Kernetaarn var vakt af sin Dvale ved Haubergs og hans borringholmske Murerstabs varssomme og trofaste Hænder.«

De gule mursten blev hugget væk og vel at mærke ikke hældt ned i dalen eller i søen, men kørt helt væk fra slottets område. Det var ham om at gøre at genskabe det gamle præg; da han engang fik københavnske murere til Bornholm for at arbejde på Hammershus, kunne han ikke få dem til at give arbejdet den patina, han ønskede: de ville lave pænt og fejlfrit håndværk og have resultatet til at se nyt og fint ud, men det passede ikke Hauberg — han ville have de ru sider i stenen udad, for at den kunne stå til omgivelserne, og han lod den gamle Allinge-stenhugger Åke Sassersen hugge de glatte murstensflader ru, inden de fik lov at gå på plads i muren.

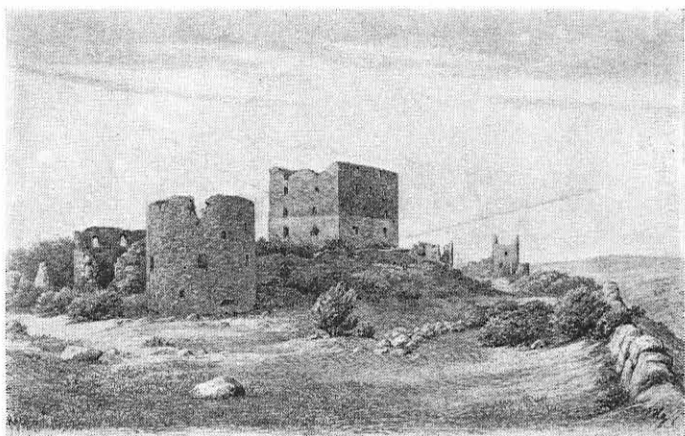
Af Haubergs øvrige arkæologiske arbejder på Bornholm må nævnes arbejdet ved Salomons Kapel i tyverne, hvorved han fik soklen frilagt og kirkerummet rensat. Her som i arbejderne ved Hammershus fulgtes han med levende interesse af sin ven distriktslæge Sigfred Borch i Allinge. Og den, der har haft den ungdommelige og spændstige gamle distriktslæge til vejviser i ruinerne, vil have fået et uudsletteligt indtryk af, at Haubergs arbejde er blevet fulgt med et friskt og oplagt blik og forstået i hver enkelthed.

Men også andre fulgte Haubergs arbejde med den største agtpågivenhed. Han var et fremtrædende medlem af den kres af historikere, der i årene op mod århundredskiftet fornyede vor forståelse af Bornholms historie. Hvad han og Zahrtmann og J. A. Jørgensen gavmildt og uegennyttigt har lånt hinanden af viden, iagttagelser i marken og fund i arkiverne, vil næppe nogensinde blive redet ud; der er her tale om et arbejdsfællesskab, hvor selve sagen: at bevare de historiske overleveringer rensat for hvad der senere er groet over dem, var alt og den personlige ære for resultaterne underordnet.

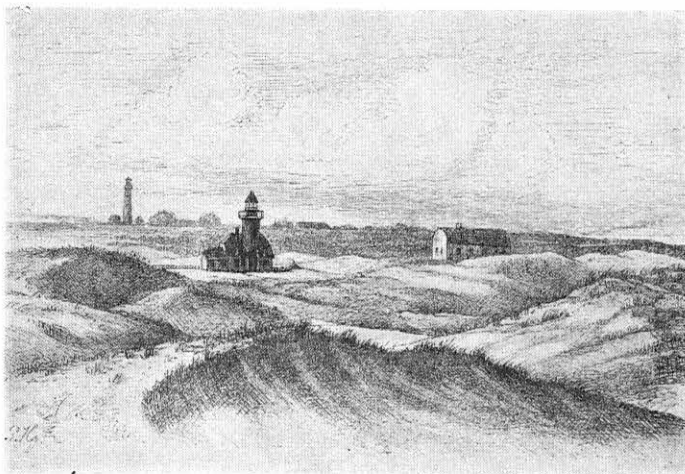
Det var i firserne Haubergs hensigt at skrive en Bornholms historie. Han henvendte sig til rigsarkivar

En baun. (P. Hauberg: Bornholm. 1879).

Ruinerne af den indre slotsbygning med Manteltårnet. (Galschiöts Danmark. II. 1893).

Sandklitter ved fyrtårnene på Due Odde (P. Hauberg: Bornholm. 1887).

A. D. Jørgensen for at få råd ved planlæggelsen, men rigsarkivaren frarådede ham at gå i gang med den så omfattende opgave og vælge et mindre afsnit, hvor han kunne gå i dybden, f. eks. Hammershus' bygningshistorie. Denne opgave gik Hauberg i gang med; det overordentlig grundige arbejde gik ikke blot i dybden, men også i bredden, idet han medtog bl. a. store dele af Bornholms alm. historie i det pågældende tidsrum. Fyrtøve vintre tog det ham at gøre lige så mange somres resultater op i »Hammershus Bygnings- og Befæstningshistorie« — et værk, hvis manuskript en historiker som Zahrtmann i Haubergs levetid har draget gavn af, men som jeg desværre er afskåret fra at give en nøjere karakteristik af, da det er utrykt og i familieeje. Såvidt jeg ved er bestræbelserne for at få værket trykt stadig strandet, skønt man skulle synes, der havde været mulighed for værkets offentliggørelse. Der er ingen tvivl om, at der i det gemmer sig en fylde af vigtige førstehåndsiagttagelser, der er overordentlig vigtige for vor historieforskning.

Selvfølgelig er det uundgåeligt, at der i Haubergs såvel som i hans samtidiges arbejde bliver en del for fremtidig forskning at revidere. Men i vor historiegranskning har han været en af pionererne, og som kunstner og skribent er han gået til sit arbejde med en selvudslettende interesse for æmnet, der netop vil sikre mindet om hans personlighed en varig plads. Og selv om han ikke var født her, er dog de ord der først falder en ind, når man vil karakterisere ham, disse: en god bornholmer.

Østermarie præstegård

AF FREDE KJØLLER ✕ MED FOTOGRAFIER AF FORFATTEREN

For et års tid siden påbegyndte man nedrivningen af den gamle Østermarie præstegård — nedrivningen vil blive fortsat, efterhånden som den nye præstebolig bliver fuldført, og dermed slutter den interessanteste — og også den ældste — af Bornholms gamle præstegårde sin historie. Så forfærdelig meget har man ikke vidst om den, gamle ting glemmes jo, men ved fordybning i de kilder, der foreligger, viser det sig, at mangt og meget kan fremdrages den gamle gård vedrørende, og i det følgende vil jeg forsøge at gøre rede for lidt af det, jeg har opsporet, og belyse nogle enkeltheder ved den.

Den nuværende gamle præstegård er opført 1798 (det gælder dog kun hovedbygningen) af præsten Jacob Peter Prahll, sognepræst i Østermarie 1792—1810, hvis ligsten endnu ses på Østermarie kirkegård. På gravstenen læser man: »Den Hæderværdige Olding Sognepræsten Hr Jacob Peter Prahll fød d 6 juli 1737 offentlig Lærer i 50 Aar død d 25 Decbr 1810 blev her nedlagt Vor Tanke bort fra Graven iler Thi Haabet giennem Graven smiler Det store Haab Jehova gav Et jordisk Legem smulrer hen Et herligt vækkes op igen«. Samme Jakob Prahll var en alsidig herre. Han studerede først kirurgi, senere teologi, var en overgang læge i Svaneke, derefter degn i Vestermarie (1770), sognepræst i Rø og derefter i Østerlars, og kom så endelig til Østermarie i 1792, og her blev han. Han flyttede og opbyggede gården efter en lynbrand i 1798, og herom kan man læse i Peder Nikolai Skovgaard's Beskrivelse over Bornholm fra 1804 i det afsnit, der omhandler Østermarie: »Om Præstegaarden vil Jeg dog ikke her aldeles forbigaae at fortælle, at den i Mandeminde er tre Gange brændt ved Lynild, hvilket førte såvel præsten (Hr. Jak. Peter Prahll) som og Andre paa den meget rimelige Tanke, at Stedet hvorpaa Gaarden stod, som ærtsholdig i megen Grad, ledede 3: til sig trak Lynilden. Efter sidste Ildebranden altsaa [nemlig 1798] blev Gaarden flyttet et Stykkevey nærmere hen mod Kirken [altsaa fra tidl. karetmager Jensens ejendom til hvor den nu ligger; dette omtales senere], og der opbygget.« I Østermarie pastors gamle embedsbog, som er bevaret, skriver Jak. Prahll kun, at »— Gaarden blev efter Ildebrand opbyggt nær Kirken paa en øde Plads —«.

Som man ser, synes en ond skæbne at have hvilet over gården. Hvad angår forklaringen om den jernholdige undergrund, kan vi vel trække lidt på smilebåndet. Forklaringen er nok en anden, hvis lynnedslagene da ikke simpelthen har været tilfældige; men bortset derfra havde man jo held med flytningen; thi gården er ikke senere brændt ved lynnedslag og over-

hovedet ikke efter 1804. Skovgaard fortsætter nemlig sin beskrivelse således: »— men i Aar [1804 — det år, hvori bogen er skrevet] er den atter lagt i Aske, dog ikke, som tilforn ved Lynild, men man formoder med højeste Sandsyndligheds Grunde, at det denne Gang er Mordbrænder-Id der har tilintetgjort Gaardens Bygninger.« [I embedsbogen står: »— 3 Ladelænger blev ved paasat Ild afbrændt —«]. »Stuelængen, som denne Gang blev staaende, udmærker sig ved sin store Bekvemhed ihenseende til indretningen, m. m. til Byggerens Ros og Ære.« (Skovgaard).

Om denne mordbrand eksisterer et sagn, som det ikke har været mig muligt at få nøjagtig rede på. Det er blevet mig fortalt af afdøde førstelærer Chr. P. Riis, Østermarie nordre skole; men han havde glemt de nærmere enkeltheder. Dersom nogen af denne artikels læsere kender sagnet, vil jeg sætte megen pris på at høre herom. Det er noget om, at en pige søgte at brænde præsten inde. I denne forbindelse kan det være på sin plads at minde om et andet gammelt sagn, der går længere tilbage, og som er genfortalt af urmager I. P. Møller i hans klassiske bog »Folkesagn og andre mundtlige Minder fra Bornholm«, København 1867. Det lyder sådan: For mange Aar tilbage afbrændte engang Østermarie Præstegaard, og en paa Gaarden tjenende Pige blev beskyldt for at have påsat Ilden. Hun nægtede det imidlertid længe; men blev tilsidst ved mangehaande gruelige Pinsler tvungen til at erklære sig skyldig, hvorefter hun da blev dømt til at knibes 7 Gange med gloende Tænger og derpaa at halshugges.

Dagen kom, og hun blev da udført til Retterstedet. Folk strømmede til fra hele Landet for at see paa hendes Henrettelse. Hun blev da paa et bestemt Klokkeslet ført frem og kneben med en gloende Tang; men da hun nu syvende og sidste Gang blev kneben, sagde hun til Folkemængden, at, som et Beviis paa hendes Uskyldighed skulde Østermarie Præstegaard lægges i Aske ligesaa mange Gange, som hun nu her uskyldig var bleven kneben, hvorefter hun lagde sit Hoved ned paa Blokken, hvor det blev afhugget.

Siden den tid skal også præstegården være afbrændt 5 gange; men nu har den stået i godt 60 år efter den sidste ildebrand. Så vidt I. P. Møller i 1867. Nu ved præstegårdens nedrivning bliver det altså 146 år efter sidste ildebrand, og der er ikke nu mere nogen mulighed for spådommens opfyldelse.

Af Skovgårds beskrivelse lægger man endvidere mærke til, at stuelængen allerede dengang er blevet betragtet som noget usædvanligt. Med sine 20 fag er den større, end skik var ved

Østermarie gamle præstegård.

de fleste af vore gårde, og den er både bredere og højere i rejsningen, rangerer i virkeligheden i klasse med de fornemste frimandsgårde.

I embedsbogen beskriver præsten 23. septbr. 1802 meget nøje gården, som den blev opført efter 1798, materialer, antal fag, rum o. s. v., og han slutter afsnittet om stuelængen med udbruddet, at nu er den opbyggt, »så der ikke findes nogen Bygning paa Landet bedre end denne«. Det var store ord. Man mærker tydeligt stoltheden i dem over et vel udført værk, og det er tydeligt, at han også har haft grund til en sådan følelse. Længere nede fortæller han, at gårdens længer nu er på 74 fag. Man får ved læsningen af hans skrivelser en anelse om, at samme pastor Prahls var en mand, der samlede på fag, d. v. s. var meget optaget af sine gårde. Men al jordisk herlighed forgår og således også her, hvorom vi senere skal høre.

Denne hr. Jakob Prahls har åbenbart været en formuende mand, siden han efter en ildebrand har evnet at bygge sådan, så helt ringe har hans embede som sognepræst i Østermarie næppe været. Det stemmer også overens med omtalen af Østermarie præstegård i Rasmus Pedersen Ravens Bornholms Krønike fra 1671: »Er her og en god Præstegaard med skøn Tilliggelse af Agre, Enge, Skove og Mark vel belejligt og Strandfiskeri der nær hos«. Og Ravn fortsætter: »En herlig Korn-Egn udi dette Sogn, slaar ikke gerne Fejl her, om der er ellers

nogen Grøde paa Færde, og Gud giver Velsignelse, hvilket Svanike, som dernæst ligger, og Nexøboe, en stor Mil derfra, højliggen vide at berømme.« Østermarie har nok hørt til det vigtigste af disse byers opland.

Her skal jeg lige indskyde, at pastor Prahls havde en ung kone, og til hende byggede han Halsegård, beregnet til enke-sæde, da han var klar over, at han døde før hende. Sådan er det blevet mig fortalt.

Fra tiden før 1798 er der kun meget lidt at anføre. Det vides, at præstegården har ligget, hvor tidligere karetmager Jensens ejendom nu ligger, og her kan man ved gravning endnu træffe på rester af den. Det må være dette sted, der formentes at tiltrække lynilden og derfor have forårsaget gårdens flytning (efter branden i 1798) til hvor den nu ligger.

Det må også være denne gård, om hvilken det fortælles, at ridder Aage Nielsen Sparre til Maglegaard 1457 tilskødede Østermarie sognepræst en hel gård beliggende nord for kirken. Til denne hørte en skov »Skaddelunden«. Uden at have noget bevis derfor formoder jeg, at den lille bevoksning, der endnu ligger ved siden af den nuværende præstegårds have, og som benævnes »Lunden« er en rest af denne gamle skov. Den har i hvert fald ganske karakter af en typisk gammel bornholmsk blandingsskov med eg og ask og underskov af hassel, selv om der nu kun er få store træer tilbage.

Præstegården i sne.

Pastor Prahl's omtale af branden 1804 i pastoratets embedsbog.

Aar 1804 d 28 Septembr vare vi undertegnede, nemlig jeg Christopher Andersen Sandemand i Østermarie Sogn boende paa og Eyer af d 32 Selveyer Gaard i bemeldte Sogn, og jeg Herman Jensen Snekker fra Vestermarie Sogn, vare i Østermarie Præste Gaard for i Overværelse af Provsten S: T: Hr. Transe, skjønnne og eftersee Præstegaardens Bygning, og det nye Anlæg til Have. — Som alt for nærværende Tid er i følgende Stand:

- 1mo Den Syndre Længe med tilbygte Fløj er i alt 26 Fag. Opsat paa Muur med Kielder under 9 Fag — med Teyltag og muurede Vægge — af godt stor Ege Tømmer indrettet til Stue Kjøkken og Brygger Huus. Alt i god Stand — som tog ikke nogen Skade i den Ildebrand, som i dette Aar opkom paa Præste Gaarden, om Natten imellem d. 20—21 April der ganske ødelagde Gaardens 3de Længer, Lader og Arbejds Huus, med alt Indboe og de fleste Kreature. —
- 2do Den vestre Længe, som før var 12 Fag er nu ligeledes paa nye opbyggt af godt stort Eeg undertømmer, med Tejltag Porte Dørre; saa den er i god stand og fattes intet andet end noget af Tagets underkielning.
- 3tio Den Nordre Længe, var 20 Fag, er nu ligeledes paa nye opbyggt 20 Fag, af godt Eege Tømmer med Leervægge og Straae Tag i fuldkommen god Stand, med Dørre Porte og Bræde Gavle — untagen Rygningen over Taget.
- 4to Den Østre Længe var 18 Fag, hvoraf de 10 nordreste ere igjen opbygte med Tag og Vægge m Bræde Gavle, Dørre Lade Porter, et stort Fag med Loft, Dørre og Vindue til Arbejds Huus. Af bemeldte Længe er endnu 8te Fag, der er under arbejde til opbygning.

Præstegårdens tilhørende var 1830 120 td.l., 1886 106 td.l., 1892 29 td. l., 1940 23, der nu er bortforpagtet til en nabo-ejendom, og gårdens avlsbygninger er således sat ud af funktion.

Men for at komme tilbage til årstallet 1798: Dette må i flere henseender have været et mærkeligt år. Ved Rønne latinskole var en rektor (1787—1805) Christopher Schrøder Andresen. Han må have været en mand med interesse for adskillige ting og blev 1805 sogneprest i Vissenbjerg, 1820 i Kerteminde, hvor han døde 1832. Han var titulær professor fra 1800.

Han skriver i tidsskriftet »Iris og Hebe« 1802 i en interessant artikel om nogle mærkværdige uvejr og omtaler ved den lejlighed Østermarie præstegård: »— Onsdag d. 8. August (1798) rasede et voldsomt Tordenvejr over Landet, især paa den østlige Kant. Lynet slog om Eftermiddagen ned i Østermarie Præstegaard, der afbrændte i Bund og Grund. Saa voldsomt tog Ilden Overhaand, at Præsten Jakob Peter Prahl kun fik bjerget ganske ubetydeligt af sit Gods og Løsøre. En Gang tidligere havde Lynild lagt Præstegaarden i Aske [efter andre kilder må det blive to], hvorfor Pastor Prahl nu besluttede at flytte Bygningerne nogle tusinde Skridt fra det Sted, hvor de tilforn stod [altså fra karetmager Jensens sted til det nuværende] —«.

Som før omtalt brændte ladebygningerne til den flyttede gård for Jakob Prahl igen i 1804. Men stuehuset blev reddet. Ved den lejlighed indebrændte 8 heste, 23 stk. hornkvæg, alle fårene og en del småkreaturer. De tre brændte længer var forsikrede for 1350 rigsdaler. Om denne ildebrand fortæller pastor Prahl i embedsbogen. »Den søndre Længe (d. v. s. stuehuset) med tilbygte Fløj er ialt 26 Fag med Tegltag [man ser heraf, at stuehuset i 1798 har fået tegltag, sikkert usædvanligt på landet i den tid — dette er senere fjernet og erstattet med stråtag] og murede Vægge — af godt Ege Tømmer. Den tog ikke nogen Skade under Ildebrand som i dette Aar (1804) — Natten mellem d. 20—21 April ganske ødelagde Gaardens 3 Længer — med alt Indbo og fleste Kreaturer —«.

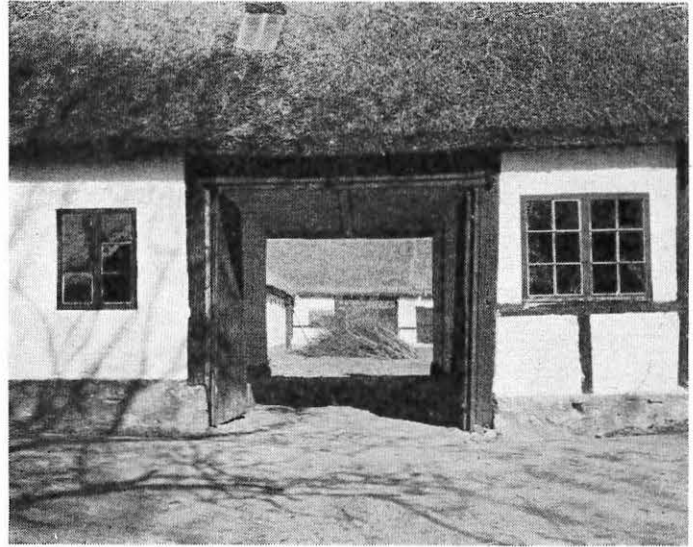
Avlsbygningerne opførtes igen; men af disse er nu kun den østre længe tilbage samt den del af vestre længe, hvori kirkesalen findes. Det øvrige, nemlig den nordre længe og resten af vestre længe, blev opført af pastor Janus Andreas Petersen (sgp. 1883—1914) 1886. Dette årstal ses stadig på den vestre længes nordgavl. Af de oprindelige nordlænger fra 1804 ligger der endnu rester nogle meter nord for nuværende, en trappesten eller to kan stadig vises samt noget af grundmuren, mere ville sikkert komme for dagens lys, hvis man gravede, sandsynligvis ville da hele denne længes beliggenhed nøjagtigt kunne påvises. Men nogen større interesse kan dette næppe siges at have.

Den østre længe ved jeg ikke noget særligt at sige om; men derimod frembyder den del af vestre længe, der rummer kirkesalen, adskilligt af interesse. Denne kirkesal, der, som allerede omtalt, rummes i bygværket fra 1804, er ikke oprindelig, men blev indrettet 1890 i forbindelse med den gamle kirkes nedrivning, fordi, som pastor Petersen sagde, der var så mange sekterere i sognet (grundtvigianere og lutherske), og så risikerede man ellers, at folk gik i missionshuset i stedet.

Da det vederstyggelige arbejde med den gamle kirkes nedrivning foregik, blev der holdt gudstjeneste her, deraf navnet

Den østre længe (fra 1804).

Indkørselen.

Nordre længe.

Vestre længe med forpagterboligen.

Idyl ved forårstid.

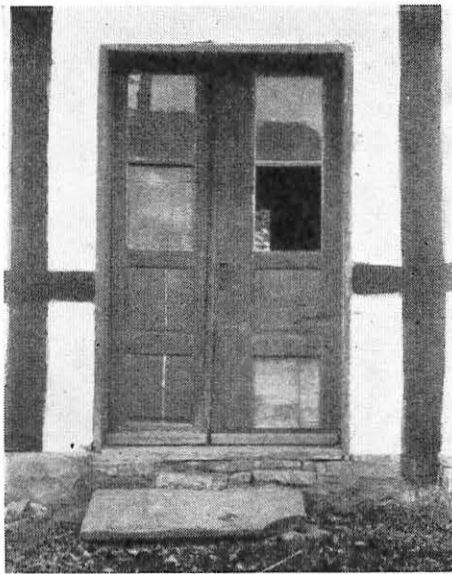

Den vestre længe med pukkelen.

kirkesal. Det har slet ikke været noget ilde rum til formålet, højt til loftet; thi dette var hævet til helt op under husryggen; og et stort pulpitur, der havde plads til adskillige mennesker. Såvel pulpituret som trappen der op til står endnu; der er i det hele taget ikke sket store forandringer ved den gamle kirkesal. Men jeg vil tro, at den er noget sjældent og ret usæd-

vanligt, næppe mange, hvis der i det hele taget er nogen, af vore gamle præstegårde rummer en sådan.

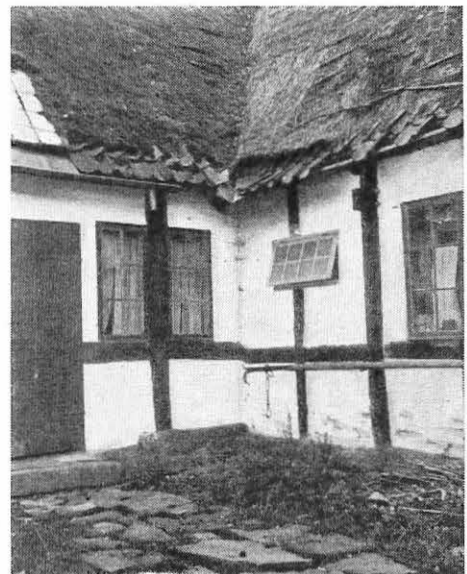
I forbindelse med kirkesalen vil jeg også nævne døren, der fører ind til denne fra gårdsiden, den er vel ikke særlig gammel, den stammer fra ombygningen, og der er vel heller ikke noget bemærkelsesværdigt ved den, udover at den er ualm-

Døren til kirkesalen.

Kirkesalens sammenbygning med det øvrige af vestre længe (gårdsiden).

Et hjørne, gårdspladsen. Det lille vindue er nyt.

delig køn. Det er tydeligt endnu trods det, at den har set sine bedste dage. I forbifarten kan jeg nævne, at der siges at have været forpagterbolig, hvor kirkesalen nu ligger. Er der ikke noget særligt ved den nævnte dør, så er nogle af de gamle døre mellem stuerne i hovedbygningen til gengæld værd at tale om. De er i sig selv meget smukke, et eksempel på gammel ufordærvet håndværkersmag, men udmærker sig også ved deres solide udførelse. Fyldingerne er således skåret i eet stykke, og de er håndsavede. Disse døre er istandsat og anvendt i den nye præstebolig. Mærkelig nok viste det sig ved istandsættelsen, at de bar spor af brand. Jeg skal afholde mig fra at give nogen forklaring herpå; men det må jo betyde, at de har overlevet en ildebrand. Og det kunne jo tyde på, at de er endnu ældre end fra 1798.

Hvor pastor Petersens vestre længe blev tilbygget kirkesalen, er der fremkommet nogle morsomme arkitektoniske virkninger. Det ses først på tagryggen. Da denne nye længe var betydelig lavere, måtte dens tagryg bygges op til den gamle, og derved er den morsomme pukkel på vestre længe fremkommet, denne pukkel, der er så karakteristisk for den gamle Østermarie præstegård. Den ser så gemytlig ud, pukkelen, den sætter humør og kulør over helhedsbilledet af den gamle gård. Der er noget forsorent over den ligesom over en gammel skævvægget sjællændergård.

Men den nye længe var også smallere end den gamle, og derfor kunne man ikke nøjes med at give taget en pukkel — man måtte også give væggen én, der hvor man byggede dem sammen. Dette ses tydeligt inde fra gårdsiden.

Imellem porten og kirkesalen, hvor der nu er brænderum, det bliver altså der, hvor sammenbygningen er sket, havde pastor Jakobsen (1914—29) konfirmandstue, og det fortælles, at han havde vandfadet liggende over bibelen og salmebogen, for at rotterne ikke skulle tage dem.

Jeg har endnu ikke omtalt videre den gamle stuelænge, selve præsteboligen, skønt denne jo var det smukkeste ved hele gården. Jeg skal ikke gøre mig klog på arkitekturen, det har jeg ikke forudsætninger for, men kun se på den, sådan som den måtte forekomme en lægmand. Den, som hele gården, er

udsprunget af det gamle bornholmske bondebyggeri — dog med et indslag af adskillige enkeltheder, der ikke var typiske på Bornholm; men som vel næppe heller er hentet andre steder fra, de er simpelthen udsprunget af bygherrens ønske om at opføre noget, der virkelig var lidt, tilpasset til de forekommende omstændigheder; jeg tænker her på den ualmindelig høje tagrejsning bl. a. Den vestre længes morsomme udformning af denne er sikkert et træk, gården har for sig selv i forholdet til andre bornholmske gårde, og som hænger sammen med tilstedeværelsen af den andetsteds omtalte kirkesal. Men jeg finder, at dette alene sætter gården i klasse med de mest særprægede af vore hjemlige gamle gårde, gør den til en ener i rækken. Stuehusets østre gavl er også noget for sig selv. Det er en udformning, der er ukendt ved bornholmske gårde. Denne gavl må have forekommet bornholmerne fremmed, »ført« som man siger, uden at jeg dermed skal påstå, at gavlens idé er hentet andet steds fra. Det tror jeg ikke. Men den har givet gården en ekstra tone af fornemhed, noget man holdt sig lidt på afstand af. I gavlen sad endnu indtil nedrivningen de gamle vinduer med blyindfattede ruder. Disse har antagelig siddet der siden 1798, og jeg gad vide, om der har siddet ældre vinduer på Bornholm. Værelserne indenfor har sikkert været anvendt som gæsteværelser. I en af ruderne har man indridset med en diamantring: »Biskop Mynther og Datter og Commandeur Sølling nød godt paa Hr. Fogths Regning d 22de August 1821 Som herved med taknemmelighed qviteres for.« Åbenbart et minde om et biskoppeligt besøg i pastor Fog's tid (1811—24).

Det store stuehus var naturligvis særdeles rummeligt, der var en mængde rum, 18—19 stk. med stort og småt. Man må have stillet store fordringer til plads, da man byggede således, og haft let og billig adgang til tyende; nu ville da ingen præster kunne holde sådan en historie, rent bortset fra, at det ville være en bekostelig omgang at møblere alle de stuer. Vedligeholdelsen af en så gammel gård er også en sag, der stiller store fordringer, tidens tand går ikke umærkeligt hen over den, og derfor skal den nu falde. Men hvor tiltrængt præstegårdens fornyelse end måtte være, så kommer man ikke uden om, at sog-

net ved nedbrydningen af den gamle gård har mistet et skønt og særpræget landskabsbillede, og det vil være særlig påfaldende, fordi det er så centralt i sognet; det er en gård, der ligger ved alfarvej, og en gård, der daglig ses af mange mennesker — for den, der har sans for landskabelige værdier, vil det give et i hvert fald ganske lille stik i hjertet, hver gang han kører forbi — og savner den gamle gård i billedet. Men unge vil vokse op, som ikke kendte den gamle gård; for dem vil den nye præstebolig vel blive lige så selvfølgelig som den gamle for os andre. Man kan sige, hvad man vil om den nutidige arkitektur, og den kan være så hensigtsmæssig som overhovedet muligt, men den har ingen sjæl; den er så upersonlig, står ofte i landskabet så underligt storsnudet, ligeglad med dette.

Den gamle gård præsenterede sig unægtelig smukke, når man kom til Østermarie ad Gadebyvejen; det var øens smukkeste præstegårdsbillede, landskabeligt set.

Den gamle gård havde dybe kældere med svære kampestenssatte vægge og skillerum; men en lommelygte måtte man have med sig her; thi dagslyset slap ingen steder ned. Der var en vis spænding ved at rave rundt hernede, hvor store fede rotter havde en ideel tumleplads; måske kunne man være så heldig at overraske nogle, og når man så, uden at kunne se dem, hørte dem fare afsted og rumstere bort i krogene, ja, så kunne uhyggen brede sig, som man siger, dernede i det underjordiske mørke, hvor man hvert øjeblik risikerede at knalde panden mod en bjælkeafstiver eller andet mærkværdigt. Skete det, at man fik de svære gulvbjælker under kælderloftet i lommelygtens lyskegle, kunne man måske endnu engang få et chok; de var på sine steder sorte og ganske forkullede af ild; det var de gamle bjælker, der igen var benyttede efter branden i 1798.

Ved den gamle stuelænges sydøstre hjørne står et stort og meget gammelt lindetræ, hvis alder jeg vil anslå til ca. 150 år. Det er da rimeligvis plantet efter gårdens opførelse her 1798. Haven er vel af samme alder som gården. Den er hyggelig og stor, dejlig på en sommerdag, når fuglene synger og kvidrer fra hvert et træ og buskene gemmer de små reder. Thi et ualmindeligt rigt fugleliv rummer haven, hvilket måske for en stor del skyldes den nærliggende kirkegård; disse er altid

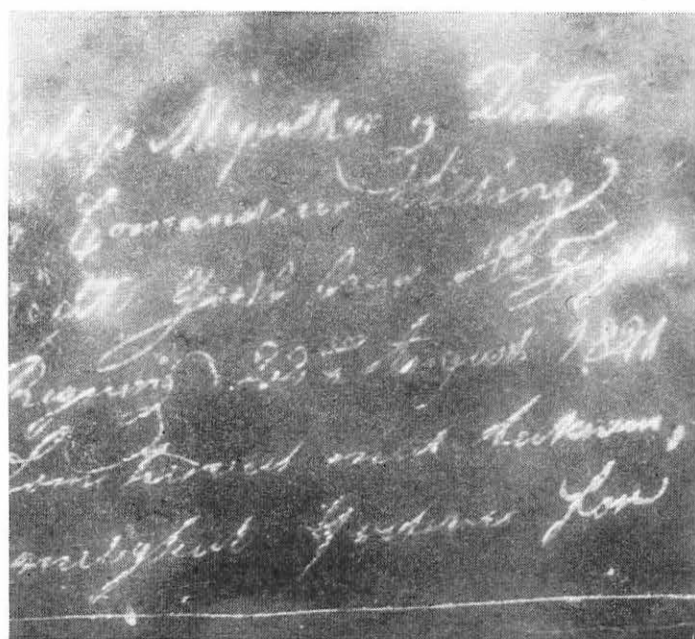
Stuehuset, gårdsiden.

Den morsomme gavl på stuehusets østside. Til venstre de gamle blyindfattede ruder.

Porten fra gårdsiden.

En indridsning fra 1821 på en rude i gæsteværelset.

Fraend 1793 d. 17 Julii visiterede jeg anden Gang i Øster-Marie Kirke...

Dr. Nic. Edinger Balle

Endskjønt jeg anmodede Hr. Prahl heri at indføre de kgl. Anordninger, Monita, Skjønninger, o. s. v. seer jeg dog, at det ikke er skeet, og maa derfor bede afdøde Hr. Prahls Successor at afhjælpe denne Mangel saa vidt muligt. — d. 18 Jun: 1811. — Jensen.

Foreviist den 9de Julii 1813. Jensen.

Påtegning i embedsbogen af biskop Balle (Sjællands biskop 1783—1808) om visitats i Østermarie hos pastor Prahl og af provst Johan Jensen (Bornholms provst 1808—24). Pastor Prahls efterfølger var Chr. Fog (1811—23).

Visitats

I Aaret 1793. d. 17 Julii visiterede jeg anden Gang i Øster-Marie Kirke, og havde megen Fornøjelse af Ungdommen, som svarede med god Indsigt og megen Færdighed. De vidste en Deel af den Bibelske Historie, og havde læst smukke Psalmer. Ogsaa Børnene svarede ganske vel, efter deres Alder, og læste for det meste godt i Bog. Jeg ønsker de troe og gode lærere al Guds Naade og Velsignelse til Held og Fremgang i deres vigtige Arbejde.

Dr: Nic: Edinger Balle

Endskjønt jeg anmodede Hr: Prahl heri at indføre de kgl. Anordninger, Monita, Skjønninger, o. s. v. seer jeg dog, at det ikke er skeet, og maa derfor bede afdøde Hr: Prahls Successor at afhjælpe denne Mangel saa vidt muligt. — d. 18 Jun: 1811. — Jensen.

Foreviist den 9de Julii 1813. Jensen.

1833 d. 26 Julii visiterede jeg i Øster Marie Kirke...

Dr. Frederik Münster

1841 den 26de Julii visiterede jeg i Øster Marie Kirke...

Påtegning i embedsbogen af biskopperne Münster (Sjællands biskop 1808—30; her kun hans underskrift), P. E. Müller (Sjællands biskop 1830—34) og Mynster (Sjællands biskop 1834—54). Søren Bierregaard var præst i Østermarie 1829—42.

D. Frederik Münster.

1833 d. 26 Julii visiterede jeg i Øster Marie Kirke. Menigheden var talrig forsamlet, men af de confirmerede Drengene mødte ikkun faa, og disse svarede maadeligt, af Pigerne mødte en Deel, og svarede antageligt. Jeg yttrede derfor ogsaa min Misfornøjelse paa Kirkegulvet over at saa faa vare komne frem, og at Forældrene ikke lode deres Børn søge Skolen. Jeg ønsker Hr. Pastor Bierregaard Kraft og Held til at faae en bedre Aand i denne Henseende fremkaldt hos denne Menighed.

P. E. Müller.

1841 den 26de Julii visiterede jeg i Øster Marie Kirke. Jeg fandt en særdeles talrig Forsamling saavel af Ældre som Yngre. De sidst confirmerede svarede vel og viste, at de havde været vel forberedte; af de Ældre havde Adskillige bevaret hvad de havde lært, men Mange syntes temmelig uvidende. Naar Skolevæsenet hæver sig, vil ogsaa Kundskaben vorde almindeligere. Herren give Lyst, Kraft og Velsignelse!

Dr. J. P. Mynster.

1841 den 26de Julii visiterede jeg i Øster Marie Kirke...

Dr. J. P. Mynster

Pastor Bierregaards håndskrift i embedsbogen (ang. en synsforretning).

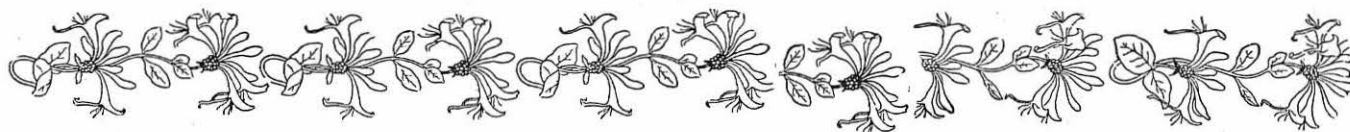
yndede opholdssteder for småfugle. Selv nattergalen holder til i havens dunkle krat.

Haven er omgivet af et solidt stengærde, opført af store kampesten, der på sine steder ligger dybt i jorden; ogsaa dette er af gammel dato. Det kan måske i denne forbindelse være på sin plads at repetere oprindelsen til det gamle stednavn »Præstegaden«. Det stammer fra tiden før landevejens anlæg, da præstegården havde en privatvej ud til lyngen (ogsaa dette navn anvendes stadig som stednavn), en såkaldt »gade«, der var indhegnet på begge sider af svære kampestensgærder og brugtes til kreaturdrift. Sådanne udmarksgader havde man adskillige steder på Bornholm; ordet er da ogsaa indgået i flere bornholmske stednavne.

Til slut skal jeg gøre rede for, hvad jeg har kunnet opspore om den gamle præstegård i litteraturen. Jeg har nævnt Skovgaard's Beskrivelse over Bornholm fra 1804. Ligeledes har jeg gengivet omtalen i Rasmus Pedersen Ravens Bornholms Krønike fra 1671. I et af biskop Mynsters breve til sin hustru fra en visitatsrejse på Bornholm i 1841 (I. P. Mynsters Liv og Levned, Gyldendal 1875) skriver han fra Østermarie: »Her er jeg i Aften ankommet hos en gammel Præst —«. Det var præsten i Østermarie, Søren Bierregaard (sgp. 1829—43), hvis datter, Helene Katrine, var gift med E. C. Tryde, der i 1828 udsendte Bornholms første avis (Bornholms Avis). Det var dog ingen indbringende forretning, hvorfor Tryde, formodentlig ved sin svigerfaders hjælp, forpagtede Østermarie præstegård (1835—43) for at supplere indtægterne (Klippeøens Mænd, Rønne 1948). Det omtalte brev suppleres fyldestgørende i Mynsters visitatsbøger 1835—53. Heri skriver Mynster fra den samme visitats: »Præstegaarden er gammel og det teglhængte Tag nok temmelig brøstfældigt, men rummelige og gode Værelser. Haven temmelig stor, men forsømt. En Plantering derved, men uden Gange —«. Det synes i det hele taget,

som om præstegården ikke har været så fuldkomment opført, som pastor Prahl mente; thi det er slet ikke så lidt, der allerede nu, 40 år efter opførelsen, anvendes til reparationer. Ved synsforretningen over Østermarie præstegård 1839 blev reparationerne anslået til 25 rbd., 1840 til 18 rbd., 1841 til 48 rbd., 1842 til 45 rbd. o. s. v. (herfor er udførligt redegjort i embedsbogen). Om præsten (Bjerregaard) skriver biskoppen: »—han er 70 Aar, gammel og sløv. Prædikenen tom Snak—«. Den stakkels præst har ikke været rigtig i kridthuset.

Endvidere må jeg nævne en kronik af C. J. Hagemann i Bornholms Tidende 5. febr. 1931: Forr i Tider, og en artikel af arkitekt K. Thorsen i Bornholms Avis 11. maj 1938, hvor han skriver om præstegårdens historie. En fortegnelse over sognepræsterne i Østermarie fra 1530 finder man i J. A. Jørgensen: Series pastorum (Rønne 1907). Og til sidst skal jeg nævne det vigtigste kildemateriale m. h. t. den gamle præstegård, Østermarie pastorats gamle embedsbøger fra 1793 og fremefter.

Jâ e bonapaja

Syngende og sværmerisk.

TEKST: OTTO J. LUND
MUSIK: EYVIND L. LIND

Moderato.

mf. Jâ e bonapaja â hâr'ed så brâ, som starrinj â larkan jâ slynger så glâ.
La andra mæn saja, hon e bâra paja, der tjæner hos boninj for kost â for løn.

hâr' ed så brâ, som starrinj â lar...kâ jâ sly...ger så glâ.
an...dra mæn...ja hon bâra pa....ja, der tjæner hos boninj for

Let og vnderfuldt.

kost â for løn. *mf.* af tagende *p.*

Jâ e bonapaja â hâr'ed så brâ,
som starrinj â larkan jâ slynger så glâ.
La andra mæn saja,
hon e bâra paja,
der tjæner hos boninj for kost â for løn.

Jâ e'nte jin frøken, der sidder te stås,
jâ passar mit arbaj â bler i minj plås.
Å tro, Mariâna
e inte nån flâna,
som antås â sjântas me ajle enjvæ.

Jâ vil hâ enj goven som andra âu hâ,
men jâ ska nok vælla væm a jâ ska tâ.
Så jøsser enj horra
minj kjærest ska varra,
â så ska hanj mena enjhælu om maj.

Å bler jâ så konna, va ju nok vil sje,
så ska jâ âu viza va jâ dâuer te.
Alt vil jâ sæl lawa
så grant i minj hawa,
â jimmed ska varra så hæjlut â næt.

November 1948

ALLINGE

for 60 år siden * VI

Sansen for naturens skønhed fandtes selvfølgelig også hos folk på den tid; men det var nok de færreste, der kunne se, at der var noget kønt ved klipper og sådan noget, og at gå en tur ud for at nyde synet af den slags faldt ikke ret mange ind.

Søndagsudflugter som nu om dage, blot for at glæde sig over naturens skønhed, var der ikke noget der hed. De gamle Allinge-avlsbrugere var stille, nøjsomme folk; om søndagen gik de i kirke, og bagefter gik de en tur i vangen for at se til deres jord. Når sæden stod godt, syntes de, at det var et smukt syn — eller at det »så net ud,« videre gik de gamle bornholmere nødig i deres naturbegejstring. At køre ud om søndagen faldt dem kun ind, når der var noget særligt, de skulle til. De fleste var »bånge om øjen.« En enkelt tur om året tog de fleste, der havde heste: det var »Almijnsturn« Sankt Hans aften. En gammel kone fortalte, at hun engang havde været »te Almijns« med en mand, der var så bange om sine heste, så han kørte tidlig, for han »ville inte java øjen«. Det gik langsomt, og alle de andre folk, der skulle til Almindingen, kørte forbi dem og vinkede til dem. Da de så var nået frem og havde fået en bid mad, kørte de ganske langsomt tilbage igen, og så kørte alle de andre igen forbi dem på hjemturen og vinkede til dem. Det syntes de havde været sådan en fornøjelig tur.

Men hvor vi nød de dejlige søndagsture »i vångijn«! Mine forældre havde jord både på Kampeløkken og Ongersløkken, så det var både i nord og syd. Fra den ene mark til den anden gik vi »långs dæjen«, og det kunne vi lide. Der var meget smukt at lægge mærke til, både blomster, insekter og sneglehuse — om meget af det vi fandt havde vi små rim, som vi sang. Når vi fandt et sneglehus, sang vi:

Snajl, snajl, snajl,
kom ud me dina långa horn,
her e ejn bone,
som vil kjøvva korn.

Fandt vi en mariehøne, tog vi den op på fingeren og sang:

Maripyta, maripyta, floj, floj, floj —
imårn få vi solsjin å grant vær.

Og om kodriveren hed det:

Øsel—Vång, Øsel—Vång,
gje vos pøjna for vor sång.

Længer ud på sommeren plukkede vi vilde jordbær og trak dem på et strå. »Artebælla« fandt vi også; der var mange, der avlede ærter på deres marker, og selvfølgelig måtte vi ikke gå ud i ærtestykket og forsyne os, men plukke en smule fra diget gjorde alle børn, og det blev der ikke sagt noget til. Og endnu længere frem på året kom så brombærrene op ad gårderne.

Sommetider var vi på besøg hos en gammel onkel på landet; det var en spadseretur på tre kvarters tid, og det syntes vi dengang var langt. Når vi så havde huset i sigte, skulle vi altid se efter, om »Pivan røjte«, for så havde de »kaffekjælijn« på. Det var dejligt at komme til onkel; han havde en have med mange »kjyssebær« og »plommer«, stikkelsbær og ribs. Onkel var så glad, når vi kom, og han kunne fortælle så mange historier og syngte viser, og så havde han en bunke gamle almanakker, som vi fik lov at se på. Han havde lange piber hængende, og når vi kom, fik min far en at ryge på; det gjorde alle, der kom på besøg — folk var ikke så fine på det dengang, og hygiejnen var ikke opfundet endnu.

Tante var en komplet modsætning til onkel. Han var kåd og fuld af spilopper, hun var alvorlig og stille, og desuden meget sparsommelig. Hun havde også bøger, som vi fik lov at se i, men det var en anden slags end almanakkerne. Der var især en gammel bog, som hed »hjertespejlet«, og de billeder, der var i den, holdt vi ikke af. Der var de frygteligste afbildninger af Fanden, der stod og stak i folks hjerter med en høtyv og brændte dem på bål; det var en temmelig uhyggelig læsning.

Tante havde også et livskompas. Det var et stort blad, som vist egentlig var beregnet til at sætte i ramme. I midten var der et billede af Vorherre og himlen, og udenom var der små billeder og vers. Der var et billede af to gamle folk, som fulgte et par unge på vej, og ved det stod der:

Ungdom, dårskab bag dig står,
som fordærve vil dit hjerte.
Frygt kun Gud, ihvor du går,
fries du fra nød og smerte.

Og så var der et billede af et skib med dette vers:

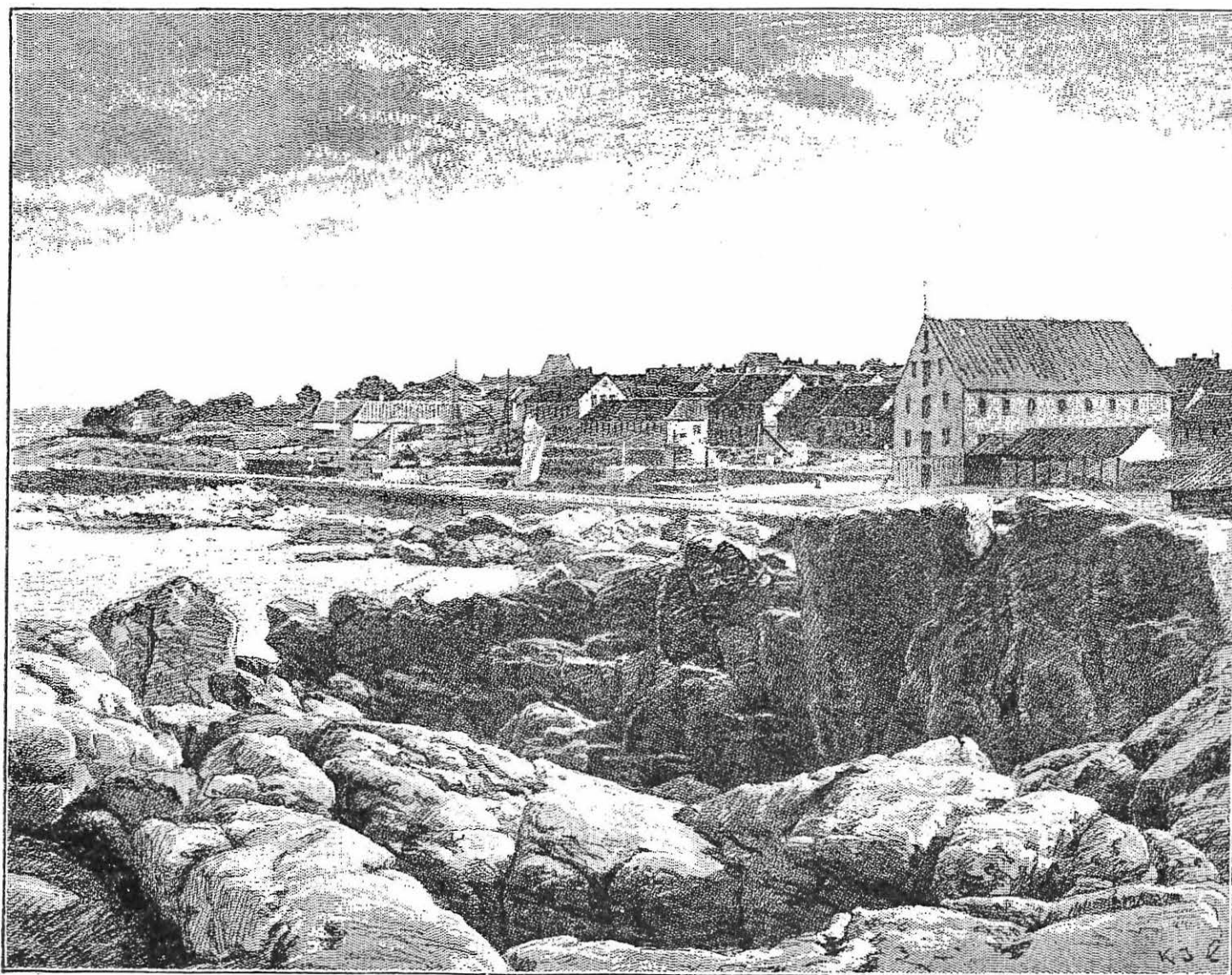
Dit livsskib vil vugges snart op og snart ned,
ihvor du end sejler ustadighed ser.
Tag Gud til din styrmand, han styrer til gavn
og fører dig sikker i salighedshavn.

Ved et billede af to gamle folk stod der:

Da vi nu er trætte af livets møje,
så higer vort blik mod det himmelske høje,
og der vi håber, at hist bag døden
er fred og livet og morgenrøden.

Blandt de andre vers husker jeg også dette:

Fødes, svøbes, græde, ammes,
smile, vugges, bæres, gå,
tugtes og i tvang annammes,
lege, voxer, tanker få,
elske, bejle, giftes, mages,
lykken vendes ned og op,
ældes, svækkes, dø, begraves,
så er endt vort leveslod.

Karl Jensen: Allinge. (Galchiöts Danmark. II. 1893).

Verset er jo af Ambrosius Stub, og helt rigtigt er det ikke gengivet, men det er måske også gået fra mund til mund, inden det kom på livskompasset.

Onkel plejede at binde »borkjekåsta«, som han solgte i byen. De blev brugt til gadekoste og til lokoste; de rigtig fine kunne også bruges i stuen, hvis folk havde forstand på at bruge en kost. Til støvekost brugtes en fjervinge og til at skure gulve og andet træøj en halmvisk og sand, samt ganske lidt sæbe. Min tante på landet vaskede tøj i »Åskalud«. De gamle plejede at sige om visse folk, at de »vaskada i åska, skolde i ræjnstenijn å torrde i sverraholled« — sverraholled var en åbning ved skorstenen eller bilæggeren.

Hos min onkel havde de bilæggerovn og bagerovn, og de plejede at røge flæskeskinker og pølser for os, for de brugte aldrig kul. Når bønderne skovede, tog onkel »skrynerna« op, og dem huggede han itu til »knobba«; det var slet ikke så nemt et arbejde at få dem itu, der skulle både »kjila« og »mokka« til. Min tante samlede »kokåser« (tør kogødning) på marken; de var så gode på »ijlarijn« — det var næsten som tørv.

Selv om vi i byen levede jævnt, i al tarvelighed som man siger, var det dog et endnu mere nøjsomt og primitivt liv, man

førte på landet. Min onkel havde jord til en ko, og så gik han på dagløn hos bonden, der til gengæld hjalp ham med at avle jorden. Om sommeren mødte dagløunnerne klokken 5 om morgenen, og så arbejdede de så længe, de kunne se. Daglønnen om sommeren var 66 øre (2 mark) om dagen, om vinteren var det mindre. Man kan forstå, at småfolk måtte se på ørene dengang, og at konen havde noget at se til hjemme, mens manden var på daglønsarbejde. Da der ikke var mejeri, måtte folk kærne selv, og så gik de til byen og solgte smørret, enten privat eller til købmanden; det var den fortjeneste, man havde af koen. Den mælk, der ikke blev kærnet eller brugt i husholdningen, fik grisen. Sød mælk var der ingen, der havde råd til at bruge.

Min onkel fortalte tit om, hvordan de levede hos bønderne. Der spiste de med deres lommekniv; gaffler brugte de ikke. De fik altid sild og »søvva« om morgenen, og de spegede hver sin sild; den spistes ikke af tallerken, men de havde hver sin »sijlabrikka«, og deres »søvva« spiste de med hornskeer af et fælles fad. Om formiddagen fik de »ti'sbid«: et stykke mad og en syp, og om eftermiddagen »ujnarna«, ligeledes skåret mad og syp. Det øl (»drikka«), de havde på landet, var meget tyndt og beskt af malurt — og om sommeren var det også

surt. På kosten blev der sparet så meget som muligt. Min onkel fortalte engang om en mand, der arbejdede for bonden; han havde fået plukkød til middag, og der var ikke meget kød i det, det var mest kartofler. Så sagde han: »Di kvijnfolken e då âu så forskrækkjelia viggelsijnada!« Hvordan mener du? spurgte bonden. »Jo«, svarede han, »de hâr jo nok vad me-nijnen, a dær skjule hâ vad kjød imæl katoflerna, men når di hâ fåd begjynt, hâ di besijnt saj!«

Om høsten havde folk travlt for alvor, og da var der liv i vangen. Det formede sig helt anderledes end nuomdage, for

Den lille fårehyrde. (V. Myhre fot.)

høstmaskiner fandtes der jo ikke, så mændene mejede med »sajs«, og konerne og pigerne gik bagefter og bandt sæden op. Rugen, hveden og havren blev sat i lange »råser«, og der fik børnene lov at bære »næjer« til. I en sådan »rås« var det let at tælle traverne, da negene stod to og to. Når al sæden var mejet, fik mejerne »majaragijle«, hvor der gerne blev serveret pandekager og puns.

Siden, når stubben var revet (»ravsad«), fik folk lov at plukke aks. Da var de fleste børn i byen ude med deres »ausapossa«, en lille pose med to bånd i, så den kunne bindes om livet, og så havde de en kniv til at skære strået af med. Når »ausapossajn« var fuld, tømte de den over i en større pose; som regel var flere søskende fælles om »tømmepossajn«. De fleste aks fandtes i »stakkalævnijnerna«, når sæden kørtes hjem, og dem havde høstfolkene børn forret på at plukke.

Når høsten så var forbi, gik aksplukkerne til en mand, der havde lo, og fik deres aks tærsket. Hveden gik de til møllen med og fik hvedemel i stedet; Byg og havre gav de deres ænder og gæs.

Når høsten var endt, blev der holdt høstgilde, og det var en af de store fester, som man glædede sig til længe i forvejen. Høstfolkene med hele deres familie blev bedt til gildet, og de kom allerede til middag, hvor der blev serveret klipfisk med sennepssovs og derefter risengrød med smørhul og kanel, suk-

ker og øl. Efter middagen fik man kaffe og hvedebrød, og så kørte man til slottet; børnene kørte i høstvognen, som var pyntet til festen. Somme steder havde man »ujnarna« med, som spistes ved Slottet. Om aftenen kørte man hjem til det rigtige gildesbord: Flækesteg og kalvesteg med syltetøj og asier; siden fik man varm puns, og der blev drukket skåler for husbond og madmor, for høstfolkene, for de gamle og for børnene. Så flyttede man borde og bænke ud af salen, så ungdommen kunne komme til at danse, mens nogle af de ældre satte sig til at spille kort. Senere hen blev der så budt på kaffe, og

det var gerne langt ud på natten, før man brød op og gildet var forbi. Så man kan forstå, at et høstgilde dengang var noget af det helt store, og værtsfolkene satte en ære i, at maden var første klasses, så der kunne blive talt om, hvor godt gildet havde været.

Sådan festedes der, når høsten var i hus, men det var kun een gang om året, og til hverdags så det helt anderledes ud, ikke mindst for dem, der stod lavest på rangstigen. Når slæbet skulle fordeles, måtte de tage deres broderpart, men livets goder fik de ikke mange af. Begge mine forældre havde prøvet at vogte kvæg for bønderne, og de havde gjort deres bitre erfaringer, som de kunne fortælle om.

Da min mor var vogtepige, fik hun en lærredspose med bart brød med på marken, og dertil fik hun

en flaske skummet mælk, der var sur, inden hun nåede ud med køerne, for hun havde lang vej at trække dem. Manden havde givet hende besked, at hun ikke måtte komme for tidlig hjem, for køerne skulle æde sig mætte på marken; men datteren i gården skulle malke dem, når de kom hjem, og hun ville gerne være tidlig færdig med arbejdet, så hun gav vogtepigens besked om at komme tidlig hjem, ellers fik hun ingen mad, for det var nemlig datteren, som skulle sørge for, at hun fik noget at spise. Hun var altså i en fæl klemme, og det skete tit, at hun måtte gå sulten i seng. Men engang, da hun havde tigget et stykke brød af en anden pige, fortalte denne det til sine forældre, og da det kom husbondsfolkene for øre, skældte de datteren ud, og for fremtiden fik vogtepigens mad, når hun kom hjem med køerne.

Min far havde tjent et sted for sommeren, og som løn skulle han have et par strømper og et par lærredsbukser af meget grovt hjemnevævet og hjemmestundet blågarn. Strømperne fik han, men bukserne var ikke rigtig færdige, sagde de, og han fik dem aldrig. De har vel ikke regnet det for noget at snyde en fattig vogtedreng, og hvilket indtryk det har gjort på ham, har de neppe tænkt på. Han glemte det aldrig, men talte tit om det som ældre mand, ja, da han lå på sit sidste sygeleje og var uklar, spurgte han engang, da der kom en

fremmed kone, om det var hans gamle madmor, for så ville han gerne have sine lærredsbukser.

Man tog det ikke så nøje med at skuffe et barn. Jeg husker engang i mine helt unge år, at der var en dreng, som vogtede køer for en avlsbruger, der hørte til indremissionen. Han lovede drengen 2 kroner, hvis han ville plukke sten af kløvermarken, mens han vogtede. En hel daler var jo mange penge for en dreng dengang, så han hængte rigtig i og gjorde et stort arbejde, og det gik rask fra hånden ved tanken om, hvad han kunne få for sine to kroner. Da han så skulle konfirmeres, kom manden med betalingen for arbejdet: Her har du den tokrone, jeg lovede dig — den kan du så ofre til præsten! Så der røg alle drengens luftkasteller.

Nej, vogtebørnene havde det ikke godt, og allerværst var det næsten, hvor der var unge tjenestefolk i gårde, for de benyttede enhver lejlighed til at gøre vogtedrengen til grin og narre ham. At de selv havde vogtet for ikke så længe siden, lod det til, at de rent havde glemt — men måske nød de netop at være blevet så voksne, at de selv havde nogen at hundse med.

»Pajerna« og »dræjnana« levede selvfølgelig de fleste steder meget ringere end herskabet, hvilket i de tider blev betragtet som en selvfølge, men navnlig pigerne, som gik i køkkenet, havde naturligvis ofte lejlighed til at skaffe sig lidt ekstra forsyning, selv om der mange steder blev holdt strengt opsyn med dem, og når de ville have lidt ekstra, måtte det selvfølgelig gøres med en vis forsigtighed. Jeg har hørt om et sted, hvor tjenestefolkene stjal æg, og når de så kogte kartofler til grisen, listede de sig til at koge æggene med. Men en dag gik det galt; madammen fandt æggene og spurgte forbavset: »Hvad er dog dette her?« — »Ih då,« sagde pigen, »dom hâr ja lajt i blød å glømt dom — di e sjænda!« Men madammen snappede dem op og kom dem i koldt vand, og de var lige tilpas kogt, så den gang gik de tjenestefolkenes næse forbi.

Når pigerne det samme sted brændte kaffe, stjal de gerne lidt fra og lagde til side, og når så herskabet var ude, lavede de kaffe til sig selv og »dræjnana«, men det var ikke så tit, de havde lejlighed til det. Den kaffe, de fik til daglig, var vist ikke nogen større nydelse. Når madammen lavede kaffe, skænkede hun først en kop kogende vand på til sig selv, det kaldte hun »dråberne« — derefter en kop til på til manden og så tre kopper til pigerne. Af de bønner, der var udkogt på den måde, lavede hun så kaffe til »dræjnana«, så det var nok ikke godt at smage, om det var kaffe, de fik.

Det fortælles om en gammel landpost, at han engang kom ind i en gård og blev trakteret med en usædvanlig tynd kop kaffe; da han gik igen, sagde han: »Om de va kaffe æjle te-vand, ja fikj, ble ja ikke kloger på, men ja sajer så majen tak for de dajlia varma våtted!«

Men kaffe holdt folk af. Min mor har fortalt om en høstkone, der havde brændte, umalede kaffebønner og kandis med på marken, og så fik hver af høstfolkene en kaffebønne og et lille stykke kandis at læske sig på. Det smagte da ialtfald af kaffe. —

Som jeg nævnte før, havde avlsbruget dengang et helt andet præg, fordi der ingen maskiner var. Det var før damptærskværkernes tid; senere tog avlsbrugerne jo dampen i brug ved tærskningen, men dengang måtte man nøjes med en almindelig

Kattedalsklippen, Allinge. 1926. (Christian Stub-Jørgensen fot.)

Løsebæk Strand, Allinge. 1924. (Christian Stub-Jørgensen fot.)

tærskemaskine. Nogle steder blev den drevet ved håndkraft, men i avlsbrugergårdene var der gerne en hestegang inde i gården, så hestene kunne trække tærskværket eller hakkelsemaskinen. Når hestene gik for hestegangen, kunne et barn køre dem, og der var mange børn, der kørte hestene hveranden dag, når de ikke var i skole. Hakkelsen blev skåret i en hakkelsemaskine med et stort svinghjul; nogle havde hakkelsemaskiner, som der skulle et par mand til at trække. Selv børn måtte hjælpe til med det tunge arbejde med hakkelsekæringen — og det var et stadigt arbejde; hakkelse var køernes permanente vinterfoder, og der skulle meget til.

De rigtig gammeldags avlsbrugere tærskede endnu med plejl og skar hakkelse på en hakkelsekiste, som den er beskrevet i Johan Hansen: »En bornholmsk Haandværkers Erindringer« (1934) s. 200. Det kan jeg huske, at min far gjorde, da jeg var helt lille. Når han havde tærsket, skulle han »kåsta«; han øste al sæden hen ved døren, og så kastede han den ind i loen igen med hånden — avner og småsæd faldt så først til jorden, og den gode sæd kom længst bort. Siden fik han en rensemaskine, og den trak mor; når de rensede, stod støv og avner som en røg ud ad lodøren. Han brugte også et sold til at skille småsæden fra med, før kornet sendtes til møllen.

På væggen udenfor loen var der en smal hylde under tagfæsten, den kaldtes »lajden«, og der opbevaredes forskellige redskaber som »strøjespån« og håretøj«. Reb og bånd, som skulle bruges til landbrugsarbejdet, havde man hængende på hanebjælken inde i loen.

Både i de større og de helt små landbrug var køerne de vig-

tigste husdyr og dem, der gav det meste arbejde, både med malkning og fodring. Tidligt på sommeren kom de ud i engen og blev tøjret, og om efteråret gik de løse i løkkerne, og så var det, vogtebørnene måtte holde opsyn med dem. Når de gik løse, var de forsynet med »klæp å klos«, det var en klemme med en klods i, som de havde om benet.

Køerne havde navne; som regel var de opkaldt efter deres farve eller tegning: Blakka, Bråga, Bælta, Hjælma, Kollisa, Rosa — andre konavne var Kjyla, Akkelaja, Kulla (en ko uden horn). Om nogle konavne handler dette gamle børnerim:

Rosendåla
ska malted måla,
Røryggja
ska øled bryggja,
Pøvvernikka
ska øled drikka,
Sylkjenduna
kajn gå å sluna.

Hestene havde navne som Klavs, Rys (eller Rysa, hvis det var en hoppe), Blånka, Lotta, Fylla.

Hundene kunne hedde Flaj, Plet, Bob, Bjørn, Pærta, Jokka.

Og kattene hed Måns (Månsin), Morr, Måris, Nuldus, Nørta, Pemye — men når man kaldte på dem, hed det næsten altid bare Pysijn eller Pysan; man gjorde altid skarpt skel mellem ejn kat og en kjætta.

Der var hist og her nogen fjerkræavl; høns holdt man dog ikke så mange steder. Det havde måske den praktiske årsag, at man ikke havde fået indrettet hønsegårde, og når hønsene skulle gå uden indhegning, gjorde de jo let for megen skade i haverne. Vores naboer holdt høns, og de havde bundet klude om benene på dem, så de ikke kunne komme til at »spigga«. Det kaldtes at »sokka høns«.

Derimod var andeavl og gåseavl temmelig udbredt. Selv folk, der ikke havde jord, holdt ænder og gæs. Der var gerne nogle stykker, som var fælles om en gase. Om foråret blev gæssene drevet til havet. Når de så havde lagt æg og blev »lig-gjegalna«, blev de lagt; gæslingerne blev vogtet på gader og vejkanter, og folk gik ud på markerne og plukkede »milkatistel« til deres gæslinger. Når de så var vokset til, kom de på landet for at blive fedet op på en eller anden gård. De kom »te halnada«, det vil sige, at bonden beholdt halvdelen af gæslingerne for at fede dem op, så halvdelen kom tilbage, det vil sige halvdelen af dem, der var i live, for sommetider var ræven jo med i delingen og tog sin part. Gårdene tog gæs til opfodning fra forskellige, og hver gåseavler havde sine gæs mærket i svømmehuden på en bestemt måde. Om efteråret kom gæssene så hjem fra landet; så blev de jaget ud på stubbene i vangen, men her måtte de vogtes, for man måtte passe på, at de ikke gjorde skade på marker, hvor der var sået rug eller hvede — men det skete ikke desmindre af og til. Så kom den avlsbruger, der ejede marken, og tog alle gæssene med hjem — de blev »tåd ijn«, sagde man — og så gik trommen om, at den og den havde taget så og så mange gæs ind, og de kunne hentes hos ham; det kostede 33 øre (en mark) for hver gås — var der mange, kunne man nok forhandle med ham, så det blev lidt billigere, men trommeslageren skulle ialtfald betales af »ijn-tânijspæjnana«. — Senere blev de gæs, der ikke skulle lægges til, sat på sti for at fedes op til slagting.

Det kunne jo ske, at folk havde uheld med deres ænder og gæs, men ville de ikke trives, eller hvis der blev for få gæslinger eller ællinger af æggene, så betragtede man det ikke som en tilfældighed eller et hændeligt uheld, nej, de fleste var overbevist om, at der nok var en eller anden kælling, som kunne »trojla«, der var skyld i uheldet. Og der blev fortalt meget om, at onskabsfulde mennesker kunne skade andre folks fjerkræ eller andre husdyr.

Der var en mand, der flere gange havde lånt penge til brændevin af nabokonen, men da han ikke betalte tilbage, blev hun tilsidst træt af at betale hans drikkeri og sagde nej. Men kort tid efter mødte hun ham, da hun var ved at drive sine ællinger til stranden, og han sagde til hende: »Du skjulle ikje hâ tåd dina ællijna te strân idâ!« — »Hvorfor ikje ded?« spurgte hun, men han sagde bare: »De får du nok å se!« Da hun kom hjem, for ællingerne straks i ædetruget, men de dyppede bare næbbet og kunne ikke æde. Og det kom de ikke til mere, så hun måtte slå dem ihjel og grave dem ned.

Men var der sket noget galt med fjerkræet, havde man dog en mulighed for at gøre det godt igen. En gammel mand fortalte mig, hvordan han bar sig ad med at »bojsa« en gås, der ikke ville ligge. Han stoppede gåsen i et par underbukser, hvorefter han tre gange stoppede den »adventt«, det vil sige bagfra, gennem alle hullerne mellem trinene i »tjilestrappan«; det var et råd han havde fået, og det hjalp, sagde han, for da han havde gjort det, sagde gåsen »pipipip!«, hvorefter den gik hen til sin rede, vendte alle æggene og lagde sig til at ruge.

Enhver, der holder høns, ved, at det kan ske, at når en høne har lagt mange æg, kan den give sig til at lægge små æg uden blomme. Den slags æg kaldtes i min barndom troldæg, og man var sikker på, at de skyldtes, at en eller anden havde haft heksekunster for. Der var en kone, som fortalte mig, at hendes høns engang var begyndt at lægge troldæg, men så fik hun det råd, at hun skulle brænde æggene på ilderen. Det gjorde hun så, og da hun smed æggene på ilden, gav det et forfærdeligt knald. Kort tid efter kom hun på landet og besøgte nogen familie, og der lagde hun mærke til, at nabokonen gik med hænderne svøbt ind; hun havde brændt sig noget så forfærdeligt, så det var nok hende, der havde haft en finger med i spillet, kan tro.

Og det var ikke fjerkræet alene, som troldkællingerne var ude efter; de drev deres spil overalt, og når man kom til at fornærme dem, brugte de deres kunster. Der var en kone, som kom et sted og ville købe kalvekød, når de skulle slagte deres kalv; men de havde lovet alt kalvekødet bort og måtte sige nej — men fra da af ville kalven ikke drikke mælk mere, så de måtte skynde sig at slagte den.

En anden kone fortalte om en ko, der var blevet fortroldet; den ville nok æde, hvad de gav den, kun ikke det, der voksede på deres egen jord. De søgte så en klog kone for at få et råd, og hun rådede dem til at malke koen og slå lidt af mælken på nogle gode gløder, så ville den kone, som havde forhekset koen, komme og bede om en eller anden ting; men de måtte ikke give hende noget, og de skulle passe på, at hun ikke fik noget med sig derfra, for så hjalp det ikke. De fulgte rådet, og så kom der ganske rigtig en kone; hun var rød både i ansigtet og på hænderne, som om hun var skoldet, og hun bad

om lidt uld, men hun fik ingen, hun måtte holde pinen ud. Og efter det gav koen sig til at æde igen.

Når køerne ikke ville æde, var man sikker på, at de var forgjort. Så gjaldt det om at vide, hvem der havde forgjort dem, for hvis man gik til vedkommendes hus og trak en visk halm ud af taget og gav køerne den at æde, kom de sig igen.

Der var også en slags troldkællinger, som kaldtes smørmarer, fortalte de gamle. De kunne malke andre folks køer hjemme hos sig selv ved at stikke en syl i deres loftsbjælke og så malke den. En kone fortalte, at de havde købt en »nybær« ko, som de ingen mælk kunne få af, fordi den blev malket af en mare. De havde fået det råd, at de skulle gå ud i stalden og passe på, om de kunne mærke på koen, at der var nogen, der malkede den; når de mærkede det, skulle de skynde sig at slå nogle tøjr omkring stedet, hvor koen stod, så ville maren blive gennet inde. De gjorde, som det blev rådet dem, og da de næste morgen kom ud i stalden, stod der en kælling bundet ved siden af koen, og siden fik de mælk, for har man først fanget en heks, har hun ikke magt over ens kreaturer mere.

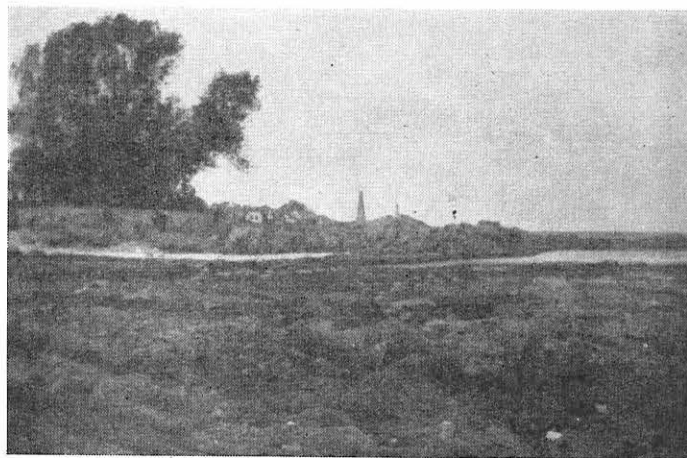
Der var også hekse, som marered sovende; disse marer lagde sig over folk om natten, så de ikke kunne røre et lem. Når man gik i seng, skulle man huske at stille sit fodtøj med hælene under sengen; så kunne maren ikke komme op, for den skulle først træde i den sovendes sko.

Også havens frugter var troldkællingerne efter. En kone fortalte, at engang, hun gik og plukkede hindbær, krøb der en stor pugga efter hende, og alle de store og fine bær faldt fra hende lige ned i munden på tudsen. Kort efter hørte hun, at nabokonen syltede hindbær — det kunne hun sagtens, mente hun, for de var jo ikke fra hendes egen have.

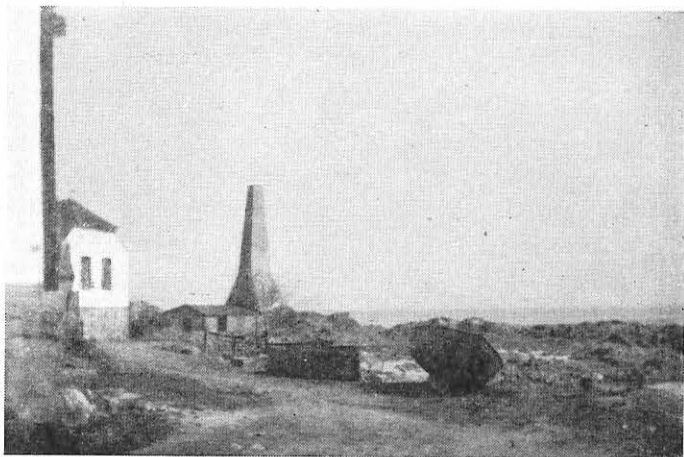
Den slags træk blev der fortalt mange af, og alle troede fuldt og fast på dem. Jeg har hørt en gammel kone selv fortælle, at hun kunne gøre både godt og ondt i Gud Faders, Gud Søns og den Helligånds navn, og hun påstod, at hun havde kureret en kone i Rønne — men hun blev i almindelighed anset for at være lidt til en side. Men også almindelige mennesker gik og forsøgte sig med hemmelige kunster. En nat, da vi kom hjem fra et høstgilde, passerede vi et hus, hvor der boede en gammel kone, og vi så, at hun kom ud af huset med et tændt lys i hånden og gik tre gange rundt om huset, mens hun sagde: »Røtter å mys, vil I pakka jer frå mit hus, jerra djævla!«

Der var nogle mennesker, der havde onde øjne, så de kunne ildese folk; følgen af at blive ildeset var sygdom, og især bleg-sot, blodmangel, tilskrev man som regel det onde øje. Et godt råd derimod var altid at have stål på sig, så havde det onde øje ingen magt. Stålet regnedes også for at være godt mod gift, og mange gik med giftstål på sig. Ellers havde mændene jo altid deres kniv i lommen, og ellers måtte man sørge for at have en nøgle med sig. For at skærme småbørn mod at blive ildeset anbragte man en saks i vuggen eller i barnevognen.

»Sjæver« kaldte man den sygdom, der fulgte af at blive ildeset, og værst var »horesjæver«, som onde kvinders blik voldte. Unge piger var mest udsat, men hvis de gik med et bånd om halsen, kunne der ikke blive kastet horesjæver på dem. Der var andre, der opfattede »horesjæver« som en slags elskovstrolddom. Jeg har hørt fra en, der var kommet et sted hen, hvor konen stod ved ildstedet og brændte forskellige

Løsebæk Strand ved stærkt lavvande. (Christian Stub-Jørgensen fot.)

Røgeri ved Kæmpestrand, Allinge. (Christian Stub-Jørgensen fot.)

klude, og asken tog hun i et papir — hun opdagede ikke, at den fremmede var kommet, men da denne spurgte: Hvad er det, De gør? var hun blevet meget forlegen og havde så sagt, at det var til hendes datter, for alle mandfolk var så glade for hende, og det kunne hun ikke tåle, for de kastede horesjæver på hende.

Med al denne tro på trolddom og hekseri er det jo ikke så underligt, at folk tog sig i vare og gjorde hvad de kunne for at modvirke de onde kræfter. Og man lærte efterhånden en hel masse ting, som man skulle gøre eller undlade at gøre for at slippe for altfor mange ubehageligheder i tilværelsen. Da heksene meget ofte var gamle koner, er det ikke så underligt, at man særlig var på vagt overfor dem. Det var ikke noget godt varsel at møde en gammel kone; mødte man en, når man gik ud om morgenen, skulle man spytte tre gange.

De små børn skulle man ganske særlig vare for de farlige magter. Så længe barnet ikke havde været i kirke, var det selvfølgelig særlig værgeløst. I denne tid måtte man således ikke hænge børnetøj ud, efter at solen var gået ned, for så kunne det onde få magt over barnet.

Kvinder, der var i omstændigheder, var også særlig modtagelige for skadelige påvirkninger. Kom der en frugtsommelig kone på besøg i et hus, skulle man altid byde hende, om hun ville smage maden, ellers kunne hun nedkomme i utide. Blev hun forskrækket under svangerskabet, kunne det vise sig på barnet som »lyde« (modermærke); jeg har i min bekendtskabskreds været ude for mange slags »lyder«, og de har ofte

været meget troværdige, hvad så end årsagen kan have været. Visse ting skulle den frugtsommelige kvinde særlig vogte sig for af hensyn til barnet — således måtte hun ikke sætte sig på en huggeblok, for så blev barnet såret i bagen.

Ville man undgå sygdom, var der meget, man måtte passe på. Man måtte ikke sy eller bestille håndarbejde på en højtidsdag, for så fik man buldne fingre. Man måtte ikke sole dyner før maj eller efter september, for det bragte sygdom til huse. Man måtte ikke tage blomster ind i stuen før maj og efter november, det bragte ligeledes sygdom til huse. Før maj og efter mikkelsdag måtte man heller ikke drikke vand af en bæk. Som børn blev det indprentet os, at vi aldrig måtte gå med en kurv eller en sigte på hovedet, for så fik vi sår i hovedbunden («skorrua háud»). Og man måtte ikke lægge sig under en hyld, det bragte sygdom. Man troede, at der i hylden boede et naturvæsen, en »hyjlemoer«, som man skulle vogte sig for. Man sagde også, at hvis nogen fældede en hyld, ville vedkommende snart dø.

Når man vaskede et barn, skulle man vaske hænderne først, ellers fik barnet ondt i tænderne. Hvis man lod afredt hår komme ud at blæse for vinden, ellers hvis fuglene fik fat i det til deres reder, fik man hovedpine. Derfor samledes omhyggeligt alt afredt hår. Mange brændte det, men der var også en del, der kartede det mellem uld; det gjorde garnet stærkt, men særlig blødt og behageligt blev det jo ikke.

Man måtte ikke spise, mens man redte seng; så blev sengen snart benyttet af en syg.

Man måtte heller ikke spise og læse på én gang; så blev man »tungnømmijn«.

Fiskerne havde deres egne varsler for god fangst. Når en fisker gik ned til båden med sine redskaber, måtte man ikke ønske ham held med fiskeriet, for så fangede han ikke noget. De gamle fiskere gav sig slet ikke ud, hvis de mødte nogen, der sagde held og lykke til dem. Og jeg kendte en fiskerkone, som aldrig fik lov at følge sin mand på vej til stranden, for så fik han dårlig fangst. Mange fiskere lavede deres private lille troldereri for at hjælpe på fiskelykken; således var der en, der før han kastede krogen ud, altid spyttede på den og sagde: »Pti, ptøj, Fanijn — godt nap!«

Når man var ude i en båd, måtte man ikke »vysla« (fløjte); så blev det storm og »overfajlsvær«.

Også i husene var der meget at tage vare på. Man måtte aldrig tørre bordet af med papir, det gav spektakel i huset.

Sildekoner ved røgeri. Allinge. 1924. (Christian Stub-Jørgensen fot.)

Også hvis man satte fodtøj på bordet, ville det give klammeri. Man måtte ikke feje »sovelserna« over en dørtærskel, så fejede man lykken væk.

Man måtte aldrig slå knude på andres sytråd, så ville man komme til at gøre dem knuder i deres liv; når børn skulle træde synålen for bedstemor, skulle hun nok selv slå knuden. Man måtte aldrig sy på noget tøj, man havde på, så stak man lykken fra sig. Når et stykke linned var syet, skulle det i vand, før man tog det på, ellers kom man til at fælde lige så mange tårer, mens man brugte det, som der var sting på linnedet.

Man måtte ikke vaske hænder i vand, som andre havde vasket sig i, for så ville man komme op at slås. At denne »leve-regel« ikke skyldtes renlighed, kan man se af, at man kunne afvende den uheldige virkning, hvis man spyttede i vandet, før man vaskede sig!

Om vinteren måtte man ikke slå fluer ihjel, for hver vinterflue bragte hundrede kroner til huse. Og i februar (blidemåned) måtte man ikke sige lopper; man skulle sige »blidelam«; ellers fik man mange lopper i den kommende sommer.

Når man flyttede ind i et nyt hus, skulle man først bære brød og derefter salt ind, så blev der aldrig mangel på mad i huset.

Også dyrene måtte man tage hensyn til. Dyr, der skulle slagtes, måtte man ikke ynke, så fik de tungt ved at dø. Man måtte ikke lade mælk koge over, så fik koen ondt i yveret. Skete det alligevel, kunne man afvende virkningen ved straks at slå salt på ringene og ilden. Og man måtte aldrig kukke efter gøgen («vrænga ad gjøjn»), for så blødte dens næb.

Man måtte ikke forære sko væk, for så ville den, der fik skoene, »tofla å« (dø). Og man måtte ikke vende sig i et ligefølge og se tilbage, for så kom der snart flere lig.

Der var mange ting, der varslede dødsfald. Hvis en afdød lå med øjnene lidt på klem, sagde man, at liget kiggede efter en, der snart ville følge efter. Hvis knive kom til at ligge over kors, spæede det dødsfald. Hvis man nøs, mens man redte seng, spæede det ligeledes dødsfald. Nøs man over halmen, var der en fattig, der snart ville dø, men nøs man over dynerne, var det en rig, hvis død blev varslet.

Andre varsler var utallige. Når man havde glemt noget og gik om igen efter det, fik man ikke gavn af sit ærinde. Gik et spejl itu, betød det syv års uheld. Når det »stujnada« (kløede i næsen), kom der fremmede. Galede hanen ind ad eller op ad døren, kom der uventendes fremmede. Hvis det sang eller susede for ørene, var der nogen, der snakkede om en — var det for højre øre, snakkede de ondt om en, men var det for venstre, snakkede de godt. Hikkede man, mente man ligeledes, at nogen snakkede om en; til folk, som fik pludselig hikke, sagde man ellers: Hvem hår du ståled skofedt fra? Og hvis en pige »slabbada på sig«, når hun vaskede, mente man, at hun ville få en fordrukken mand.

Folk gik ikke så meget til læge dengang som nu. Der var jo ikke sygekasselov, men til gengæld var der mange læger på den tid, som ikke tog det så nøje med betalingen, når det gjaldt fattigfolk. Men de gamle bornholmere var ikke vant til at gå til lægen, når de fejlede noget; enten klarede de sig med deres gamle husråd, eller også gik de til kloge koner.

Af dem fandtes der en del; navnlig var der flere, der kunne »strøja for ajten« (gigt i hovedet). Om en gammel kone, der

boede uden for byen, sagdes der, at hun kunne gøre både godt og ondt; hvis hun strøg nedad på folk, hjalp det, men gav hun sig til at stryge opad, blev det først rent galt.

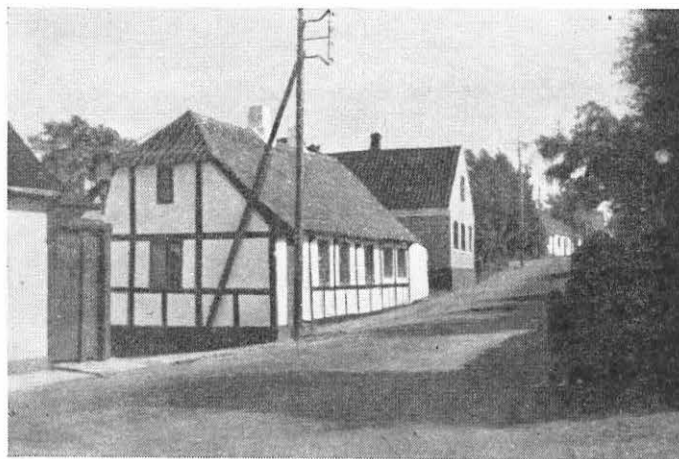
Jeg kan huske engang, da min far var meget syg. Der blev hentet en klog kone, som støbte over ham, og hun gav ham det råd, at han skulle drikke rindende vand med »krøssada kol« i; det vand skulle hentes, når solen var nede, og de, der hentede vandet, måtte ikke tale til nogen, før de kom hjem. Men denne kur hjalp ikke, og så blev der bedt for ham i kirken, som man plejede at gøre, når nogen var meget syg. Tilsidst måtte doktoren hentes, og han ordinerede nogle pulvere; han skulle have et hver tredje time, men min mor fik ikke rigtig fat på doktorens besked, og hun gav ham tre pulvere hver time. Og det hjalp! Da doktoren kom igen og spurgte, hvor mange pulvere han havde fået, sagde mor, at han havde fået dem alle; men da hoppede doktoren ret i vejret og sagde: Er De skrupgal, menneske! Mor var ved at besvime; men doktoren trøstede hende: Giv Dem dog tilfreds; det er måske det, der har hjulpet — men så mange turde jeg ikke have givet ham!

Men bedstemor havde aldrig haft doktor; hun »skujle ikke hå ejn frammader kar te å se på saj!« Fik hun feber, brugte hun »pøvver i bræjnevin«, det gav »forandring i kroppen«, og det hjalp også, når man havde »ont for holbruskan«. Mod hoste brugte hun rugmelssuppe med sukker i, og mod forkølelse hyldede, der virkede sveddrivende, når man drak den så varm som man kunne og så gik i seng.

Gamle folk lod sig af og til årelade; der var dem, der blev åreladt flere gange om året, »s'a di kujne ble å me dejn dårlia bloijn å få ny blo,« sagde de. Til åreladning brugte man en sneppert, hvormed man slog hul på åren, og målte blodet i en kop. Det var vist oftest mænd, der blev åreladt; gamle folk har fortalt mig, at deres far blev åreladt, men deres mor aldrig.

Ellers kendte alle folk visse husråd, og til nogle af dem kunne de selv skaffe sig det nødvendige. Mod »varkj i lømmerna« brugtes gnidning med kamferspiritus. Til at læge sår var lavendler på brændevin godt. Til at standse blod brugtes et stykke salt flæsk. Mod frost i fødderne blev skrabelede rå kartofler lagt på og en klud udenom. Når vi brændte os, lagde mor spindelvæv på brandsåret. Et godt råd mod forkølelse var te kogt af »skavtåhavra«, det vil sige utærsket havre; man skulle bruge både strå og kærne. Havde man tandpine (»tajnavarkj«), kunne man sende bud efter en kone, der kom og satte igler på. Iglerne blev fanget i vandhuller og moser, og der var mange gamle koner, der havde dem på flasker og gik ud og satte dem på det hævede sted. Iglerne sugede så det dårlige blod ud, til de blev så tykke som pølser og slap det sted, hvor de havde bidt sig fast; når det var overstået, skulle blodet igen klemmes ud af iglerne, for ellers døde de, sagde man.

Man havde også mange sympatiråd, og flere af dem vil forekomme vore tiders folk temmelig drastiske, men dengang tog man det ikke så nøje. Havde man hårde og sprukne hænder, skulle man lade vandet på dem, inden man gik i seng, og man måtte endelig ikke tørre dem bagefter. Mod buldne fingre var det bedste at stikke dem i »ejn varmer kolort«; »ejn varmer folkalort« kunne også bruges, og var der nogen, der var for fin til at have »møj« på, kunne de tygge en »tugges« af rug-

Søndergade, Allinge. (Christian Stub-Jørgensen fot.)

Hammershus set fra Slotslyngen i 1870erne.

brød, honning og smør og lægge den på; men dette sidste var dog kun et surrogat!

Fik man »toj« i fingrene, skulle man stikke hånden i en høne, lige så snart som hovedet var hugget af den; når hønen var død, skulle tojet også være dødt.

Når man havde bylder, skulle man klemme »byjlemoern« ud, bore et hul i en bjælke eller en dørstolpe, stoppe den derind og sætte en god »træplug« i; så fik man ikke så snart bylder igen.

Mod vorter var der mange råd. Man skulle pege på vorterne og sige: Der er en og der er en, samtidig med at man fik en anden til at slå knuder over dem. Man kunne også stjæle en lille bid flæsk og smøre vorten med det og derefter gemme flæsket under en sten. Når flæsket rådnete, ville vorten samtidig forsvinde.

Men ikke mindst havde man god kendskab til forskellige urter og hvad de var gode for; flere af disse urter kan man nu købe på apotekerne og få dem ordineret af lægerne, så de gamles husråd var ikke allesammen så gale.

Mod børnehoste brugte man timian i kogt sukkervand. Mod dårlig hals kogte man te af salvie og gurglede halsen med den; derfor havde de gamle salvie i deres haver. Husløg, der gerne voksede på »hoddetåget«, havde tykke saftige blade, der var gode til at læge brandsår og andre sår. Mod børneorm plukkede vi ormefrø; det var rejnfan, som blev plukket, når frøet var næsten modent; så blev det tørret, og vi fik det i sirup.

Mod hvide orm brugtes gråtræ, som man også havde i haverne. Alle mulige urter og frø blev plukket på markerne; der var gamle koner, som plukkede beske urter til bitterte; man brugte både bukkeblade, perikum, røllike, malurt, enebær og andet. Mod hovedpine var det godt med en urtepose under hovedpuden eller også en eddikeklud på panden. Af de mange urter i de gamle haver havde man god gavn, og lavendlerne kunne ikke bare bruges til at lægge mellem det rene tøj i skufferne for at give det en frisk lugt.

For små børn var der mange underlige husråd; mange af dem var tydeligvis sympatikure. Når et barn savlede (»saglada«), skulle moderen gå hen, hvor der var en lille kalv, der drak (kalve savler altid, når de drikker), tage savlet fra kalven og smøre om munden på barnet. Man sagde iøvrigt, at »når bællijn saglada, va'd ente nån sjær jomfru, der hadde ståd fadder te bællijn«. Særlig appetitligt var dette husråd jo ikke, men det gjaldt mange af dem. Kunne barnet ikke ligge tør, skulle man tage blæren af grisen, når man slagtede, og komme pølsemad i den (vel at mærke måtte man ikke skylle

den først!); denne pølse skulle koges og gives barnet, som skulle spise den med skindet på. Og havde små børn trøske på gummerne, skulle man tage en ble, som barnet havde gjort våd, og tørre barnet i munden med den.

Et barn havde sår i hovedet, som ikke ville læges; moderen fik det råd at holde barnet ud med hovedet under tagfæsten, når det regnede, og denne mærkelige kur hjalp.

Et andet barn havde et modermærke; moderen fik det råd, at hun skulle tage lidt af sit blod og smøre på barnet, og når barnet vågnede, skulle hun vise barnet et spejl og sige: Hvad er det, du har på dig! Så skulle forskrækkelsen hjælpe.

Det er en kendt sag, at små børn behandlede helt anderledes dengang end nu, både med hensyn til beklædning og ernæring. Man gav dengang barnet en »sydd«, en sut, bestående af en klud med tygget brød og sukker i, og børnene var ofte så glade for deres »sydd«, at man kunne se dem gå på gaden med kluden ragende ud af munden. Der var en kone, som fortalte, at hun gav sit barn en »bræjnevinstugges« i »sydden« — for »så saver ungajn ejn hal då!«

A. K.

Studenterne fra Rønne Statsskole 1950

Kaare Rasmussen fot.

Bageste række: Verner Brøndum, Erling Christensen, Mourits Tolstrup, Alex Olsen, Ove Juul Munch, Mogens Lund, Poul Rottensten.

Forreste række: Kirsten Kjeldsen, Poul Henrik Kofoed, Else Kjøller, Finni Haagensen, Elise Bojesen Koejoed, Ivar Jonsson, Inger Østergaard Nielsen.

En rydningsmand

En af de rydningsmænd, der har været med til at bringe Højlyngen under kultur og skabe avlsjord og hjem for mennesker der, hvor der før kun var sten og lyng og enkelte enebuske, er Peter Jensen, Egeby i Aaker. Han er nu 77 år og har boet på Aaker højlyng fra sin tidlige barndom. Der vogtede han som dreng familiens ko, og der har han sammen med sin hustru udført et så fortjenstfuldt arbejde, at han kan pryde sine vægge både med diplomtet for Granelifondets belønning, der tildeltes ham i 1934, og for De samvirkende bornholmske husmandsforeningers 1ste præmie for husmandsbrug.

I 1896 overtog Peter Jensen efter sine forældre »Udmarkshøj«, der er på 7 td. og 7 skp. land. I de første fem år måtte han gå på arbejde som håndlanger og havde en arbejdsdag på 11 timer, medens hans hustru passede hjemmet og kreaturerne. Derefter lagde han alt sit arbejde på lodden. Han brød sten og ryddede lyng og merglede og kalkede al sin jord. På en tidligere grusmark anlagde han en stor have, som han tilplantede med træer og buske. Ejendommens bygninger blev forbedrede og udvidede med en ny staldlænge. Da han 1925 måtte sælge »Udmarkshøj«, fordi hans hustrus helbred ikke mere slog til til arbejdet i udmarken, var besætningen på en hest, fire køer, to kvier, en so og fire grise. Han flyttede så til »Lillevang« i Egeby, hvor han anlagde en frugthave, hvorfra han endnu i dette efterår havde udstillet frugt på Haveselskabets udstilling i Neksø.

Peter Jensens interesse for havebrug og for lyngens opdyrking er stadig stor; men gigten har tvunget ham til at overlade arbejdet til yngre og friskere kræfter. Han lever nu i minderne om, hvad han har oplevet derude på højlyngen, og han har om sin barndom nedskrevet de erindringer, som offentliggøres her.

Erindringer fra min barndom på Aaker Højlyng

AF PETER JENSEN, LILLEVANG, AAKER

Jeg er født i Aaker den 30. juni 1873. Mine forældre var indvandret fra Sverige, og de købte et lille hus i Kæmpeasperne i Vestermarie. Der lå den gang en lille skovlund syd for landevejen mellem Aakirkeby og Rønne. Der var nogle større aspetræer og nogle store egetræer øst for smedjen. I Kæmpeasperne blev der holdt skovgilde i sommertiden; der blev kogt kaffe i skoven mellem et par stene, og der blev danset i sommernatten til ud på de små timer.

Far og mor havde fast arbejde på Tvillingsgård i Vestermarie hos Niels Jørgensen hele året rundt, og som 2-3 års pog

måtte jeg op om morgenen kl. 5 for at gå med dem til gården. Mor trak kærnen hver morgen, og så kunne det ske, at der samlede sig en ring smør om aksele; den fik jeg lov at smage. Far og mor måtte give 25 øre i kostpenge for mig daglig, så det trak noget på ugelønnen. Da jeg var 5 år, var jeg første gang i Sverige; det var med dampskibet »Skandia«.

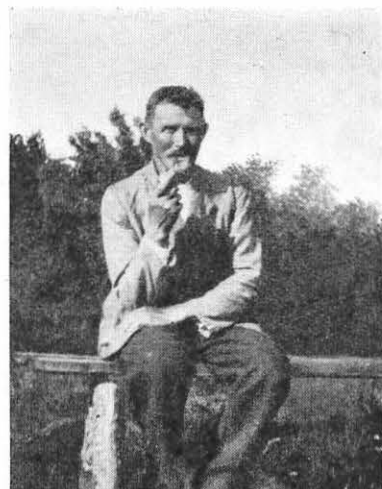
Jeg græd og sagde:

»Styggja manja sejla væk me maj.« — Vi boede i Kæmpeasperne i 6—7 år; så byttede mine forældre ejendom med Anders Jonassen Heltgren og kom til at bo på Aaker højlyng.

Nu kom jeg altså på lyngen; det var i 1880. Det var en ejendom på omtrent 8 td. ld. Der var en ko, så jeg kom til at gå i lyngen med koen. Så gik jeg under lærkesang eller hørte på rokfuglens klagende fløjtetoner. Stundom kunde jeg finde dens rede; men jeg gjorde den aldrig fortræd; for det var min mors ord: »Du må kikke, men ikke gøre den fortræd.« Det var en lille fugl på størrelse med en solsort; den var af blegbrun farve med sorte prikker på vingerne. Den er forlængst forsvunden fra lyngen.

Far og mor gik på arbejde på St. Myregård i Aaker og kom ikke hjem før kl. 8 el. 9 om aftenen. Far havde gerne en sæk grønt græs med hjem om aftenen, som han høstede på grøftkantene til koen. En aften, da de kom hjem, var horrinj ikke i bænken; de ledte efter ham; men så skulde mor ud at malke koen, og der lå horrinj i krybben og sov; han havde sovet fra. Somme tider løb jeg ned til Jørgen Marker, som boede i et lille faldefærdigt hus, og hørte ham synge sine glade viser; han havde en god sangstemme. Der sad jeg i døren og ventede

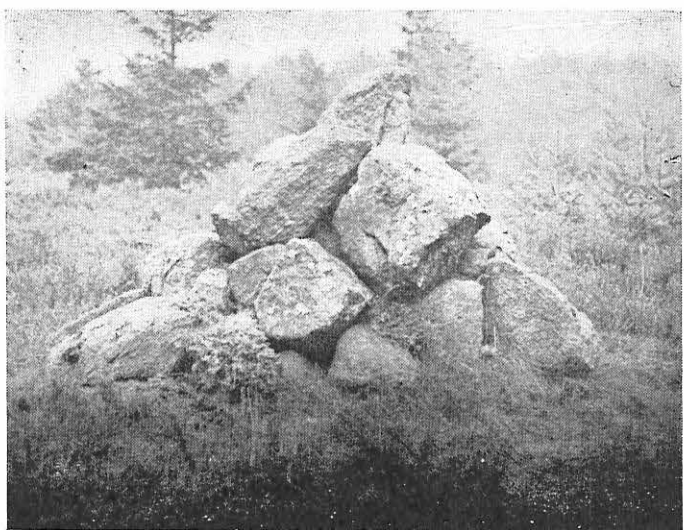
I lyngen gik jeg mellem de mange lyngrivere og tørveskærere; der var nogle af dem, som var der sommeren igennem. Jeg mindes nogle: Per Kofod Larsen, Jens Larsen, Jørgen Markussen, Jens Peter Madsen. Han var halt på det ene ben; han var skrædder og gik om vinteren om fra gård til gård og syede tøj for folk. Når de skulle i lyngen for at rive lyng og skære tørv, gik de gerne op til skrædder H. P. Jespersen for at få en seddel (»lyngseddel«) skreven, og så blev en afskrift sendt til opsynsmanden til opbevaring. Lyngen kostede 33 øre pr. læs, og hver lodsejer havde ret til 3 læs tørv og 2 læs lyng. Når de så gik ind i lyngen, drog de til »Knajtinj« (Knægten),

Peter Jensen.

På Aaker højlyng. (K. Jensen fot.)

»Knægten«. (Dam Johansen fot.)

»Varperne«. (Kai Uldall fot.)

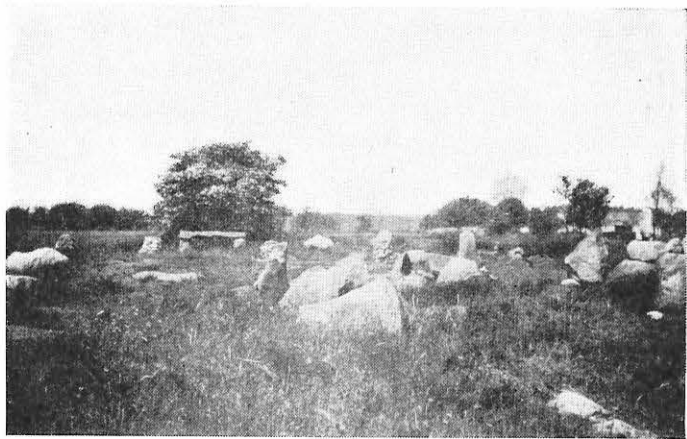
som var et vartegn: nu var de i lyngen, og så satte de gerne en kvist i Knajtens top. De havde ret til at rive lyng og skære tørv fra 1. maj til Larsedag d. 10. august. De slog sig gerne ned på den sydlige side af bakken. Når de havde revet en passende mængde, så lagde de deres stok på 3 alens længde på jorden og lagde den afrevne lyng på den, og så tog de den i favnen og bar den til det sted, hvor stakkene skulde stå. En lyngstak havde en størrelse af 6 alens længde og $3\frac{1}{2}$ alens bredde og var $2\frac{1}{2}$ alen høj. Når de fik en stak færdig, blev der sendt bud til vedkommende lodsejer; så kom han gerne straks, da lyngen var tør, og fik læsset lyngen på sin vogn. Der blev så lagt et par stænger på langs på læsset og et par på tværs over det, og det hele blev fastgjort med en tynd line, som kaldtes en vævl; i hjørnerne satte de nogle pilekviste eller nogle birkeris, som de skar. De fik så et stykke brød og en snaps eller to og en slurk malurtøl og 5 kr. for sådan et læs.

Tørveskæringen foregik på følgende måde: de havde et trekantet jern, ligesom et gammeldags gjænnejern, med et skaft på to alens længde. Med det skar de tynde skiver græstørv, som de lagde med græssiden nedad. Sådan lå de et par dage i solen for at tørre; så blev de huset lige som et spærtag, og så blev de båret sammen i stakke (»kjajler«). Der skulde 20 snes til et læs. Det fik de 2 kr. for.

Græsning af en hest på udmarken kostede 25 øre, af en ko 16 øre, et får 8 øre pr. måned.

Stundom kunne det ske, at opsynsmanden kom, Anton Dam, for at se, om alt var i orden, og så var det, om vedkommende havde sin seddel i lommen; ellers kunne han risikere at blive vist ud af lyngen, det være sig mand eller kone. Konerne rev også lyng. —

Min skolegang var så som så. Jeg gik i Aaker østre skole hos lærer Thorvald Nielsen; men jeg var gerne udskreven om efteråret til november, og lysten til at gå i skole var heller ikke stor; først da jeg blev større, fik jeg mere lyst for skolen. Da jeg blev konfirmeret og sagde farvel til min gamle lærer, sagde han til mig: »Havde du taget sådan fat, som du har gjort i de to år, var du blevet en af de flinkeste i klassen, og så vil jeg ønske dig en lys og lykkelig fremtid.« Han plejede at læse for os om, hvad der skete ude i verden, og så fortalte han os, hvordan et frugttræ skal beskæres: det skulde ikke være som en heksekost, der skulde sol og luft ind mellem grenene, og grenene måtte ikke vokse ind i hinanden. Jeg er ham

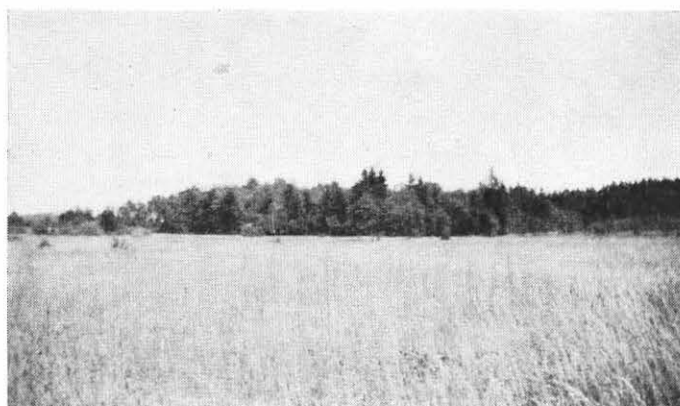

På Aaker højlyng ca. 1925. (K. Jensen fot.)

Tyrsten, Aaker plantage 1950. (E. Jensen fot.)

Øverst:
Enge ved Juls-
bjerg. Julsbjerg
i baggrunden
1950.
(E. Jensen fot.)

Midten:
Parti fra
Havstensmyr
1950,
Aaker plantage.
(E. Jensen fot.)

Nederst:
Bilæggerovn
og rok i et
hjem på
Aaker højlyng
ca. 1925.
(K. Jensen fot.)

megen tak skyldig. Der var fem af mine skolekammerater, som blev lærere: Hans Sinius Hald, som blev skoleinspektør, Anton Andersen, som blev lærer i Aarsdale, Jens Mogensen Thamdруп, som blev lærer i København, Hans Jensen fra Egeby og endelig Hans Jørgen Dam. —

I min barndom boede der i Sigårdsgaden en mand, som hed Jørgen Henrik Larsen. Han gik hver St. Hansaften til Knægten, det ene år med krans og det andet år med en kost, som han satte i toppen af Knægten. Da jeg kom til at bo på Højlyngen, hvor jeg købte huset af min far og kaldte det Udmarkshøj, for det er bygget på udmarken og ligger på et højdedrag, gav jeg mig til at pynte Knægten hver St. Hansaften i de 29 år, jeg boede på Udmarkshøj.

Der går et gammelt sagn fra mund til mund om Knægten. Der skulde være bryllup på Sigård i Aaker. Så kom der en gammel kælling, som ikke var budt med, og spåede, at der skulde fødes fire børn, een søn og tre døtre, og sønnen skulde slå sine søstre ihjel. Men for at dette ikke skulde gå i opfyldelse, blev sønnen sendt til et andet land; men han vendte senere tilbage til øen som sørøver. Så traf det sig, at søstrene skulde til ottésang i Østermarie kirke. Da de så kom på Perskerlyngens øde fjeld, blev de overfaldet af en røver og myrdet, hvorfor der står tre stenhobe — Varperne — der, hvor de blev dræbt. De bliver pyntet af forbigående folk. Kuschen tog flugten mod Aaker, men blev indhentet og myrdet der, hvor Knægten blev rejst til minde. —

Af stednavne på Aaker højlyng kan ellers nævnes: Flåda Hajla (Flade Halle), Hjortadålssølan, en engslette, som er tilplantet med elle, og så er der Tyrsten (tryk på sidste stavelse!), en større klippeblok, som vogterdrengene satte sig på og ventede på solens nedgang, Jylsbjær, som nu er udgravet for grus, med Jylsbjærænjana, enge, der støder op til Rømers

vej. I det nordvestre hjørne er der en kilde med klart, rindende vand, hvor skovarbejderne slukker deres tørst. Så er der Småmyra (tryk på anden stavelse!) syd for opsynsboligen, Peter Mikåls sten, en større stenflade på en alens tykkelse og 4 alens længde. Den er løftet, så at to mand kan ligge skjult under den. Det er mig fortalt, at den skulde være til en kværnsten. Og så er der den store Havstensmyr (tryk på sidste stavelse!). Der kørte de i gammel tid ud for at vaske tøj og bankede og skyllede det; bankestenene findes på den vestre side. Der blev kørt meget vand derfra i tørre somre. Nord for den søndre myrn ligger der et mergelleje, hvor der findes den rene kalkmergel og lermergel; men det er et besværligt arbejde at få den op; for der er meget vandrigt. Når man kommer en 3—4 alen ned, støder man på århundredgamle træstammer. Om der er nogen bund, ved jeg ikke; der siges, at der skal 15 høvævla til at nå bunden; en høvævl er så lang, at den kan gå tre gange om hølæsset. Far og flere andre kørte mergel derfra. Der skulde 100 læs på 1 td. land; men så gjorde det underværker. Lejet er nu solgt til Ravnsgård. —

Af gader kan nævnes Sigårdsgaden, som findes endnu, og Harluegaden nord for Ravnsgård. Så var der Sortegårdsgaden; den ryddede Mads Johan Næstved og lagde den til sin lod; og St. Myregårdsgaden; den er forlængst under kultur;

der måtte svares skat for den til St. Myregård; nu er den frikøbt. —

Da H. P. Jespersen døde, blev jeg indvalgt i udmarksbestyrelsen, hvor jeg sad i 18 år, til jeg trak mig tilbage, da jeg flyttede til Lillevang. Jeg har udstedt mange lyngsedler. —

Det første spadestik, som blev udført på udmarken, blev gjort af Hans Transe Holm, som boede i et lille hus syd for nordre byskov; det er nu nedrevet. Det var i 1866, han begyndte opdyrkningen. I 1916 var jeg med til en festlighed i skoven for at fejre 50 års jubilæet. Der blev talt af sognerådsformand Alfred Koefoed og den senere folketingsmand Aksel Koefoed.

Syd for skoven lå et bælte med lyng, hvor de rev lyng og skar tørv; men som tiden gik, blev der ikke revet megen lyng; så blev det tilplantet.

Udmarksboligen blev bygget i 1878 af store kampesten, med stråtag og Hodda til stald. 1916 blev den nedrevet og en ny opført af brændte sten og med tegltag og senere nye bygninger.

På gravhøjen nord for maler Ejner Jensens i Egeby lod jeg St. Hansaften 1925 rejse en bautasten til minde for sene slægter om arbejdet i Højlyngen.

Hvad jeg her har skrevet, er noget mig fortalt; men det meste har jeg selv oplevet.

På lyngen. (Dam Johansen fot.)

Hendrich Hansen

ET HUNDREDÅRSMINDE PÅ SVANEKE HAVN

Den 27. decbr. 1850 grundlagdes i Svaneke en virksomhed, der skulle få overordentlig stor betydning for Svaneke by og havn i over en menneskealder — en håndværksvirksomhed, der hverken før eller siden er blevet overgået i størrelse og betydning for byen.

På denne dag løste Hendrich Hansen borgerskab som skibsbygger i Svaneke, og i den følgende lange årrække løb det ene stolte skib efter det andet af stablen fra hans skibsværft på havnepladsen. Fra tidlig morgen til aften var her en stor stab af håndværkere i travl aktivitet, og klaphamrenes taktfaste larm lød ud over byen dagen igennem, kun afbrudt af datidens fabriksfløjte — en skibsklokke, der var ophængt på havnepladsen, og som mester Hendrich Hansen ringede med morgen, middag og aften.

Medens det på skibsfartens og handelens område var købmandsfamilierne Smidt og Holst, der i den langt overvejende grad prægede byens liv, så nåede ingen op på siden af Hendrich Hansen på håndværkets område.

Hvem var da denne mand, der til sin bys og sine medborgeres gavn satte denne virksomhed i gang? Hvad betingede dens trivsel, og hvem var hans kunder?

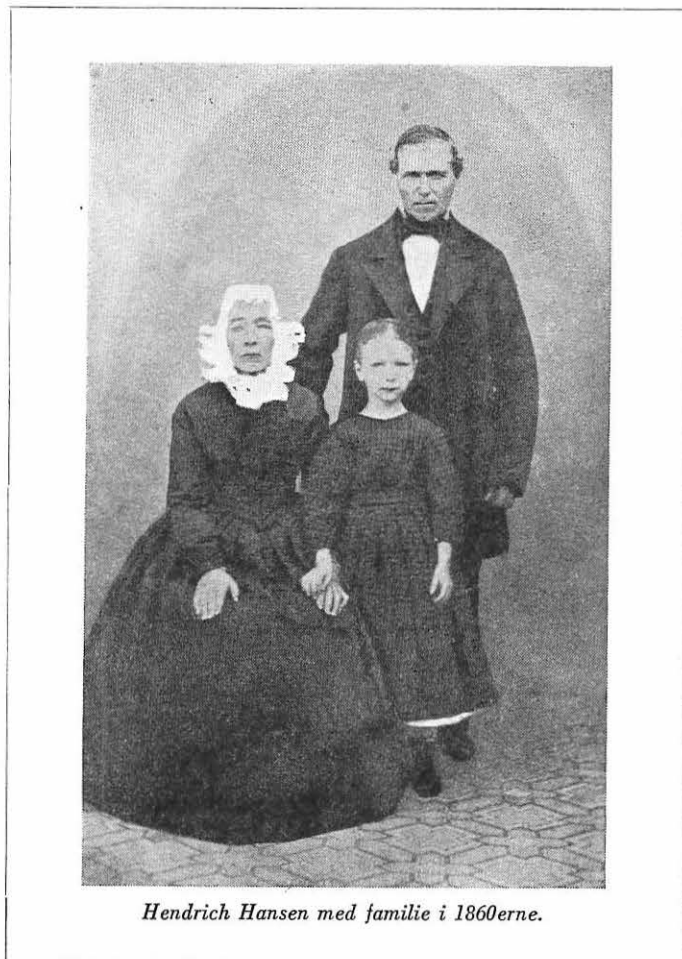
Hendrich Hansen var født i Svaneke den 31. oktober 1819 og hørte til byens ældste slægter.

Hans far, Hans Hendrichsen, der som ung var kvaseskipper, slog sig som de fleste andre bornholmske sømænd under krigen med England på kaperiet, men blev under et angreb på et langt større engelsk skib taget af englænderne under Hammeren sammen med sine kammerater og måtte døje 5 onde år som krigsfange i Chatham, inden han atter gik i Svaneke.

Hendrich Hansen fór i sin tidligste ungdom til søs og lærte så skibskonstruktion hos skibsbygger Gullach på orlogsværftet og var siden hos skibsbygger Bech i Rønne.

Før han på egen hånd tog fat i Svaneke havde konsul Nansen, der beboede den nuværende Siemensens gård, bygget flere større skibe for grosserer Heering i København, og Povl Jensen Blem byggede gode jagter; men Hendrich Hansen var den første fagmæssigt uddannede skibskonstruktør i Svaneke.

Da Hendrich Hansen grundlagde sit værft, var havnen i Svaneke langt mindre end i dag. Den var bygget af Jeppe Holst og fuldført i 1816, medens havnen i sin nuværende skikkelse er bygget, efter at den i stormflodsnatten i 1872 blev delvis ødelagt. De daværende 2 havnebassiner fandtes så nogenlunde indenfor rammerne af den nuværende inderhavn. Hvor yderhavnen nu findes, var der en åben plads, hvorpå den ene af Hendrich Hansens 2 byggebeddinger fandtes; den benævntes Nordre Bedding. Syd for havnen lå så Søndre Bedding.

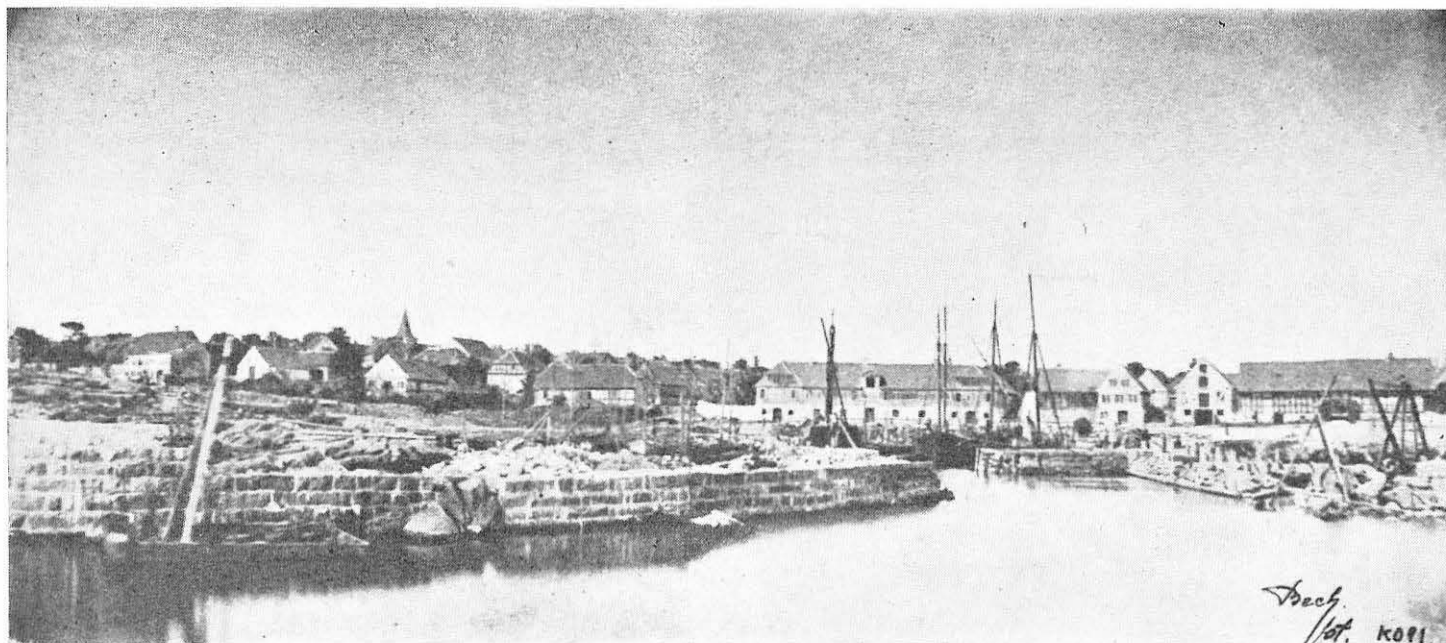

Hendrich Hansen med familie i 1860erne.

På disse beddinger byggede Hendrich Hansen sine mange skibe, og de fik hurtigt et godt ry. Når assurandørerne kom for at besigtige nybygningerne, var deres sædvanlige bemærkning, at der ikke var nogen grund til, at de gik ombord, for alt var jo, som det skulle være. Skibene var meget solidt byggede og fint udstyrede; men dertil kom, at de som regel var smukke og elegante i linierne, ofte ret slanke i kroget og med en høj rig, og var for de flestes vedkommende byggede til frugtfart på Middelhavet. Da man jo ikke i de tider kendte til køleanlæg i skibe, så gjaldt det om at bygge skibene så hurtigtsejlende som muligt, og turene hjem fra syden blev da også ofte sejlet på rekordtid.

Af Hendrich Hansens større kunder kan nævnes grosserer Heering og Fa. Ancher & Heegaard, København, samt købmandsfamilien Smidt i Svaneke.

De største skib, Hendrich Hansen byggede, var et barkskib til grosserer Heering; men de skibe, der huskes bedst i Sva-

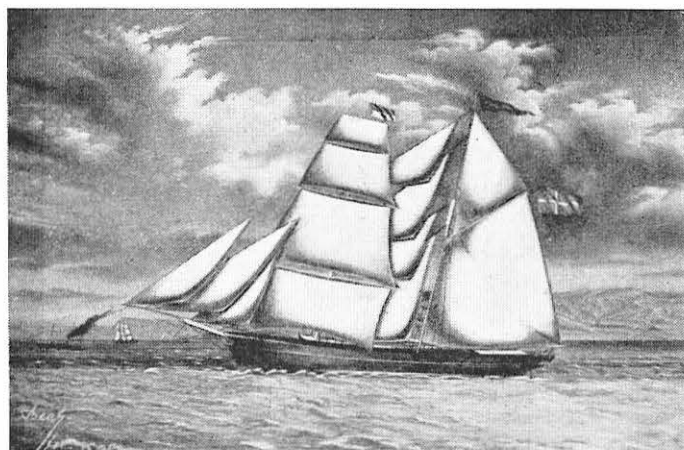
Svaneke havn efter stormfloden 1872 før restaureringen. (Bech fot.)

neke, var de mange skibe — mest råsejlsskonnerter —, der byggedes til familien Smidt og med hjemsted i Svaneke. Disse skibe sejlede meget i frugtfart på Middelhavet, og på deres rejser fra Messina til Sct. Petersborg — en rute, de ofte besej-

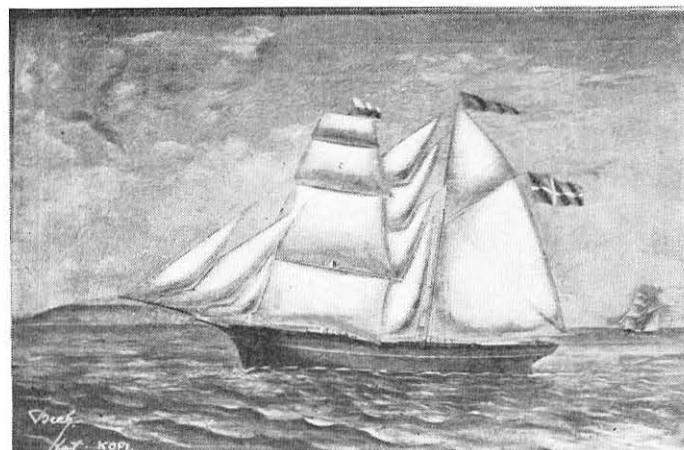
lede — anløb de undertiden Svaneke. Så duftede der over hele havnen af sydfrugter, og enkelte af byens borgere kunne være så heldige at få smagt på de på vore breddegrader ret sjældne frugter som appelsiner, figner, meloner, krakmandler, druer m. m. Men iøvrigt sejlede der også i frugtfart på Nord- og Sydamerika, ligesom familien Smidt benyttede sine skibe til import af salt og kork fra Portugal, tovværk fra Rusland, kul fra England o. s. v. Endvidere til en betydelig eksport af sæd, især til England, samt til eksport af saltet sild til Tyskland fra familien Smidts salterier i Svaneke og de omkringliggende fiskerlejer. Men iøvrigt sejlede disse skibe i allehånde fragtfarter.

Hendrich Hansens værft beskæftigede naturligvis et betydeligt antal tømrere, ligesom hans virksomhed gav arbejde til smede, riggere m. m. Men dertil kom så den indirekte betydning, hans virke havde for det lille bysamfund og dets trivsel.

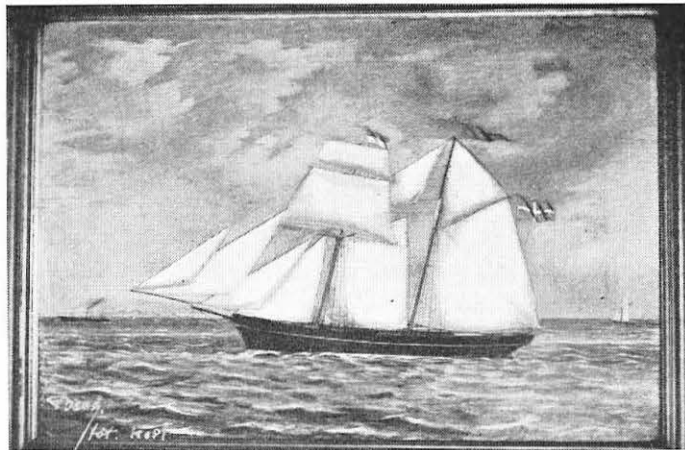
Hvor betydelig en byggekapalet Hendrich Hansens værft havde, ses bl. a. af, at der f. eks. et enkelt år byggedes 4 skibe, og af de mange skibe til familien Smidt løb f. eks. »Skjalm Hvide« af stabel 9. juli 1868, den lastede godt 200 tons, havde

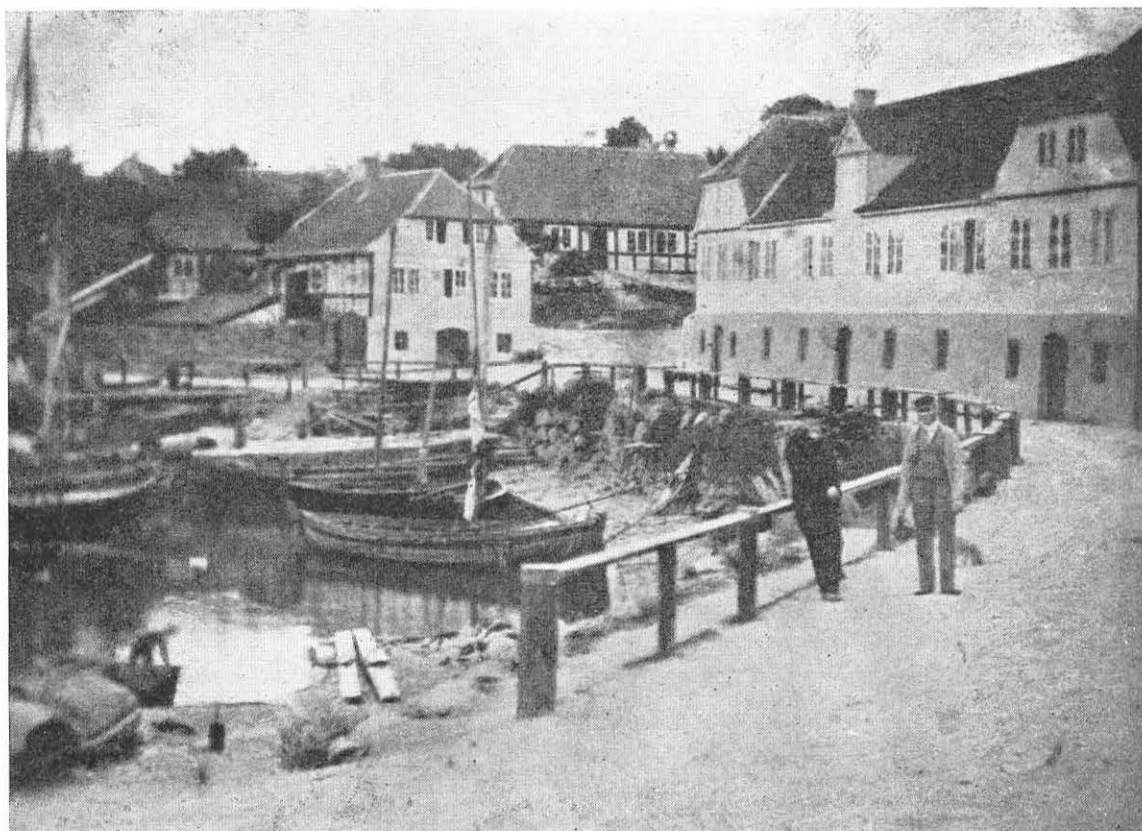
En Svaneke-skonnert, bygget til familien Smidt. (Bech fot.)

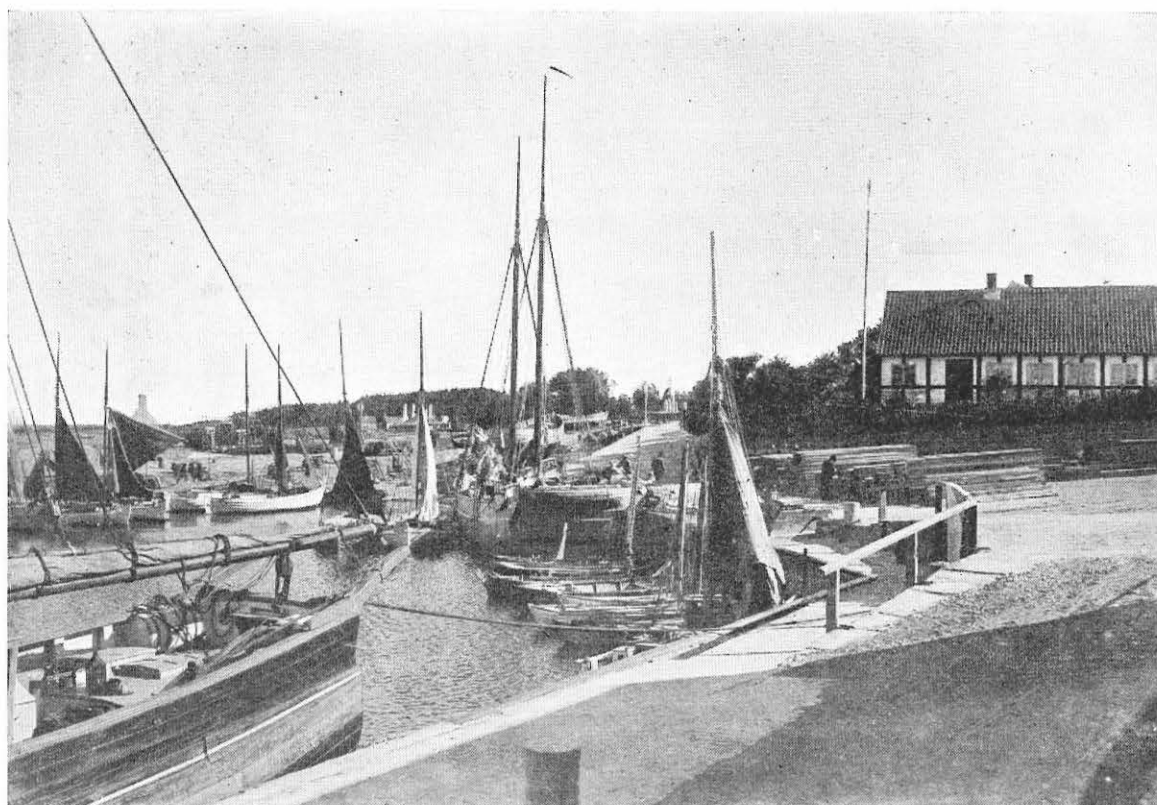
Skonnerten »Skjalm Hvide« af Svaneke. (Bech fot.)

Skonnerten »Edvard Suensson« af Svaneke. (Bech fot.)

*Svaneke havn
1869.
(Uldall fot.)*

*Svaneke havn
omkr. 1890.
(V. Myhre fot.)*

7—8 mands besætning og kostede 19600 rigsdaler at bygge, »Edvard Suensson« løb af stabel 9. maj 1869 — Helgolandsdagen, deraf navnet —, »Sølling« 6. oktober 1869 og »Chr. Smidt« 18. maj 1870.

En stabelafløbningsdag var en festdag i byen, og alle, der kunne afse tid dertil, flokkedes om beddingen for at overvære, når skibet under hurraråb gled ud i det element, hvorpå det

skulle vinde sine sejre. Var det et stort skib, hændte det, at børnene fik fri fra skole, og at folk kom fra andre byer i samme anledning. På grund af havnens lidenhed krævedes der iøvrigt al mulig agtpågivenhed fra håndværkernes side for at få skibet lykkeligt søsat, og den overfor beddingen liggende kaj var da også »polstret« med granris for det tilfælde, at et skib skulle løbe af stablen med for stor fart og støde imod den.

Efter sopsætningen samlede man til tømmergilde, og i glæden over dens heldige forløb udvistes ofte stor gæstfrihed fra bygherrens side, så det blev et større selskab, der satte sig til bords og tog for sig af mad og drikke, hvad bl. a. følgende regning over de væsentligste udgifter ved et tømmergilde giver et lille indtryk af:

Svaneke, den 2. Marts 1874.

ca. 40 Fl. Vin & Rom,
2 Skinker, 33½ Pund,
44 Pund Lammekød,
25 — Kalvekød,
6 — Tunge.

Ialt 65,00 Rigsdaler.

Beløbets størrelse er derimod knapt så imponerende.

Således løb der en mængde skibe af stablen gennem årene. Nogle af de sidste, Hendrich Hansen byggede, og som endnu huskes af en del af søens folk, var de noget mindre »Svanen«, »Gertrud Marie« og »Den bornholmske Eg«.

Men Hendrich Hansen nåede mere end at bygge skibe, han byggede også huse og byggede bl. a. 10 huse i den gade, hvori han selv boede, og som bærer hans navn, gaden fra Søndre Bedding til Hullebakken.

Hendrich Hansen var i mange år medlem af sin bys kommunalbestyrelse og havnekommission, men var iøvrigt trods sin fremragende dygtighed en meget stilfærdig og tilbageholdende mand, en mand, der så det som sin livsopgave at vie sine kræfter, sin indsigt og dygtighed til det krævende og ansvarsfulde arbejde, som skibskonstruktion og skibsbygning er — sin by og dens borgere til gavn, hans eget navn til ære.

Hendrich Hansen døde i 1891, og hans skibsbyggevirksomhed blev ikke videreført. Hans eneste barn datteren Margrethe blev gift med fætterten — Hendrich Hansens brodersøn — Peter Hansen. Denne og broderen Chr. Hansen videreførte deres far Anders Munch Hansens bådebyggeri. De byggede flere hundrede fiskerbåde og udførte deres arbejde så dygtigt og solidt, at deres både blev velkendt og efterspurgt ikke alene på alle pladser her på øen, men også langs Nordtysklands og Polens kyster, ja, selv til Island og til den tyske stat er der blevet leveret fiskerbåde fra bådebyggerierne i Svaneke.

Ved den dygtighed og pligttrøskab, som Peter og Chr. Hansen således stedse viste og følte overfor deres fag, var de på deres område gode arvtagere af onkelens og faderens virksomhed og hævdede således på smuk måde slægtens gode traditioner.

Harald Lind.

Neksø seminarium i de første 6 år

Neksø seminarium trådte i virksomhed i august 1896 efter forudgået forhandling mellem ministeriet for kirke- og undervisningsvæsenet og bestyrelsen for Neksø håndværker- og industriforening, der ejede byens realskole, som også var teknisk skole. Det første år benyttedes lokalerne i teknisk skole til undervisningen; men i 1897 blev der opført en ny seminariebygning med lyse og hyggelige klasseværelser og en i alle henseender tidssvarende gymnastiksal med omklædningsværelser og baderum. Den lå smukt i haven ved realskolen, hvis 4 yngste klasser blev benyttet til øvelsesskole for seminariets ældste klasse.

I den første årsberetning, der udsendtes 1898, står der: »Vort hovedformål er at hjælpe dem til rette med at blive lydhøre, klartseende, selvtænkende mennesker med dyb følelse af det store og tunge ansvar, der i virkeligheden hviler på en børnelærer. Ved siden deraf gør vi vort bedste for at åbne deres sind for, hvad der er sandt og skønt, godt og efterlignelsesværdigt. Endvidere søger vi at få dem til at føle og forstå, at et eksamensvidnesbyrd, selv om det er nok så glimrende, ingenlunde er noget bevis for, at de er dygtige lærere; det er kun et bevis for, at de har ret til at prøve, om de kan blive det.«

Den første forstander blev forstanderen for realskolen, cand. phil. Jens Peter Lundsgaard, der underviste i matematik og senere også i pædagogik og praktik. Han var født d. 21/7 1854 i Overviskum ved Viborg, hvor hans fader var lærer. Denne døde imidlertid, da sønnen var 5 år gammel, og han kom så i huset hos sin onkel, der var lærer i Houlbjerg pr. Laurbjerg. Her blev han opdraget og konfirmeret, og hans onkel og tante var i alle måder som fader og moder for ham. Han tog lærereksamen fra Jelling seminarium 1874, og i 1880 tog han artium. Efter at have virket forskellige steder blev han 1893 realskoleforstander i Neksø. Han var seminarieforstander til 1911. Den 16. novbr. 1920 døde han og ligger begravet på Neksø nye kirkegård.

De øvrige lærere var: provst A. Jensen, sognepræst for Bodils og Neksø, skoleinspektør S. P. Jensen, borgerskolen, som havde været forstander for Staby vinterlærerseminarium i Ringkøbing amt, realskolelærer Dr. phil. Axel O. M. Dam, født i Aakirkeby 1868, død i København 1936, og hustru Charlotte Dam; de rejste 1899 til København, borgerskolelærer og kirkesanger Chr. Jespersen, født i Rønne 1844, dimitteret fra Jonstrup seminarium 1863, afsked 1911, borgerskolelærer og organist Kr. M. Kristensen, som 1904 blev skoleinspektør ved

borgerskolen og 1911 forstander for seminariet, født i Silkeborg 1865, dimitt. fra Gedved seminarium 1885, død i Neksø 1950, realskolelærer Peter Anthon Petersen, født i 1856 i Omme ved Esbjerg, dimitt. fra Gedved 1883, død 1928, realskolelærer cand. theol. P. E. Thomsen, realskolelærer Joh. Hansen, realskolelærerinde frk. H. Kayser.

Senere virkede som lærere bl. a. realskolelærer H. A. Hald, født 1871, dimitt. 1891, rejste 1899 til Frederikshavn, hvor han siden blev skoleinspektør, cand. mag. A. P. J. Scheuer, cand. theol. J. P. Nørgaard, senere sognepræst i Lundforlund, Sjælland, realskolelærer H. P. Becker, født 1876, dimitt. fra Nørre Nissum 1898, senere lærer i Aalborg, realskolelærer Peter Dam, født i Rønne, senere seminarieforsstander i Sorø, død 1918, realskolelærer L. M. Hansen, borgerskolelærerinde frk. M. Erthmann, sognepræst J. P. Agger, Bodils, gymnastiklærer Anker Bjerre, cand. phil. C. E. Falbe-Hansen, cand. mag. Anton Juulsen, borgerskolelærer og organist Jens Oluf Kofoed, født i Neksø 1875, dimitt. fra Jonstrup 1898, fra 1899—1904 lærer ved Bodils sdr. skole, var gift med en datter af folketingsmand lærer N. Ingvar Jensen, Gudhjem, gymnastiklærer H. L. Egerrup, nu læge i Aarhus, borgerskolelærer og kirkesanger H. M. Madsen, født 1875 i Pedersker, dimitt. 1895, realskolelærer Chr. Th. Roos.

Det første hold dimittender på seminariet var: Hansine Mathea Erthmann, Neksø, en tid lærerinde ved seminariet, senere i Aalborg, Peder Nikolaj Hansen, Neksø, i mange år førstelærer ved Østerlars hovedskole, død pludselig 1942, Valdemar Hansen, Aakirkeby, lærer i Svaneke, død 1945, Johanne Dorothea Jensen, Neksø, lærerinde i Aarhus, Johannes Thorvald Jensen, lærer ved Neksø borgerskole, Carl Andreas Rønne, Aakirkeby, lærer ved Bodils nordre skole. Disse 6 dimitteredes 1899. Næste års dimittender var: Knud Valdemar Bohn, Klemens, i mange år lærer der, først i sdr. skole,

fra 1916 i kirkeskolen, død 1949, Bendt Andr. Brandt, Bodils, Kristian Hansen Kofoed, Østermarie, tog derefter studentereksamen, adjunkt ved Rønne statsskole, folketingsmand, departementschef i finansministeriet, formand for lønningsrådet, Andreas Munch, Neksø, lærer og kordegn i Løgstør, Julie Petersen, Østermarie præstegård, Christine Rønne, lærerinde i Aarhus. I 1901 dimitteredes kun een, nemlig fru Anna Brandt, født Hermansen, Neksø, i mange år lærerinde ved Neksø borgerskole, død 1941. I 1902 dimitteredes: Marta Andersen, Neksø, lærerinde i Lemvig, Emil Bidstrup, lærer i Ejstrup, Ringkøbing amt, Thyra Erthmann, Neksø, lærerinde i Aalborg, Waldemar Hansen, Neksø, i nogle år lærer i Klemens sdr. skole, ellers i Jylland, Hans Andreas Sonne Holm, Neksø, adjunkt i Helsingør, Petra Marie Jensen, Neksø, lærerinde i Helsingør, Ludvig Kofoed, Ibsker, lærer i St. Magleby, Ole Edvard Kofoed, Aaker, viceinspektør i Rønne, medhjælper for gymnastikinspektøren, Carl Georg Olsen, Neksø, viceinspektør ved Odder kommunale realskole, beskikket censor i flere fag ved præliminæreksamen.

Seminarieeleverne havde en forening, som holdt regelmæssige møder, først på seminariet, senere på Holms hotel. Lærerne var ofte indbudt, og medlemmerne skiftedes til at holde foredrag, underholde med musik og m. m. Sonne Holm var en mester i at spille violin. Eleverne indøvede også folkedanse, særlig svenske, og når Håndværker- og Industriforeningen holdt basar på Teknisk Skole, optrådte de og høstede stærkt bifald. Nogle af lærerne og eleverne dannede et lille orkester, der gav underholdning ved festlige lejligheder, ligesom der var både et mandskor og et blandet kor. Der blev udgivet et ugeblad, som hed »Filen«, hvori eleverne søgte at file kanterne af hinanden. Således var der virksomhed både i og uden for timerne på Neksø seminarium.

Gammel Neksøseminarist.

Træk af bornholmsk folketro

I.

De ældste minder om gammel bornholmsk folketro er vel vore dysser. Laurids Thurah nævner dem i sin »omstændelige og tilforladelige Beskrivelse over den i Øster-Søen liggende, under Det Kgl. Danske Herredømme Blomstrende Navnkundige Øe Bornholm.« (1756) — »Religionen er den samme som i gandske Danmark,« hedder det her. »Og seer man endnu her, ligesom på mange andre Steder i Danmark adskillige Fodspor og Kiendetegn af Hedenskabet; Thi man finder neppe en Høj på Landet, hvor der jo er oprettet et Hedensk Altare af store Kampe-Stene, hvoraf iblant andre Steder findes endeel i Aakirke-Sogn, i Vester Maria-Sogn, i Clemens, i Ruths-Sogner og flere andre Steder, ja paa mange Høie findes vel 2 til 3

sådanne Altare.« Her giver Thurah udtryk for en opfattelse af dyssernes dæksten — som alterborde —, som Grundtvig og Molbech gjorde populær gennem deres digtning, men som Sophus Müller siden (1897) ganske forkætrede. I vore dage er teorien atter kommet til ære og værdighed, i hvert fald fra een — og det anset — arkæologisk side. Nye fund har bekræftet de gamles overlevering.

Næst disse altre kommer helleristningerne med deres sole, skibe og mænd som fortrinlige vidnesbyrd om bornholmsk folketro. Men om både dysser og helleristninger gælder, at de er stumme. Intet ord kaster lys over de gamle fund. Når talen er om folketro, lader vi da disse mindesmærker fare og vender os mod andre, skriftlige, vidnesbyrd om bornholmsk folketro.

II.

Fra helleristningerne løber to linjer, en mod bautastenen og en anden mod runestenen. Af disse to kan vi her kun bruge runestenen. Som et tavst monument må bautastenen udgå.

Alle vore bornholmske runestene er fra kristen tid, c. 1050—1150; mange sten er endda meget kristne; det viser sig i deres velsignelsesønsker for den døde sjæl: »Gud Herren og Skt. Mikkel hjælpe hans ånd,« hedder det på en sten i Nylarsker. »Gud og Guds moder hjælpe deres ånd,« på en anden sten (i Vestermarie). »Gud hjælpe hans sjæl,« står der på endnu en sten (sammesteds). »Den hellige Krist hjælpe de to brødres sjæl,« lyder det på Nykerstenen, og på samme måde påkaldes Krist på ikke mindre end tre sten i Østermarie. I Østerlars findes en sten, hvis rejser ikke har kunnet nøjes med Krist og Skt. Mikkel. Han har måttet have også Maria med: »Krist og Sankt Mikkel og Sankta Maria hjælpe hans sjæl.« En sten i Klemensker har derimod ikke Krist og Skt. Mikkel, men Gud og Skt. Mikkel som hjælpere: »Gud og Skt. Mikkel hjælpe hans sjæl.«

Til disse danske, kristne velsignelsesønsker slutter sig desuden nogle specielle ønsker, der dels har svenske sidestykker, dels opviser en svensk sprogform. »Krist hjælpe Ødbjørns sjæl i lys og paradys,« hedder det på en sten i Klemensker (som eksempel på de første). På en sten i Bodilsker kommer ordene: »Gud lette ånden evindelig« som eksempel på det andet.

Endelig skulde vi måske nævne en kombination: »Gud og Guds moder,« der forekommer et par gange.

Blandt de kræfter, der anråbes i disse velsignelser, tiltrækker Skt. Mikael sig i særlig grad opmærksomheden. Hvoraf kommer det, at denne mægtige englefyrste så hurtigt er blevet populær? Svaret er ligetil: han har træk tilfælles med Thor.

Thor er den, der dræber midgårdssormen (også kaldet den mørke drage) og aver trolde og jætter, ved vi fra myterne. Vi ved også, at denne Thors kamp mod drage eller jætte var et udtryk for folkets stadige kamp for ære og fred, mod nidingsværk i stammens liv, og mod folkets historiske fjender. Kampen blev opført som et drama, en af de gamle nordboers former for bøn. Det er i dette tilfælde en bøn om sejr over alt det onde.

På samme måde er Mikael den, der kæmper med dragen. Mikael og hans engle gav sig til at kæmpe med dragen og dragen kæmpede og hans engle. Men de magtede det ikke, og deres sted fandtes ikke mere i himlen, hedder det i åbenbaringens bog. Og Mikael er mere: han er Guds stridsmand, der går foran i jødefolkets kamp mod perserrigets onde skytsengel. De to magter, Thor og Mikael, der kommer fra hver sit folk, fra hver sin kultur og verdensegn, har da trods alle forskelle gode betingelser for at erstatte hinanden. De har noget *centralt* tilfælles: sejren over det onde.

Mens alle de nævnte sten kun har båret kristne formler, kommer vi nu til en, Grødbysten i Åker, der er både kristen og hedensk. I de sidste to sætninger i indskriften påkaldes først Gud og Guds moder. Dernæst hedder det: »Sart ristede ret.«—

Den meget ansete folklorist F. Ohrt mener, at de sidste ord om at riste ret hentyder til en art runemagi. Der er ikke tale om, at runeristeren roser sig selv af, at han *kan* tegnene. Det, han er stolt af, er, at han behersker tegnenes magiske system.

Han kan sætte runerne således, at de bliver enten til lykke eller ulykke.

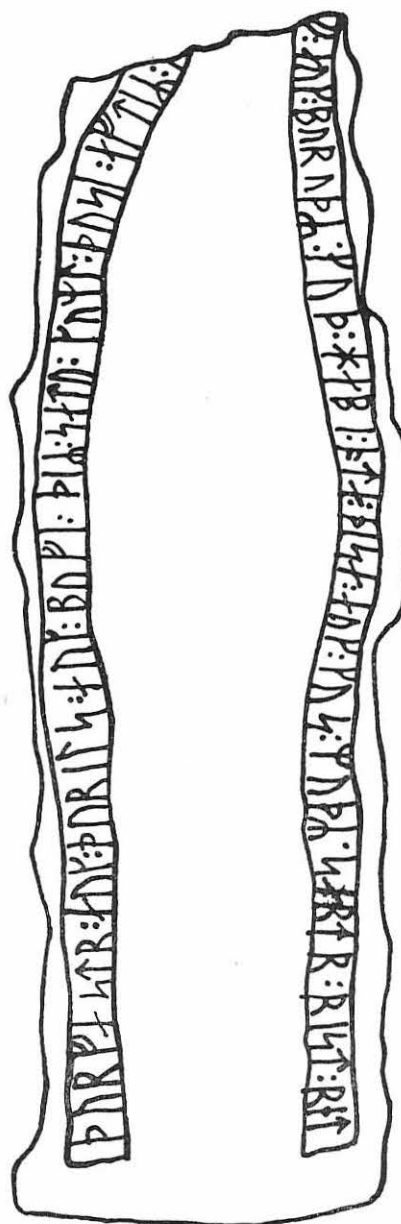
Grødbystenens rister er ikke alene om denne ævne. Mester Asmund Kareson (c. 1000) roser sig selv i fire indskrifter i Uppland af sine »rigtige runer«. Og på Hauggränstenen på Gotland (c. 1100) forekommer en lignende selvros. Her som på andre punkter er Bornholm da i forbindelse med Gotland og Sverige; en overensstemmelse med Danmark findes dog også. På Gørlevstenen (Sjælland) står der: »Jeg satte runerne ret (eller: rigtige runer)«. Vigtigere er det dog, at Bornholm med denne selvrosende formel viser sig at være i forbindelse med den sydlandske strøm af trylleformler, der i århundrederne efter Kristi fødsel bevæger sig nordpå. I Merseburg i Sachsen fandt man for over hundrede år siden et gammelt håndskrift, hvori der var indført nogle trylleformler, skrevet med en håndskrift fra 10. årh. I disse formler tales der om,

at en ukendt Phol og Wodan (Odin) farer til skovs. Ved den lejlighed får Balders fole sin fod vreden (»forfangen«). Guder og gudinder mobiliseres da til at »galdre« over dyret og give det førligheden tilbage. Til sidst »galdrer« selve Odin, »som han *vel* kunde«, hedder det. Mod al denne kunst kan sygdommen selvfølgelig ikke bestå. Den pakker sig, og på folen føjes ben til ben, blod til blod og »led til led, som om de var limet«.

Ordene om Odins tryllemagt (som han *vel* kunde) svarer ganske nøje til sætningen: Sart ristede ret. Sart og Odin (eller dennes menneskelige repræsentant) er da hver for sig store troldmænd.

III.

Glade ved trolddom, tror jeg Bornholmerne har været i gamle dage. Ofte har de i hvert fald benyttet sig af den og ikke altid til de mest uegenlyttige formål. Hos

Grødbystenen; nederst i båndet til højre står ordene:

Y+R↑R : R|Y↑ : R↑↑
Sart rist ret : Sart (el. Sært) ristede ret.

rådmand Christian Tullin har jeg fundet en pudsig historie herom (Samlede Skrifter 1771). En vis forfatter Gottscheden, siger Tullin, meddeler om Bornholmerne, at »disse folk holdes for at kan (sic) opvække saadanne vinde, hvorved de forbi-seglende nødes til at ankre ved deres øe og handle med dem.« Gottscheden kender dette af egen erfaring. Da han 1729 var på rejse fra Danzig til Lübeck og kun havde til hensigt at passere øen, da »opreiste sig uformodentlig en vestenvind, som nødde dem til at gaae tilbage og ankre ved øen, og det tvende gange.« Dog må det siges, at det ikke nødvendigvis behøver at være udtryk for troldkynighed, at Bornholmerne har forstået at »opreise vinde«. De kan have haft det som den gamle konge, om hvem det fortælles, at han bestemte vindens retning ved en drejning af sin hat; og i så fald er der blot tale om natur-folkets stærke afhængighed af naturen.

Et vidnesbyrd om bornholmernes bekendtskab med de mør-ke magter har jeg hentet fra Dansk Folkemindesamling (F. Ohrts utrykte papirer). Her opbevares en notits om et stykke egetræ fundet i en mose i Bodilsker sogn. Ohrt har registreret notitsen under rubrikken lønformler og runer. Men nogen forklaring på de tegn, der findes på træstykket, har han ikke givet. De er vist også i så høj grad lønformler, at det vil blive svært at tyde dem. De ser således ud:

Måske en læser kender meningen? Et sådant bekendtskab kan være nyttigt. Skal man f. eks. stille blod, kan man gøre det ved anvendelse af en formel, specielt beregnet hertil. Fra Bornholm stammer nedenstående ramse (overskrevet »Bloet stil-lend«):

STATO
BRVTO
BERTO
BIXA
BATORA

(fra Ohrts papirer). Hvad det skal betyde, er ikke godt at vide. Ohrt henregner også dette under lønformler og runer. Måske der oprindeligt har været en mening med ordene som i andre blodsignelser:

Stat du blod
som Jordans flod stod
der Skt. Hans døbte Kristum.

eller:

Blod stå stille som vandet
stod stille, da Kristus drog
over Jordans flod.

Ser man nøje på formelen, får man en vis tilbøjelighed til at tro, at det er en signelse af den førstnævnte art, der ligger til grund. STATO er vel stat (stat du?) BRVTO — Blut? blod? — BATORA kan dække over ordet baptizator, døber (Johan-nes Døberen). Lignende grove forvanskninger af oprindeligt forståelige ord forekommer i andre trylleformler. Man tør intet sige med sikkerhed.

For *formel* anvendt enten til opnåelse af noget eller som middel mod noget, kan træde *handling*. Følgende beretning om at støbe med kirkebly over »ildeseete« mennesker behøver ingen kommentar: »Min søster Anna var nu så forfærdelig syg. Hun havde det med »riven og sliden i alle lemmer,« som man siger, og alle i huset var da sikre på, at hun var bleven »ildeseet« (: set på med onde øjne). — For resten så var det gigtfieber, hun led af; men det var der ingen i huset, som vilde tro. — Så var der ikke andet råd, end at der skulde *støbes med kirkebly* over hende, for at man kunde få at vide, af hvem det var, hun havde fået sin skade. Der blev så sendt bud efter en klog kone, den syge blev båret ud i køkkenet, hvor der blev smeltet kirkebly. Den kloge kone tog så en træsko med vand i og holdt den over den syges hoved. Nu hældtes blyet i van-det. Da man så tog blyet op, kunde man deri ligesom se lignel-sen af et langt, kulsort hår, og så var det da sikkert nok, at det var nabokonen, som var den skyldige, thi hun havde netop et sådant sort hår. — Hende havde de aldrig kunnet komme til rette med. — Når den skyldige således var opdaget, mente man, at sygdommen vilde høre op.« —

Endnu interessantere end denne handling er det at *måle*. Denne praksis kan vises at være ikke blot i forbindelse med sydlandsk folketro, men tillige at være ældgammel. En born-holmsk kone har herom fortalt følgende: »Jeg var også så tos-set engang at lade mig »måle«; ja, for resten var jeg kun 13 år, og det var min moders skyld, for hun troede, det var »mosot« (modsol). Så skulde jeg da ind til en klog kone, som boede i Rønne, for at hun kunde sige os, om det også forholdt sig således. — Hun fik mig så stillet op på dørtærskelen i en dør, så jeg satte en fod imod hver dørstolpe, og med hænderne strakte jeg så højt, som jeg kunde, også på hver sin dør-stolpe. — Nu dannede jeg et levende kors, sagde kællingen, og først nu kunne hun måle. — Hun tog da et langt sort uldgarn, og imens hun nu målte, mumlede hun en lang ramse, som jeg ikke kunde forstå noget af. — Først målte hun fra spidsen af den længste finger på den opadstrakte højre hånd og ned til venstre tåspids; derefter ligeledes med et nyt bånd fra venstre hånd til højre fod. Siden målte hun mig om livet, og til sidst spyttede hun. Så lagde hun båndet mange gange sammen og viste mig så, at sygdommen var meget langt fremskredet; thi båndet fra den ene side var næsten et kvarter kortere end fra den anden side. — Jeg blev så målt siden, og hver gang blev det bedre, forskellen på båndenes længde blev mindre for hver gang. Da jeg sidste gang blev målt hos hende, bandt hun bån-det om mit højre ben, og der skulde det blive siddende, til det faldt af af sig selv. — Samtidig med at jeg én gang om ugen

Nøgleegen ved Kofoedgård, Østermarie. (Kai Uldall fot.)

blev »målt«, fik jeg rindende vand med et sort pulver og safran i at drikke. Omsider gik da også sygdommen bort.»

I den handling at »måle«, sådan som den her er beskrevet, støder to forestillinger sammen. Den ene er forestillingen om et menneskes mål, længden fra isse til fod, der skal være identisk med længden fra finger til finger, når begge arme holdes helt udstrakt. Dette mål kan mistes, og sker det, bliver det menneske sygt. Den syge må da ved måling genvinde sin sundhed.

Den anden forestilling er ideen om et helligt mål, en helgens mål eller rent ud Jesu højde. Den, der ejer et bånd, der viser Jesu højde, han er beskyttet mod ondt, kan ikke miste sit mål.

I den gengivne fortælling ser man den første forestilling (om end ikke helt klart) i pigens måling fra hånd til fod. Den anden ser man dukke op, idet pigen måles om livet (ligesom helgener blev målt om livet) og siden skal bære målesnoren som amulet ligesom de bånd, der viser Jesu højde.

På Sjælland findes der i tre kirker angivelser af Jesu højde. I Ringsted er meddelelsen givet i form af et kalkmaleri forestillende den velsignende Jesus med rigsæble i venstre hånd. Hen over billedets ryg læses: dette (eller: her) er frelserens højde (hec (eller hic) est altitudo salvatoris). På Bornholm findes intet tilsvarende.

IV.

Kun to sider til ved bornholmsk folketro skal jeg endnu berøre. Den ene er den såkaldte folkemedicin, som sikkert de fleste kender eksempler på. Jeg vælger et par ganske tilfældigt: Hvis nogen har vorter, skal han gnide dem med skovsnegle. Vorterne forsvinder da. — Er nogen forelsket i en pige, og ønsker han, at hun skal elske ham igen, da skal han smøre flagermuseblod under hendes næse. —

Den anden er de gamle gårdtræer og ættetræer. Et af dem er Niggelæjen (nøgleegen), der står ved Kofoedgård i Østermarie. Om den ved man, at den vogter gårdens lykke og ikke må fældes. Sker det, bringer det ulykke over gården. Et andet er den ask, der står på en gravhøj tæt øst for de to Julsgårde i Bodilsker sogn. Den må ikke fældes, uden at der straks plantes en ny i stedet. Der er en vis forskel på de to: det første træ er et lykketræ, en garant for gårdlykken. Det andet træ er et ulykkestær, et træ, hvori ulykker er hensat. Ulykkerne holdes borte, så længe træet skånes.

Ulykkestærret er i nær slægt med brandtræet, et træ, hvori en gårds eller landsbys brand er hensat. Fældes træet, brænder gården eller landsbyen.

Sådan som gårde og landsbyer havde deres træer, således havde undertiden også de forskellige slægter deres træ, det førstnævnte ættetræ, hvori vedkommende slægts lykke boede. Nogle slægter har været så nært knyttede til de gamle træer, at de har taget navn efter dem. Således går det til, at personnavne som Birk og Lind i nutiden står som minder om tidligere tiders tro på ættetræer.

Træet var i gamle dage meget mere end en stamme med grene og blade. Det var et levende væsen, men fra en anden verden end menneskenes — fra dæmonverdenen. Til dæmonverdenen hører så mange væsener; fælles for de fleste af dem er, at de hører det onde til, de er gudsfjendtlige magter. Mellem disse væsener står træet som en god magt, hverken kirkelig eller antikirkelig, som noget ganske for sig. Man havde ærbødighed for træet på Bornholm i gamle dage, ganske som vore hedenske forfædre havde det, og som endnu længere ude grækere og indere følte. En bornholmer tog ikke i hyldeskoven uden først at spørge om forlov. Fra Poulsker har vi følgende smukke tiltale til »hyldemor«:

Hylje fráwa, må já tá i dina skáwa, så må du tá i mina ijæn, når di e vâwsena.

Der er over troen på disse gamle træer noget højtidsfuldt. Det kommer vel simpelthen af, at de er knyttede til gårde, ætter og landsbyer — altså til hjem og hjemstavn.

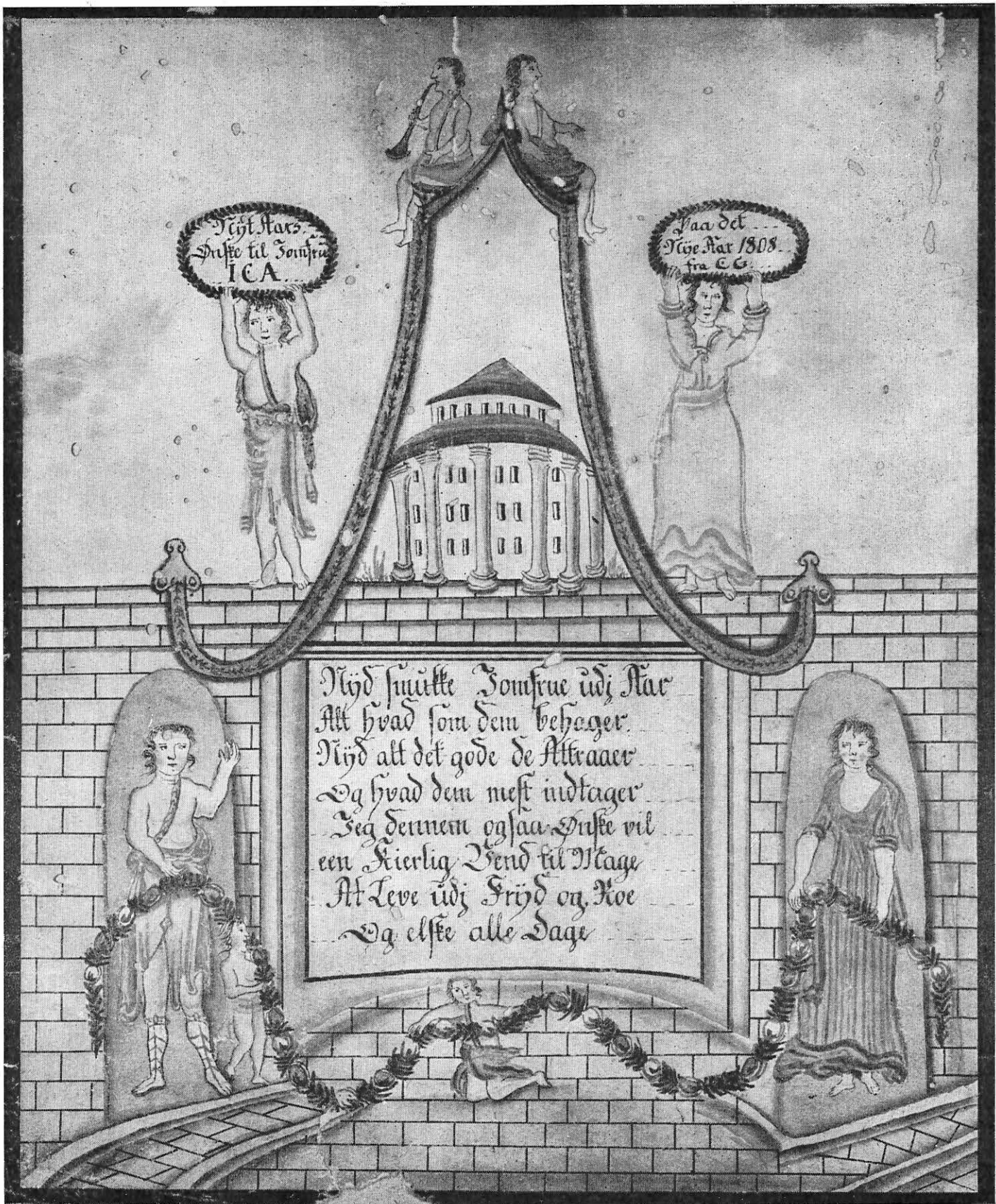
For de mennesker, der på en god måde holder af deres hjem og hjemstavn, er disse naturligvis noget helt andet end interessante sager og nyttige genstande. De er en levende, skjult energikilde. I kritiske tider er det betydningsfulde minder fra hjem eller hjemstavn, der bærer mennesker oppe og indgyder dem ny tro og tillid. Det skønneste sagn, jeg ved herom, er det græske, der fortæller om Athens olietræ, der fra sin plads ved templet Erechtheion skærmede byen. En brand hærgede under perserkrigene dette træ og dets by. Og da måtte alt anses for tabt, når både byen brændte og med den det træ, der vogtede Athens lykke. Men to dage efter branden fik nogle athenensere af perserkongen befaling til at gå op til Erechtheion for at ofre. De så da, at der på træets rod var løbet et skud i vejret så meget som en alen langt. Athens lykke var altså uskadt. Deres hjem skulde genopstå.

At der fører en linje fra dette træ til vore hjemlige, kan enhver se.

Og lad så til sidst billedet af lykketræet — græsk eller bornholmsk — stå som et skønt udtryk for den kærlighed, man skylder sit hjem og sin hjemstavn. —

J. Nielsen.

Et nytårskort

Gengivelse i originalens størrelse af et hjemmelavet, koloreret »nytårsønske« (nytårskort) fra 1808. (Bornholms Museum.)

Det her gengivne bryllupsdigt er digtet af en 16årig skoleelev — gymnasiast vilde vi nu sige —, der hed Oluf Andersen Borrebye og da gik i Slagelse latinskole, til hans bror amtsforvalter Christian Andresens bryllup med den knapt femtenårige Michella Ottilia Schrøder.

Christian Andresen, der var født ca. 1721, var blevet udnevnt til amtsforvalter på Bornholm 20/2 1753 og kom til Rønne 11/5; allerede syv måneder efter blev han altså gift med den samme år afdøde amtsforv. Christopher Schrøders datter. Der blev i ægteskabet født 15 børn, hvoraf de 10 levede, da faderen døde 1777. Hans enke overlevede ham i mange år og døde først 84 år gammel 1823 hos en søn, der var præst på Fyn.

Da var også en anden søn præst på Fyn: Christopher Schrøder Andresen, der fra 1787 til 1806 havde været rektor ved Rønne lærde skole.

Bryllupskvadets digter O. A. blev både cand. theol. og magister og var 1765—1770 præst Nylarsker, derefter til sin død 1791 i Vestermarie. »Han var en lærd og dygtig mand, god astronom, velgørende og stifter af det Borrebyeske legat. 28. januar 1788 stiftede han det patriotiske selskab. Han blev af sin samtid anset for den eneste præst på Bornholm, der på den tid kunde mane; en afdød præst, der ofte viste sig i præstegården, havde han under stor anstrengelse fået bugt med.« (V. Maars udg. af C. S. Andresen: *Min Sinds-sygdom* i året 1783. 1925, s. 65 f. Fra denne bog er de vigtigste oplysninger her hentet.)

Bryllupsdigtet er trykt i Berlingske trykkeri i København på silketøj, der nu er gult, men muligvis har været hvidt. Kun bryllupsdatoen er tilskrevet. Træsnittet foroven mellem de to engle forestiller brylluppet i Kana. Hele siden er 50 cm høj, 36,5 cm bred.

Læg mærke til, at digtet er blevet censureret inden trykningen. »Imprimatur«, d. v. s. »Må trykkes«, står der til venstre over digtet, underskrevet af J. P. Anchersen, Dr.

Digtet findes på Bornholms museum, skænket dertil af urmager Dam i Rønne i museets første år (Mus. nr. 117).

Th. Lind.

H. P. Holm fot.

TALLERKEN-STATS

frembaaren
da

Velædle og Velbyrdige Cammer-Secretaire
og Amts-Forvalter

Hr. CHRISTIAN ANDRESEN,

Med

Velædle og Dydziirede Jomfrue,
Jomfr. MICHELLA OTTILIA SCHRØDER,

Udi mange Høyfornemme Venners Nærværelse *celebrerede*
Deres Bryllups-Dag i Rønne paa Bornholm
den 12te December 1753.

Imprimatur
J. P. Anchersen, Dr.

Efter Skyldighed offereret
af O. A.

At riime er den Konst jeg sielden haver prøvet,
Og paa *Parnassi* Top jeg aldrig har opkrøbet,
Jeg i min Lives Tiid ey saae Gudinder Ni,
Langt mindre nogen Tiid med dennem ligget i.

Jeg kand som Skole-Dreng vel *Amo conjugere*,
Men hvo kand der udaf det billig *supponere*,
At jeg mig lokke lod til ublue Kiærlighed,
Da jeg de smukke Møer ey nogen Tiid har seet.

Jeg ønske gierne jeg dem havde *converseret*,
Det kunde nu maaskee mig lidet *profiteret*,
Men see, hvo skiøtter vel ved Bryllups-Bord et Fad,
Som kun tillaved er, med Finker, Plukke-Mad.

For lækre Munde man bør lækker Mad frembære,
For fiine Øren Vers maae ret *poëtisk* være,
Om de ey blive skal *Critiquer* underkast,
Men gjør kun hvad I vil, jeg løber bort i Hast,

Og mig undskylder med, jeg hertil er *forceret*,
Hvis ikke, havde jeg nok aldrig det *proberet*,
Thi hvad! hvad Under er, at jeg paa Brude-Seng
Ey at *jugere* veed, der end er kun en Dreng.

Saa meget veed jeg, at enhver fornuftig Bunde,
Som fæster nogen Jord, den dyrker nogenlunde,
Saa snart som mueligt, at han kand Frugten naae,
Og ey i Høsten skal bag efter andre gaee.

Deels for at prøve den, hvad den kand af sig give,
Deels for at viise, han sin Jord forstaaer at drive,
Deels den Fornøyelse han i sit Arbeyd har,
Som raaber Nat og Dag: O! ingen Møye spar.

Stop! sagte, jeg jo nær i Jorden havde krøbet,
I Steden for jeg til *Parnassum* skulde løbet,
Om Hielp hos *Nympherne* til dette Brude-Tog:
Nu sidder jeg en Næt som Soen i et Aag.

Jeg har begyndt, og kand ey hitte paa een Ende:
Lad see! o milde GUD! din Naade du nedsende
Til dette Brude-Par, at De paa hvert et Trin,
De vandre, nærmere til dig kand komme ind.

Byd Kierlighed, o GUD! at fæste her sit Sæde,
Byd Sorrig viige bort, og Glæden frem at træde,
Med Velstand, salig Død, dog silde, det var knap,
Jeg dog til Ende kom, vel var det at jeg slap.

Kjøbenhavn, trykt i de Berlingske Arvingers Bogtrykkerie, ved L. H. Lillie.

Sansâgan om Fula-Greta

Der va enjgong enj manj, som hadde en konna, der hed Greta, å hon kjejtada så jammerlia unjelit astå me sinn huz-hojlninj, sa folk kalte'na Fula-Greta. Manj skafte hænje vel æjlla nåd å lawa å, hanj kjøre te mølles å kjeftte en sjæppa gryn å formånada hænje te å tâ småt på dom, sa di kunje lænje vâra; men Greta tømde pozzanj ud i bronj å mente, a så kunje gryn å vann stå te lie lænje. Manj ble galinj; mæn så slajtada di enj griz, å så så hanj te Greta, a hon skjulle spænta stykkje te stok, sa flæsked kunje varra drojt.

Då di va komna i sænj om autaninj, ble dær et fårlit hunjasty uda i hawanj. Manj kunje ikkje forstå, hva dær va ivæn; men Greta så, a hon hadde spæntad stykkje te stok å bunjed enj flæskabidda te hvær kâjlstok; »å jå bânt got, dæmme kanj nok hunjana inte få flæsked å.« Manj for op å ud me kâstaskafted for å få hunjana vækjawada, Greta ætte, å i sjynjninen tåu hon drikkatappinj for åu å hâ nåd å slå me. Å då di så kom inj igjæn, flød drikkad på kjøkkensgolled.

Mæn då va manj livæl så harmse, a hanj så: »Nu går jå ud i alvarden, å om jå så hitar en kjælinj, a der e læjeså endymmeli som du, kommer jå igjæn; æjlla ser du maj alri mera. Mæn du ska passa got på dørrana.« De låude Greta, å så reste hanj å.

Dæn j fosta stånj hanj kom te gjik folken me enj så å skjulle bæra solsjin inj i huzed; for konn hadde klinad nya

væggja — de va altid kvinjfolkaarbaj — mæn hon hadde ikkje lauad vinjuslugga, sa dær va svært i ståuan. Manj hjoip dom å få hugged holl i væggjen, å di ble majed glå ver'ed, hanj fikkj pænja for'ed.

Dæn j næsta stånj hadde konn syt nya bojser te sinj manj, å så sto hanj oppa på huzryggjinj, mens hon sto neranfor i gårinj å holt bojserna; så skjulle hanj sprinja ner i dom, mæn hanj sprong bâra udanfor å slo saj så styt. Gretes manj hjoip inj ner frå tåget, stæjlde hannem op på enj stol å fikj bojserna på inj, å di betalde åu got for hjælpen.

Så gjik hanj videre fram å kom te et huz, hvor hanj høre et forskrækkjelit skræj å râv, — konn hadde syt ny sjåurta te manj, mæn inte klypt hol te håud, å nu sto hon me enj bânketarskel å skjulle slå håud ijennem å hadde mæst karinj hal ijæslånj. Gretes manj tåu enj sizara å klypte hol, sa hanj kunje få sjåurtan på, å di ble så glå ver'ed, at di åu gâ hannem pænja. Å så va hanj korerder å vænde næzan jimmætter.

Alt imæns hadde Greta sodded jimma å kjedad saj å past på dørrana; mæn så kom hon te å tænjka på, a hon hadde jo tre systra; di kunje hon gå å besøja. Haldørrana lytte hon å, bânt dom sammen me høvævlinj å tåu dom på ryggjinj, for så kunje hon passa på dom alt ver hon gjik. Hos dæn j fosta system fikj hon et brö; de satte hon ud å sajla i enj bækj, så kunj'ed komma i forvaja jimm. Hos dæn j anra fikj hon enj

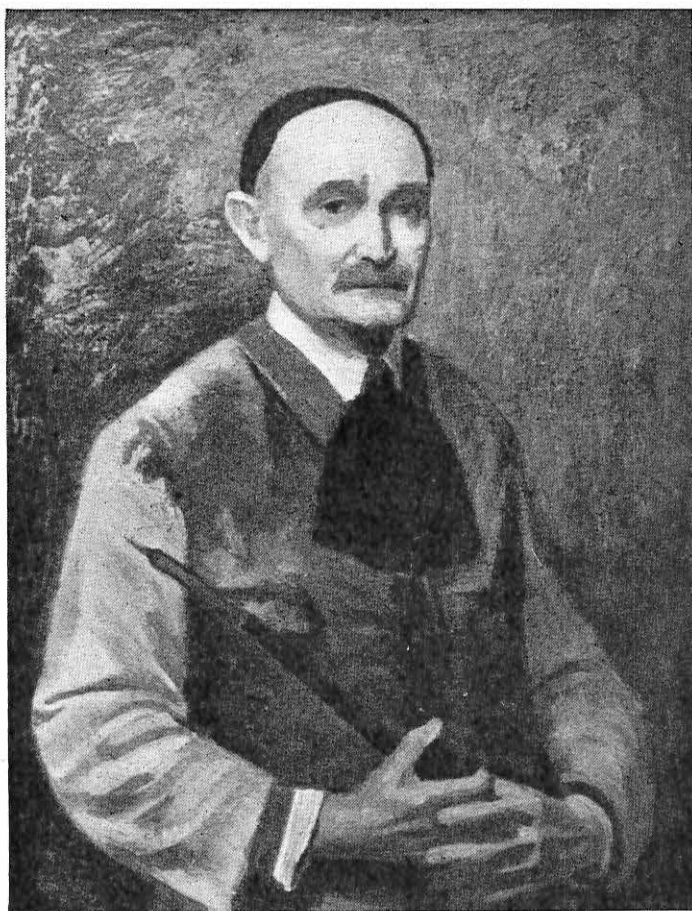
ost; dænj trijlada hon ner ad enj bakka, så kom dænj nok âu jimm. Hos dænj tridde fikj hon et punj smor. Då hon så gjik jimmætte, kom hon framby enj stor sten ver sian â vænj. Greta ynkades âuer'inj, for hanj lå â hunjtada så tort â va så solheder, sa hon smore smorred på'inj.

Så kom hon te enj stor skâu. De begjynte â sjymma, dör-rana va tunga â bæra, â hon va hal ijlla ver'ed; mæn hon krev op i et hojt træ, trajte dör-rana op te saj â satte saj på dom; så ville hon sidde dær te de dawades.

Dær ble nu snært lystit unje træ'ed; for dær kom enj hel flok nissa, som gâ dom te â kâga grød, spilla â danjsa. Greta ble bonge â tafte lid væda; nissana så op â så: »De e nok bâra

en liden rajnbya.« Hon tafte nåd anjed, tesist balrada dör-rana ner, â nissana ble så bonge, sa di stænjte astâ læje så arrit di kunje. Greta blev oppa i træ'ed, te de va mårn; så krev hon ner, â bevâres, hvor hon då glode! Dær lå gujll â søll i stora stakka; nissana hadde bâra smort hâza, ikkje sanst â få nåd me dom. Greta lo dör-ra varra dör-ra â râgada te saj så majed hon kunje bæra â tâu vænj jimmætte. De flaskada saj siddan, a hon môtta sinj manj udan for dorra huz. Hanj hadda pænja på lomman, â hon hadde bodde forkled â sjörted felt â gujll, sa di me enjgong va blod hommelræja, â sin læwde di lokkelit ajle dorra då — sæl om Greta va et nyzzel. De va livæl hænje, der hadde skaft di mæste pænjana te huza.

A. M.

Henrik Schouboe. Selvportræt.

Henrik Schouboe var i sin kunst dybest inspireret af foråret i naturen. Når forårsblæsten krusede vandet i vore fjorde, og solen gav jorden varme til ny grøde, da var hans sind følsomt for indtryk og hans pensel blev levende. Det er dette vejrlig i foråret vor store digter Johannes V. Jensen har betegnet som »Henrik Schouboe-vejr«, en udtalelse som maleren selvsagt var stolt af.

I sin ungdom modtog Schouboe stærke indtryk af fransk kunst og bevarede hele sit liv ærbødighed for den franske kunsts indsats — dens ånd og store artistiske evne.

Maleren

HENRIK SCHOUBOE

16. JUNI 1876

31. OKTOBER 1949

Direkte påvirkning fra denne følte man ikke i hans kunst — han har engang udtalt: »Jeg kunne måske nok, ligesom nogle af mine jævnaldrende, have lånt noget af glansen fra de store franskmænd, men det jeg har villet, er at være mig selv, og så må det være stort eller småt, det jeg har gjort.«

Året 1923 var begyndelsen til Henrik Schouboes bornholmertid. I de første år var det Bølshavn og senere Ypnasted, han valgte som studiemark, og det blev denne smukke kystegn, der i mange år inspirerede hans følsomme malersind. Jeg har kendt få mennesker, der som Schouboe havde evnen til at modtage indtryk og på levende måde delagtiggøre andre i sine oplevelser. Når han på sine ugentlige fourageringstogter til Svanke gæstede os, kunne man være sikker på, at han på cykelturen til byen havde oplevet mennesker og stemninger i naturen, som han følte trang til at give videre. —

I et årelangt og nært venskab lærte jeg at skatte hans fine menneskelige egenskaber og hans dybe kærlighed og optaget-hed af kunstens problemer.

Til det sidste bevarede han en varm sansning for, hvad der mødte ham i livet, og hans ærlige søgen og kamp for at omplante denne i sin kunst gav hans arbejder kvalitet og vil holde interessen for hans kunst levende.

Kræsten Iversen.

Portrætter af kendte bornholmere afgået ved døden sidste år

Julius Jensen, 14. oktbr. 1885—10. decbr. 1948. Gårdejer, Ågård, Østerlarsker, 1924—44.

H. E. Heibøll, 13. maj 1888—10. februar 1949. Postmester i Svanke 1933—45.

Hans Riis, 11. november 1869—4. oktbr. 1949. Avlsbruger, Hasle. Byrådsmedlem.

Birger Brockdorff, 26. juli 1873—10. oktbr. 1949. Organist ved Rønne sognekirke 1899—1941. Fot. fra 1905.

Martin Larsen, 11. novbr. 1875—11. oktbr. 1949. Stationsmester ved Rønne N. til 1943.

Andreas Peter Hald, 22. marts 1869—19. oktbr. 1949. Gårdejer, Degnegård, Pedersker.

Niels P. Kofoed, 12. juli 1877—19. oktober 1949. Mejerist ved A/M »Bjørnedal«, Klemensker, bankbestyrer, Klemensker.

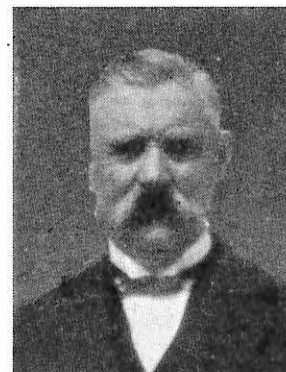
Ludv. Kr. Larsen, 21. novbr. 1868—23. oktober 1949. Karetmager, Rønne.

Hans Thornberg, 20. septbr. 1863—7. nov. 1949. Sadelmg., bankb., Gudhjem. Formd. for Gudhjem afholdsf. og håndværkerf. Dbmd.

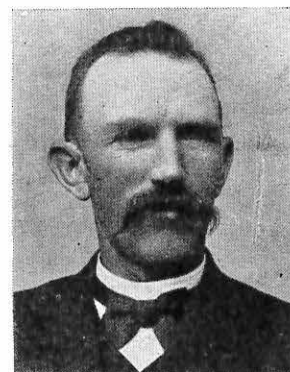
M. Kofoed Stender, 8. okt. 1868—10. november 1949. Gårdejer, Elisegård, Vestermarie.

Oluf Lund, 8. febr. 1874—10. nov. 1949. Avlsb., »Skovsminde«, Klemensker. Medl. af sogneråd og menighedsråd.

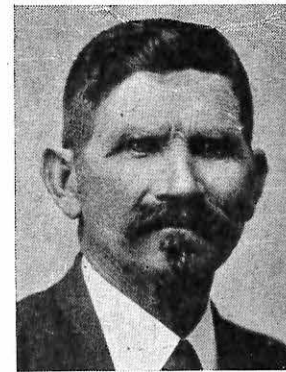
Augusta Tholander, f. Schou, 30. juli 1857—22. novbr. 1949. Fotograf i Rønne.

Anton Nielsen, 18. aug. 1870—23. nov. 1949. Avlsb. i Strøby—1907, Enghave i Pedersk. i 30 år. Medl. af mgh.råd. Fmd. f. sygek. i 32 år.

A. Engell, 26. sept. 1857—4. dec. 1949. Gdr., Stubbegd., Knudsker, 1882—1912. Medl. af sogner., fm. f. menighedsr. komm. revisor.

Gunnar Petersen, 4. april 1866—6. decbr. 1949. Stenhg., Allinge. Medstif. af Dansk Stenindustri-Arbfd., mdl. af hovedb., æresmdl.

Mynster Kofod, 22. april 1882—7. december 1949. Cyklehandler, Rønne.

Thor Holm, 1. april 1890—14. decbr. 1949. Sadelmager, Rønne.

Hans Lund, 16. jan. 1862—20. decbr. 1949. Fisker, Tejn. Medlem af Olsker sogneråd.

Emil Skovgaard, 19. marts 1878—24. decbr. 1949. Gdr., Erlands-gård, Knudsker. Medl. af sognerådet. Sandemand.

Carl Kofoed, 22. febr. 1864—18. januar 1950. Gårdejer, Skindermyregård, Klemensker.

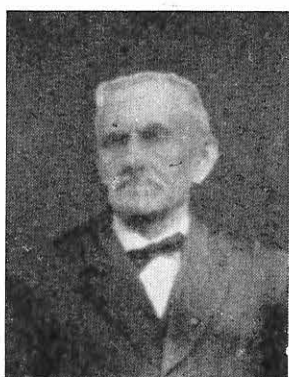
Svend André Svendsen, 18. april 1897—27. januar 1950. Lods, Rønne.

Peter A. Kjølner, 20. juni 1875—2. febr. 1950. Fisker, Rønne. 33 år i redningsvæs. Med til at redde 116 mennesker Dbm.

Kr. Kristensen, 26. nov. 1865—9. febr. 1950. Skoleinsp. i Neksø i 31 år, lærer v. semin. i 15 år, først. f. Tekn. sk. i 12 år. Kirkev.

Georg Johansen, 23. okt. 1867—10. febr. 1950. Regnskabsf. f. Røgbrugsfor. 1911—50, sogner.medl., i best. f. husmandsf. (fm. i 18 år).

John Mogensen, 19. sept. 1892—11. feb. 1950. Overmont., Rønne. Fmd. f. Centralorg. f. telefonst. i Danmark afdl. 25 (Bornholm).

Janus P. Petersen, 7. maj 1872—15. febr. 1950. Slagterm., Aakirkeby. Fmd. for Bornholms Slagtermesterforening.

Niels Th. Larsen, 16. marts 1881—18. febr. 1950. Avlsbr., »Lillevang«, Ibsker. Fmd. f. Svaneke korn- og foderstofforretning.

Johs. Hermansen, 14. novb. 1881—21. feb. 1950. Skræderm., Svaneke. Mgh.medl. Fmd. f. Indremissions samfund i Svaneke.

Peder Hansen Pedersen, 9. april 1867—24. febr. 1950. Murerm. Rønne. Medstif. af mureres fagf. 1897, fmd. i mange år.

Karl Chr. P. Hansen, 30. marts 1871—4. marts 1950. Gårdejer, Ellegård, Poulsker.

Christian Wibe, 9. jan. 1878—14. marts 1950. Gårdejer, Lille Pilegård, Poulsker.

Chr. Th. Pedersen, 2. marts 1887—18. marts 1950. Brugsforeningsuddeler i Østerlarsker. Købmand i Aakirkeby.

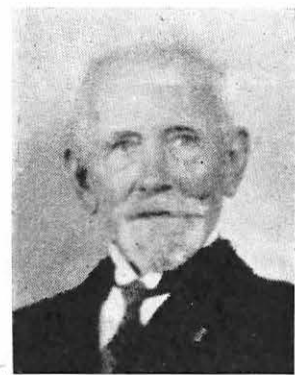
Chr. Thorsen, 26. jan. 1869—23. marts 1950. Fiskeh., Tejn. Fisker på Chr.ø. Avlsbr. i Olsker. Best. af salgsfor. i Tejn. Sognerådsm.

Jens Chr. Bistrup, 16. sept. 1868—21. april 1950. Plantør, Bodilsk. »Solvang« i Poulsker højlyng. Plantør der. Granelipræmie.

Hans Jørgen Westh, 15. april 1874—22. april 1950. Kommune- lærer, Rønne. Amtstrevisør 1940—46.

Janus Bendtsen, 20. febr. 1867—29. april 1950. Centralbestyrer, Klemensker.

Ludvig Chr. Nielsen, 22. marts 1890—29. april 1950. Kulhandler, kirkeværge, Allinge. Leder af evang.-luth. missionsforening.

Ole Mathias Jensen, 27. juli 1855—3. maj 1950. Avlsbr. Poulsker, Bodilsker, Neksø. Prædikant i Ev.-luth. missionsf. i godt 50 år.

Vald. Mogensen, 2. juli 1888—9. maj 1950. Bagerm., Rønne, Kbhvn. Fmd. f. Bh. hjemstavnsf. af 1942. Mdl. af Bornholmerkom.

Christian Glistrup, 13. marts 1906—11. maj 1950. Slagtermester, Neksø.

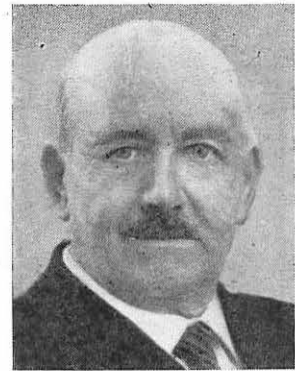
Hans Chr. Sommer, 15. juli 1879—20. maj 1950. Proprietær, Ham- mersholt, 1908—44.

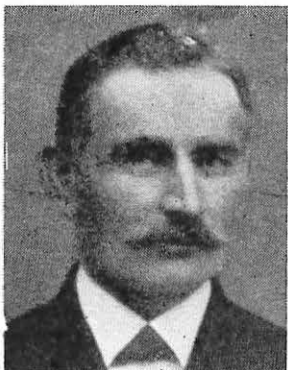
Jens Sinius Hansen, 25. sept. 1866—31. maj 1950. Avlsbr., murerm., arbejdsfmd. f. komm. gade- og vejarbejder, købmand, Neksø.

Vilh. Kr. Sonne, 27. novbr. 1895—1. juni 1950. Skrædermester, Rønne.

Otto Vesth, 17. juli 1871—3. juni 1950. Gasværks-, elektricitets- værks- og vandværksbest., Neksø.

H. A. Møller, 19. decbr. 1859—6. juni 1950. Gårdejer, Homan- negård, Ibsker.

Magnus Hansen, 21. nov. 1859—8. juni 1950. Snedkerm., Svaneke. Byrådsmedl. Fmd. f. tilsynsrådet f. sparekassen.

Anton Falk, 15. juni 1891—12. juni 1950. Bagermester, Neksø.

Marius A. Kristensen, 13. aug. 1874—20. juni 1950. Mægler, Hasle, Skibsfører, reder. Byråds- og menighedsrådsm. Kirkeværge.

Christian Jensen, 1. maj 1875—30. juni 1950. Gårdejer, Tornbygård, Klemensker.

Chr. P. Holm, 9. oktbr. 1859—10. juli 1950. Købmand, Neksø. Præd. i Luth. missionsf. 1894—1945 på Bornh., Sjæll., Vestjyll.

Albert Edvard Nielsen, 5. decbr. 1874—21. juli 1950. Gårdejer, Skræddergård, Pedersker.

Mathilde Gjerow, 24. aug. 1875—10. august 1950. Boghandler, Allinge.

Magnus H. Jørgensen, 26. april 1865—26. aug. 1950. Købmand, Rønne.

Anna Jantzen, 18. decbr. 1871—21. febr. 1949. Hotelejer, Gudhjem.

Ole Minius Dyrendal, 14. januar 1882—30. oktbr. 1949. Førstelærer, Gadeby, 1926—47 kirkeskolen i Nylarsker.

Christian Nielsen, 8. juni 1874—30. november 1949. Sadelmagermester, Rønne.

INDHOLD

af 18. årgang

Titelvignet efter tegning af <i>P. Hauberg</i> : Rokkesten i Paradisbakkerne (<i>Hauberg</i> : Bornholm. 1887)	1
Ved Løsebæk strand. Digt af <i>Christian Stub-Jørgensen</i> . Fotografi (klippekystr på nordøstkysten) af <i>Frede Kjølner</i>	3
<i>P. Hauberg</i> og Bornholm. Af <i>Christian Stub-Jørgensen</i> . Med tegninger af <i>Hauberg</i> og <i>Bertel Hansen-Svaneke</i> s portræt af <i>Hauberg</i>	4
Østermarie gamle præstegård. Tekst og fotografier af <i>Frede Kjølner</i>	12
Jå e bonapaja. Musik af <i>Eyvind L. Lind</i> til digt af <i>Otto J. Lund</i> ..	19
Allinge for 60 år siden. VI. Af <i>A. K.</i> Med tegning af <i>Karl Jensen</i> og fot. af <i>Christian Stub-Jørgensen</i> og <i>V. Myhre</i>	20
Studerterne fra Rønne Statsskole 1950. Fot. af <i>Kaare Rasmussen</i> ..	28
En rydningsmand. Erindringer fra Aaker højlyng af <i>Peter Jensen</i> . Med fot. af <i>E. Jensen</i> , <i>K. Jensen</i> , <i>Dam Johansen</i> og <i>Kai Uldall</i> ..	29
Hendrich Hansen. Af <i>Harald Lind</i> . Med fot. af <i>Bech</i> , <i>V. Myhre</i> og <i>Uldall</i>	33
Neksø Seminarium i de første 6 år. Af gammel neksøseminarist ..	36

Træk af bornholmsk folketro. Tekst og tegn. af <i>J. Nielsen</i> . Fot. af <i>Kai Uldall</i>	37
Et nytårskort fra 1808	41
Et 200-årigt bryllupsdigt. Med fot. af <i>H. P. Holm</i>	42
Sansågan om Fula-Greta. Af <i>A. M.</i>	43
Maleren Henrik Schouboe. Af professor <i>Kræsten Iversen</i> . Med Selvportræt	44
Portrætter af 56 bornholmere, afgået ved døden sidste år	45

Rettelse.

Underskriften til billedet side 7 af Kongefamiliens besøg på Hammershus 1876 skal være:

Personerne er: Kommandant oberst Fallesen, dronning Louise, prinsesse Thyra, amtsforvalter Jensen, prins Valdemar, amtmand Holten, kongens adjutant, kong Christian IX, provst Hansen, postmester Henningsen, kaptajn Munch (St. Loftsgård, Åker). I baggrunden Bornholms væbnings musikkorps.

Bornholms Litteratur

Bøger om Bornholm 1,00

KORT OG FØRERE:

Edm. Andersen: Afstandene paa Bornholm	0,50
Bornholm, Diemers Fører (med 2 Kort)	0,75
Bornholms Amt, Særtryk af Trap: Danmark, indb.	5,50
Bornholm, Colbergs Turistkort 1 : 100 000	0,75
Bornholm, Gyldendals Kort 1: 100 000	1,00
Bornholm, Generalstabskort 1 : 100 000 falset	1,75
Bornholm, » 1 : 40 000 4 Blade plano à	2,50
Bornholm, » 1 : 20 000 16 Blade plano à	2,00
Bornholm, Turistkort : 1—60.000	3,00
K. H. Friberg: Bornholm, Vandrebogen	2,00
K. Thorsen: Bornholm, Turistkort, 1 : 75 000	2,00
K. Thorsen: Rønne, Kort med Gaderegister	0,65
Rønne, Matrikelkort	4,00
» » opklæbet paa Pap	10,75
» » opklæbet paa Lærred	13,00
P. Hansen Resen: Atlas Danicus Bornholm	8,00
Almindingen, Turistkort 1 : 10 000	0,75
Almindingen, Turistkort 1: 30 000	0,30
Almindingen, Ledetraad for de Skovbesøgende	0,10
Sophus Bang: Christiansø Bogen	1,50
Sophus Bang: Christiansø-Fører	0,50
Sophus Bang: Christiansø Optegnelser	0,50
A. E. Kofoed: Kort over Fæstningen Christiansø	0,75
Christiansø udgivet af Akademisk Arkitektforening	2,75
Hammershus Ruiner, Fører af Vera Larsen	1,00
Hammershus Ruiner, Fører af Vera Larsen, stor udgave	2,75
Hammeren, Turistkort	0,30
Paradisbakkerne og Ibsker Højlyng (med Kort)	0,75
Hans Hjorth: De fire bornholmske Rundkirker	1,00
Provst Bostrup: Rønne Kirke	0,25
Paa Bornholm 1949, Fører med Kort over Øen og 14 Specialkort	2,50
Bornholm i Billeder, 55 Dybtryk-billeder	5,00

HISTORIE HJEMSTAVNSLÆRE m. v.

K. Thorsen: Rønne Søfarts Historie	6,50
M. K. Zahrtmann Rønne Latinskole 1512—1912	1,00
K. Thorsen: Rønne Missionshotel, Jubilæumsskrift	1,75
M. K. Zahrtmann: Borringholms Historie I—II	12,00
» » » » indb.	28,00
K. H. Kofoed: Bornholms politiske Historie fra 1848, 5 Bind à ..	3,00
R. Pedersen Ravn: Borringholms Krønike 1671	3,75
» » » » i Shirtingsbind 7,50, Vælskbind 9,50, Hælskind ..	12,00
Bornholmske Samlinger Bind XV—XXVIII à	3,50
Bornholmske Samlinger XXXIX	5,00
Bornholmske Samlinger XXX	6,00
K. Thorsen: Bornholmerurets Historie	1,50
A. F. V. Seier: Bornholmske Folkeminder	5,00
Th. Lind: Bornholms Amtsraad 1842—1942	6,00
Bornholmsk Hjemstavn 1943	3,00
Hjemstavnsforedrag om Bornholm	3,00
Ph. R. Dam: Folkeliv og Indstif, paa Bornholm	3,75
Dr. Kabell: Fra Rønne Dilettantkomedie	1,00
P. Møller: Det bornholmske Sprog	3,00
E. Vedel: Bornholms Oldtid	1,00
Palle Wichmann Olsen: Hundrede Aar paa en Klippeø	14,75
» » » » » » » » indb.	18,75

DIVERSE:

Jul paa Bornholm 1933—36 incl. à	2,50
Jul paa Bornholm 1939	2,50
Jul paa Bornholm 1940	2,75
Jul paa Bornholm 1946	3,50
Jul paa Bornholm 1947	4,00
Jul paa Bornholm 1948	4,00
Jul paa Bornholm 1949	4,00
Jul paa Bornholm 1950	4,00
Borriijnholmarijn 1., 2. og 3. Aargang à	2,50
» 4.—5. Aargang i eet Bind	3,50
» 6. Aargang	1,35
» 7. Aargang	3,00
Karl M. Kofoed: Borriijnholmska Sansåger og Sange	3,00
J. P. Kuhre: Borriijnholmska Sansåger (Folkeeventyr og Dyre- fabler)	5,00
Martin Andersen Nexø: Bornholmernoveller	1,00
Otto J. Lund: Slidara — Bornholmsk Fortælling	5,00
» Bråfolk og Stommene	3,50
» Forr i Tider	4,50
» Enj Håzlehorrå	5,00
» Hawed e mit	5,00
» » » indb. i Shirting 9,00, i Vælskbind ..	13,00
» Vår Larkan ryggår	3,00

Chr. Stub-Jørgensen: Næsdævlens Rige, indb.	4,00
Koch: Det hvisker fra Havet	6,00
» » » » indb. i Vælskbind	16,00
Aakerlund: Og Lyngen den veg	4,50
» Bornholmerhistorier	4,00
» Mands Vilje — Mands Værk	4,50
» I Nat ringer Klokkerne. Historisk roman fra Lybæk- ketiden	6,75
Anker Norgaard: Bornholm rundt med Drengene og Pjok	1,50
Bent Nielsen: Ildvinter — Bornholmernes Opstand 1658	7,75
Hakon Rabiørg: Sognekirker og Præster i Rønne og Knudsker ..	7,00
Bobbarækus Filiækus, Bornholmsk Billedbog med Tekst og Teg- ninger af L. Mahler Jørgensen	4,85
Lynggårs Kjættan, Bornholmsk Billedbog. Tekst: Basse Baldrian, Tegninger: Sigvard. Et Eventyr fortalt for Børn	3,50
Bornholms Vejviser 1948	8,00
Rønne Skatte- og Adressebog 1949	1,50
Russerne paa Bornholm, Billedhefte	6,00

GEOLOGI:

V. Milthers: Bornholms Geologi, indb.	5,00
M. Jespersen: Liden geonostisk Vejviser over Bornholm	1,00
A. Rosenkrants: Geologisk Fører	0,75

BIOGRAFIER OG STAMTAVLER:

Chr. Stub-Jørgensen: Til M. K. Zahrtmanns Minde	1,00
Johan Hansen: En bornholmsk Haandværkers Erindringer ved Lektor Th. Lind (indb. 12,50)	6,50
Forstander N. P. Jensen, en Mindebog	3,50
Stamtavle over den bornholmske Familie Jespersen	10,00
Lensmænd og Kommandanter paa Bornholm ved J. A. Jørgensen ..	0,75
V. Christensen: Friis Hansen som Sognepræst	0,50
Svendsen: Østerlarsker Slægter	3,00
H. Sonne Kofoed og N. C. Stangegård: Klippeøens Mænd fødte og førte	20,50, indb. 26,50

DIGTSAMLINGER:

K. A. Petersen: Viser i bornholmsk Folkemaal	0,75
C. J. E. Aakerlund: Brogede Blomster	2,50
J. P. Kuhre: Bællaminje frå Magleskåu	1,00
Chr. Sommer: Landet mod Solens Opgang	4,50
» Under Himlens Hvælv	4,50
K. A. Madsen: Mennesket, Prosadigt, illustreret af Arne Madsen ..	1,50
Chr. Stub-Jørgensen: Hjemlands Kyst	5,00
Einar Brandt Nielsen: I denne Nat	4,00
» » » » » » » » indb.	6,00
Asgar Dam og Ernst Clausen: Digte og Tegninger fra Bornh. indb.	29,50

SANG- OG MELODIHEFTER:

Viser i bornholmsk Mundart v. H. Johansen, 4 Hefter à	0,75
14 gamle Viser i bornholmsk Mundart af H. Johansen	1,00
Klippeøens Sange, bornholmsk Sangbog indb.	2,00
10 bornholmske Sange, Tekst og Musik af Hans Hjorth	2,50
Borriijnholm, Tekst: M. K. Zahrtmann, Musik: Hans Hjorth	1,00
Elna Schøne: Nya borriijnholmske Vizer	1,50
Elna Schøne: Andeliga Sångå	1,50
J. P. Kuhre: Lila Moer og Pærza Viza	0,90
Bornholms Tappenstreg af P. Andersen (»indeh. Bornh. Drapa«) ..	1,00
Nordens Capri af Vald. Olsen	1,00
Råsåpåsijn, samlet af L. Wessel	1,50
Børnholms Pris af Winther	1,00
Kong Peter I:s Honnørmarsch af Dr. Thorsen	1,00
L. Wessel: I Piblamarken	2,50
Kjøvønhaueriijn, Syngespil i 2 Akter, Tekst og Musik af Daniel Andersen	2,50
Bornholmermarsch af Lindahl	2,00
Kristus, Tekst: Cai Ankerbye, Musik: Daniel Andersen	1,50

Colbergs Boghandel

Forlægger af bornholmsk Litteratur.

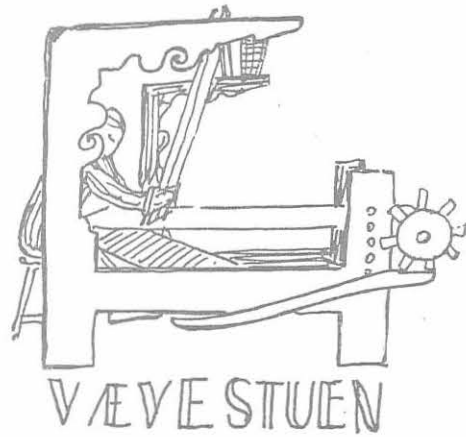
Tlf. 122 og 1022 Postkonto 13077

ÆLDRE BORNHOLMSK LITTERATUR KØBES OG SÆLGES

*vasker alt -
og for alle
Billigste form
for vask,
regn selv efter*

Teaterstræde — Rønne — Telefon 9

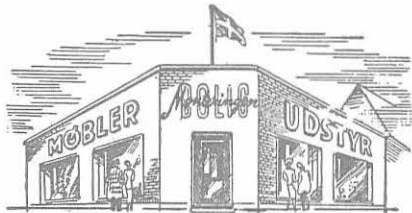
Broderi—Vævning
Keramik—Kunst

Sofie Anker Snellemark, Rønne. Telefon 884

J
U
L
E
G
A
V
E
R

Monteringen BOLIG

Soveværelser, spisestuer
opholdsstuer, dagligstuer
skriveborde, bogreoler
ottomaner, klubstole
lysekroner, læselamper
malerier, akvareller
køkkenudstyr, spejle

Fra denne forretning skabes de moderne hjem

EMIL NIELSEN
Søndergade 7, telf. Rønne 1025

Dubarrypræparater

OG ANDRE
GODE
MÆRKER

PARFUMERIET

Ll. Torv 2 . Karen Marcher

BORNHOLMSK STENTØJ
OG FAJANCE

L. Hjorth's Terracottafabrik

GRUNDLAGT 1859

Sølvmedaille: Altona 1869, London 1870

Guldmedaille: New Orleans 1884, Bruxelles 1910, Gent 1912, San Francisco 1914

Barcelona 1929 (Grand Prix), Bruxelles 1935 (Diplom d'Honneur)

- ✦ DAMESKRÆDERI
- ✦ HERRESKRÆDERI
- ✦ KONFEKTION EFTER MÅL
- ✦ FÆRDIGE HERREKLÆDER

med fagmandens garanti

Knud Hansens
SKRÆDERI

^A/_S Bornholms
Fløde-Iscremfabrik

Bornholms Margarinefabrik A/S

✦

Telefoner 216 - 109

DAMS HOTEL

Flemming O. Nisted

RØNNE · BORNHOLM
Tlf. 157

Det naturlige udgangspunkt
til øens seværdigheder

Knud Jørgensen

*St. Torvegade
Rønne*

Gælder det en ra-
dio eller en cykle,
går De ikke forkert,
hvis De henvender
Dem til os. — Kun
gode mærker haves

Telefon Rønne 740

Blomstervenner —

Cederblad kender

Kranse og blomsterarrange-
menter af enhver art.
Leveres over hele jorden

Øens største og mest moderne
blomsterforretning

Julegaver

I SMUKT UDVALG

Ring til Rønne 907

og lad os klare Deres tryksag

Forlang forslag med udkast

Det koster Dem intet og er selvfølgelig

uden forbindende for Dem

Colbergs Eftf. Bogtrykkeri

City

1ste klasses
pålæg
Fineste
selskabs-
smørrebrød
Konserver

K. Mortensen St. Torvegade . Telefon Rønne 359

Altid
først
med
nyhederne

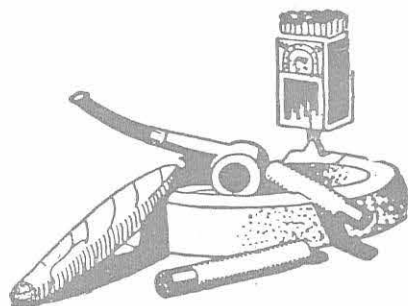
Harald Andersen

Herreekvipering. St. Torv, Rønne. Telefon 350

Rønne Vin-
og Cigarforretning
har alle kendte mærker
i vine, spirituosa,
cigarer og cigaretter.
Stort udvalg i piber.

H. H. LAU

*St. Torvegade 3, Rønne
Telefon 706*

C. J. Didriksen

BAGERI
CONDITORI
OG CAFÉ

*Snellemark 43
Rønne
Telefon 242*

Alle Deres bankforretninger udføres hurtigt og sikkert af

HANDELSBANKEN I RØNNE

Filial af Aktieselskabet Københavns Handelsbank

Aktiekapital: kr. 50.000.000

Reserver: kr. 61.000.000

St. Torv 12, Rønne, telefon 113

Banktid: 9-12 og 14-16

lørdag 9-12,30

KUL

KOKES

CINDERS

BRÆNDE

CHR. BIDSTRUP

Indehaver: M. Th. Bidstrup. Største lager, bedste kvaliteter, billigste priser

Elektro-installatør **Axel Sørensen**

Telefon Rønne 569

VI HAR VARERNE

Roxy ALT I KONFEKTURE

Snellemark 24 . Telefon 1561 . Rønne

PROTOKOLLER
PRIVATBJND

Niels Andersen bogbinderi

St. Torv, Rønne, telf. 1313

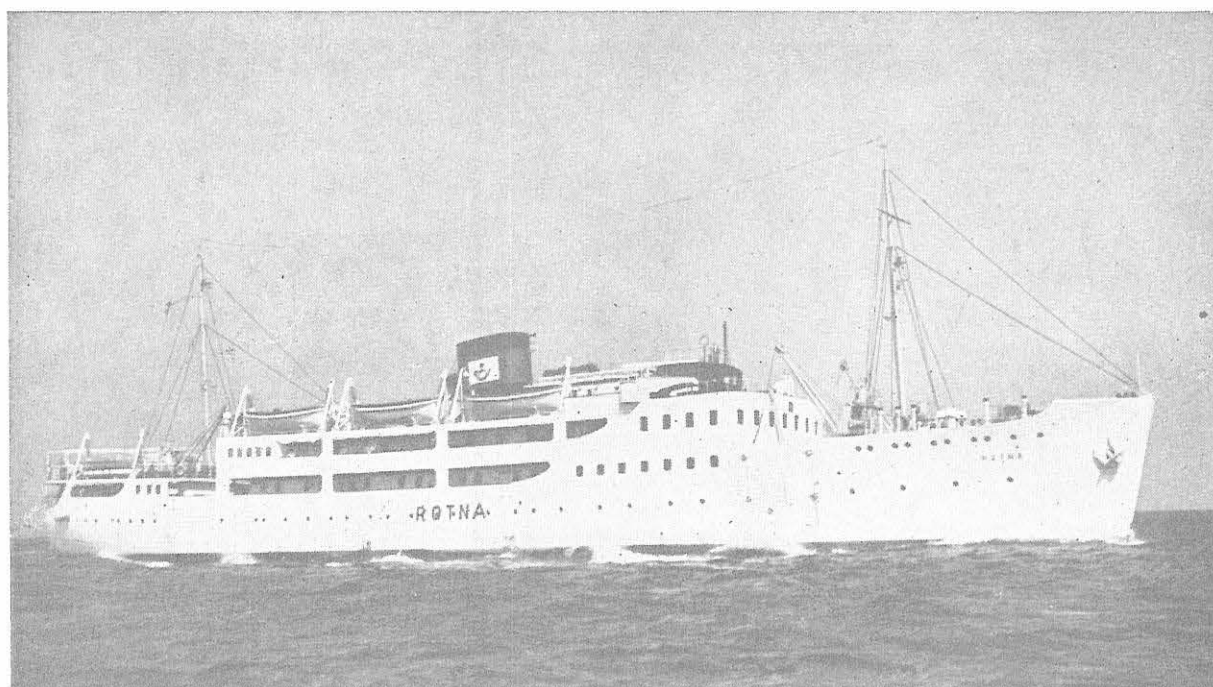
*Julens
stjernesked*

er et godt fotografi
så derfor
ønsk Dem
et billede
fra

polyfoto

ved H. P. Nielsen, Byledgade 4, tlf. 240

Dampskibsselskabet på Bornholm af 1866

**Varmt
vand
hele
året**

Har De centralvarme, så savner De utvivlsomt det varme vand om sommeren. Ved De, at for en ringe udgift kan De få dette savn afhjulpet? Har De ikke centralvarme, kan De alligevel få installeret et selvstændigt varmtvandsanlæg med gasfyring til bad, køkken og håndvask, også velegnet til restaurationer, damefrisørsaloner og tandlæger. — Det koster ikke så meget som De tror! Kender De den store fordel ved gasvaske-kedler? Renligt, nemt og behageligt. En storvask koster kun mellem 50—100 øre. — Udførligere oplysninger og tilbud uden forbindende.

K. E. Hansen *Stettestr. 46. Telefon 491*

Blikkenslager, aut. gas- og vandmester

I ÅR
KAN DE
FÅ
IDEER
TIL
JULEGAVER
TIL HELE
FAMILIEN

*Julegaver,
der skaber glæde*

Alsted

Søndergade 6, Rønne

*Alt i
sygeplejeartikler
samt
stort udvalg i
parfumeri*

**NYROPS
UDSALG**

St. Torvegade 18, Rønne. tlf. 754

Pakning
og
opbevaring
møbler

Flytte- og transportforretning
WILH. BECH

Kastanievej 6. Privat: Søndre Allé 5. Telefon 788

*Kemisk
rensning*

KEMIKOHL

St. Torvegade 27 . Telefon Rønne 116

AAGE HEINØ

malermester

Nørregade 22
Rønne
Telefon 48

Bornholms Spare- og Laanekasse

HOVEDKONTOR I RØNNE:
Telefon 20. Kontortid fra 9—12
og 2—4. Lørdag fra 9—12,30.

AFDELINGEN I ALLINGE:
Telefon 54. Kontortid fra 9—12
og 2—4. Lørdag fra 9—12,30.

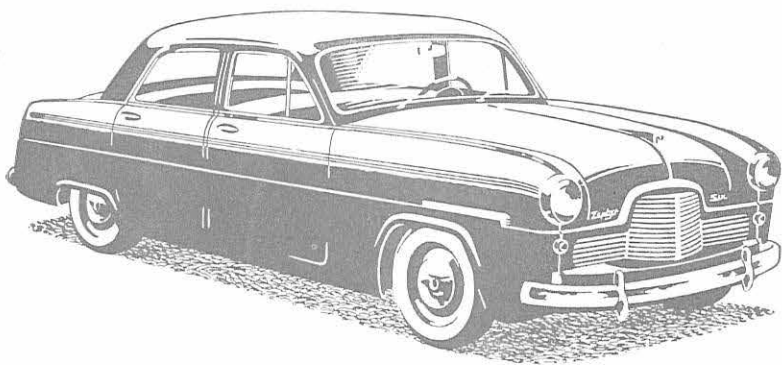
Værdipapirer modtages til op-
bevaring i åbent depot.

BOXER UDLEJES

Indskud modtages på 6 mæne-
ders opsigelse og på almindelige
sparevilkår.

*Fremtiden
siger
FORD*

Gunnar Larsen

Autoriseret forhandler . Telefon 803 - 804 . Nexø 21

Skadeforsikring

Livsforsikring

Forsikringsaktieselskabet

**NYE DANSKE
AF 1864**

Afdelingskontoret i Rønne v/ distriktschef H. C. Andersen . Telefon 545

Agenturer i de bornholmske købstæder

ORDEN OG OVERSIGT PRÆGER

NIPU

*Hænge
Ordner
Systemet*

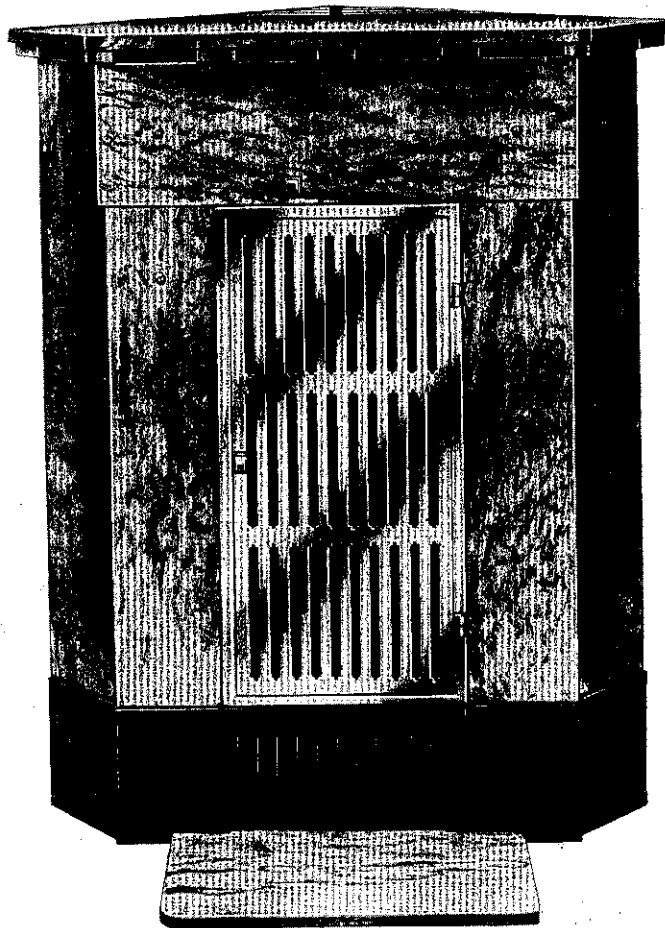
NIPU
HÆNGE ORDNER

*Eneforhandling
af NIPU
bygge-møbler
for Bornholm*

COLBERGS BOGHANDEL

Telefon Rønne 122 og 1022. — Fuldstændig kontorforsyning

Bornholms Maskinfabrik

Ved anskaffelsen af en ny ovn eller kamin vil det altid være fordelagtigt at vælge en af vore typer. Støbegodset er ekstra svært og solidt, og vore bekendte runde magasinovne holder 25 — 40 år uden væsentlig vedligeholdelse. — Vore firkantede ovne og kaminer er forsynet med patenteret brændselsbesparende ristesystem, således at brændselet udnyttes til det yderste. Desuden fremstiller vi komfurer og alt forefaldende bygningsstøbegods. Til vore ovne kan De altid få reservedele til rimelige priser.

Telefoner: Rønne 140 og 534

Big Ben

- den bedste Pen

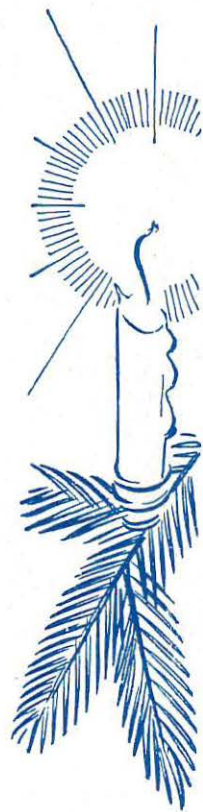
En Big Ben fyldepen og pencil er den bedste julegave, man kan give . . . eller selv ønske sig! Mærket Big Ben, som har stået sin prøve gennem tiderne, dækker over virkelige kvalitetsvarer. Enhver Big Ben model er udpræget præcisionsarbejde og hver lille del er nøje gennemprøvet og efterkontrolleret. Såvel fyldepen som pencil — uanset hvilken model man vælger — falder let i hånden og vil være til daglig nytte og glæde langt ud i fremtiden.

Mange smukke farver
30 års garanti på guldpenne
mod slid og fabrikationsfejl

Fyldepenne: kr. 36.-, 42.-, 48.-

Pencils: kr. 9,50, 10.-, 13,25

Colbergs BOGHANDEL
øns største fyldepennelager
TELF. 122 og 1022